

themanummer
publieksgerichte geschiedenis

allemans verleden • geschiedwetenschap en
publiekshistorie • toeristisch-historische
beeldvorming van Nijmegen

ET • VT

Hoofredacteur:
 Froukje van Dooren

Redactie:
 Jasmijn Bovendeert
 Matthijs Braat
 Froukje van Dooren
 Erik Goosmann
 Marianne Heyde
 Carla Hoetink
 Gerda de Kleijn
 Jasper Loots
 Rune Meerman
 Pepijn Oomen
 Peter Raedts
 Anton van de Sande
 Marloes Schoonheim

Eindredactie:
 Froukje van Dooren
 Erik Goosmann
 Pepijn Oomen
 Peter Raedts

Lay out:
 Froukje van Dooren
 Carla Hoetink

Druk:
 Veenman

ET•VT wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling geschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de KUN, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:
 ET•VT, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen,
 tel. 024 3612832, fax 024 3612807.
<http://www.kun.nl/etvt/>

Verenigingsbestuur:
 Prof. dr A.W.F.M. van de Sande (voorzitter), mw A.C. Hoetink (secretaris), Mw dr G. de Kleijn-Eijkelestam (penningmeester), F.C.W. Goosmann (PR).

Comité van Aanbeveling:
 Prof. dr L. de Blois, mw prof. dr M.C.R. Grever, prof. dr P.M.M. Klep, prof. dr P.G.J.M. Raedts, prof. dr J. Roes, prof. dr A.W.F.M. van de Sande, prof. dr H.C.C. de Schepper, prof. dr P.H.H. Vries.

Prijs van losse nummers: 5,- euro voor studenten; 7,50 euro voor overigen.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2002: 11,- euro voor studenten; 20,- euro voor overigen.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op girorekening 8169332 t.n.v. *Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen*, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

Inhoud

- **Redactioneel**
- **Kees Ribbens**
Alleman's verleden? 133
Enkele bespiegelingen over niet historici en het verleden
- **Ed Jonker**
Geschiedwetenschap en publiekshistorie 145
- **Martijn Icks**
Komt dat zien: geschiedenis in Nijmegen 152
De toeristisch historische beeldvorming van Nijmegen vóór en na de oorlog
- **Froukje van Dooren en Carla Hoetink**
'Geen historicus van de vierkante meter' 165
Een interview met prof. dr. Remieg Aerts
- **Geef de pen door...** 173
- **Hans Blom**
Boeken Top 5 176
- **Lettres provinciales** 179
- **Recensies** 182
- **Auteursgegevens** 189

Redactioneel

Wij zijn omringd door historie. In de oudste stad van Nederland, waar wellicht binnenkort het 2000-jarige bestaan feestelijk gevierd kan, komen talloze beelden uit het verleden op de argeloze voorbijganger af: de resten van de Romeinse tijd, de Blauwe Steen uit de Middeleeuwen, het kapelletje op het Valkhof, het door bombardementen al zestig jaar leegstaande plein 1944...

We zijn omringd door historie. Hoe gaan mensen met dat gegeven om? Dagen gaan voorbij waarop historische monumenten gedachteloos gepasseerd worden. Wandelaars treden de Blauwe Steen met voeten, geconcentreerd op het ontwijken van langsderende bussen en boekenstalletjes vullen de leegte van plein '44. Soms echter trekken de ons omringende resten van het verleden opeens de aandacht. Dat kan mooie beelden opleveren, zoals de foto op de voorkant. Aan het einde van WO II kreeg de getoonde soldaat de keizerskroon van het oude Duitse Rijk in handen en verruilde snel zijn helm voor het waardevollere hoofddeksel. Even slikken misschien voor de toegewijde mediëvist. De manier waarop verschillende mensen met het verleden omgaan is een relatief nieuw, maar groeiend onderzoeksterrein. Niet in de laatste plaats bij de afdeling Geschiedenis aan de KUN, waar binnenkort naar alle waarschijnlijk de eerste Nederlandse master Publieksgerichte Geschiedenis zal worden aangeboden. Hoogste tijd voor ET•VT om aandacht aan deze nieuwe en redelijk onontgonnen wetenschap te besteden.

In dit themanummer vindt u dan ook verschillende bijdragen over de Publieksgerichte Geschiedenis. We openen met een artikel van Kees Ribbens, de Nijmeegse expert als het gaat om allemans verleden. Via een aantal sprekende voorbeelden van op een breed publiek gerichte uitingen van omgang met het verleden komt hij op de centrale vragen binnen zijn discipline. In het verlengde daarvan biedt Ed Jonker een meer theoretische onderbouwing van de Publieksgerichte Geschiedenis. Martijn Icks bewerkte voor deze ET•VT zijn seminarwerkstuk over Nijmegen als toerische trekpleister. Toerisme blijkt een goede gelegenheid om het verleden voor een breed publiek toegankelijk te maken. Gastcolumnist van dit nummer Jan Kuijs behandelt een leuke variant van deze publieksgerichte geschiedschrijving: onderzoek aan de hand van het postcodeboek. Daarnaast is er in dit nummer plaats ingeruimd voor de voor velen eerste kennismaking met de nieuwe hoogleraar Politieke geschiedenis, Remieg Aerts, die de afdeling komt versterken per januari 2003. Ook hij blijkt mogelijkheden te zien in de Publieksgerichte Geschiedenis, al was het maar ter de profilering van Nijmegen op landelijk niveau. Ten slotte in dit nummer de recensies, waarvan een substantieel deel ook de publieksgerichte geschiedenis betreft.

Tot besluit nog een waarschuwing. Wie erop gaat letten, ontdekt al gauw dat we niet alleen worden omringd door historie, maar ook door het gebruik van het verleden voor velerlei doeleinden. Voor de opletende kijker doemen opeens overal historische toespelingen op. Een fles Amaretto is nooit meer hetzelfde als men weet dat de inhoud al sinds 1525 volgens eenzelfde receptuur gemaakt is en voor historische informatie blijkt de verpakking van een Batavenbrood even bruikbaar als een toeristische brochure. U bent gewaarschuwd!

• De eindredactie

Allemans verleden?

Enkele bespiegelingen over niet-historici en het verleden

• Kees Ribbens

Eind augustus 2002 verschijnt in *Metro*, het gratis en veelgelezen treinreizigersmedium, een advertentie van een bekend kasteel. 'Reis door de Tijd' luidt de oproep aan de lezer, die wordt uitgenodigd een heksendrama voor jong en oud mee te beleven in het mooiste kasteel van Nederland in Haarzuilens.¹ Wie vervolgens de moeite neemt om een blik te werpen op de aanbevolen website, ontdekt dat het hier reclame betreft voor een theatervoorstelling van ongeveer 75 minuten waarbij de fraaiste vertrekken van kasteel De Haar als decor fungeren. Hoofdpersoon in de voorstelling is een zekere Miranda, de laatste heks van Nederland die in 1833 in het kasteel tot de brandstapel werd veroordeeld.

Wie de geschiedenis van het imposante kasteel enigszins kent, weet dat het in de achttiende eeuw ernstig in verval raakte, zodat het – op z'n zachtst gezegd – onwaarschijnlijk is dat hier in de negentiende eeuw een dergelijke berechting plaatsvond. Brandstapels waren op dat moment al geruime tijd uit de gratie als middel om de doodstraf te voltrekken, terwijl strafrechtelijke vervolging van vermeende hekserijpraktijken, na een hausse in de zestiende en zeventiende eeuw, uitzonderlijk was geworden. Bovendien werd de naam Miranda, een bedenkfel van Shakespeare die hiermee in 1611 Prospero's dochter in *The Tempest* aanduidde, pas veel later gangbaar in Nederland.

Dit alles zorgt ervoor dat een historicus of historica, die de genoemde oproep onder ogen krijgt, al snel met de wenkbrauwen zal fronsen. 'Dit is toch geen geschiedenis, dit is een levend anachronisme. De voorstelling die beloofd wordt, leert ons niets over het verleden. Amusement of zelfs goedkoop kermisvermaak', zo zullen de bewoordingen luiden waarin vakbroeders en -zusters hun oordeel gieten. 'Op deze manier verloedert de geschiedenis. Is er dan niemand meer geïnteresseerd in de feiten, in de werkelijke achtergronden? Ach, het zal wel aansluiten op de wensen en behoeften van die *Metro*-lezers, die snel en oppervlakkig geïnformeerd willen worden. Dat zijn immers merendeels leden van de *zap*-generatie, die hun tijd vooral verdoen aan internetten en slechts zelden een boek lezen.'

Er is weinig fantasie nodig om een dergelijk oordeel voor de geest te halen. Inderdaad moet geconstateerd worden dat de wijze waarop de voorstelling in kwestie een beeld geeft van het verleden feitelijk incorrect is terwijl daar in de advertentie – het bronnenmateriaal waar we ons hier op baseren – niet expliciet melding van wordt gemaakt. De historicus die de verwachting heeft een levendige verbeelding te zien van een historische gebeurtenis uit 1833 wordt teleurgesteld.

Het is niet prettig om op het verkeerde been te worden gezet. Toch zouden historici daar enigszins aan gewend moeten zijn. Wie van ons krijgt nooit een bron in handen die op het eerste gezicht iets anders lijkt te zijn of te bevatten dan we ons later realiseren? En wie kent niet de recensies in vakbladen waarin een auteur wordt verweten een titel of aanpak voor diens onderzoek te hebben gekozen

¹ *Metro* 22 augustus 2002; www.kasteeldehaar.nl 29 augustus 2002.

die de inhoud niet dekt of het thema onvoldoende recht doet? Daaraan zijn we min of meer gewend omdat bronnen en vakpublicaties (boeken en tijdschriften) alleszins vertrouwde media zijn, zoniet onze favoriete media. We kunnen hun betrouwbaarheid en betekenis betrekkelijk eenvoudig vaststellen en het wekt dan ook geen verbazing dat ze onderdeel zijn geworden van onze beroepspraktijk.

Aan de indruk dat veel historici bovenal boekenliefhebbers (en in mindere mate tijdschriftliefhebbers) zijn, valt moeilijk te ontkomen. Websites, theatervoorstellingen en gratis dagbladen worden weliswaar niet door alle historici per definitie buiten beschouwing gelaten, maar het zijn niet bij uitstek hun media. De alleszins respectabele status die het boek gedurende een eeuwenlang proces heeft weten te verwerven, wordt nog ruimschoots onderschreven door historici. Elders in de samenleving is het ontzag voor het gedrukte woord niet geheel verdwenen, maar toch zeker aan enige erosie onderhevig. De opkomst van nieuwe informatiedragers, die de positie van het boek onder druk zet, wordt door historici op ambivalente wijze gadeslagen. Hoewel het niet ontbreekt aan pleidooien om gebruik te maken van de nieuwe media om gegevens te bewaren en te presenteren, blijven historici trouw aan hun favoriete medium. De onmiskenbare vreugde bij de verschijning van een nieuwe publicatie of de genoeglijke verhalen over vondsten in antiquariaten vormen er enkele bewijzen van.

Natuurlijk is het boek nog altijd een geschikt en gangbaar medium om een groot en verspreid publiek op doorgaans handzame wijze historische informatie aan te bieden tegen een vastgestelde prijs. Bij de vraag of dat voldoende reden is om het een voorkeursbehandeling te geven, wordt zelden stilgestaan. En dat is opvallend. Betekent dit dat de historicus van vandaag eigenlijk op dezelfde wijze functioneert als zijn beroepsgenoot van een eeuw geleden, zonder dat de zich ontwikkelende massamedia van invloed zijn op de manier waarop hij historische informatie vergaart en verspreidt? Kan een historicus die het verleden telkens voor zijn eigen generatie vertolkt het zich wel permitteren om aan dergelijke eigentijdse ontwikkelingen voorbij te gaan? Door bepaalde media links te laten liggen, beperkt de historicus het beeld van het verleden voor zichzelf en voor zijn (potentiële) publiek. De beperkingen die hij aanbrengt in zijn blikveld, hebben niet alleen betrekking op nieuwe media, ook binnen het 'oude' medium van het gedrukte woord blijft er veel buiten beschouwing.

Een historische bestseller

Geuren. Teer en touw, dat moeten bijna zeker de eerste geuren zijn geweest die mijn vader rook. Vers, nieuw touw, zeildoek en teer. Dan was er de geur van zout en golven, van de grootzeilen, schoenerzeilen, fokken, bramzeilen, razeilen en stormfokken die in de werkplaats te drogen hingen. Er was een keuken, die naar melk en brood rook, en later op de dag naar kaantjes en gebakken vis. En ten slotte was er iets van hout, en de koelte van staal.²

Lijkt dit op een citaat uit de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*? Is dit het proza waarmee postdocs hun vernieuwende onderzoeksresultaten de wereld in sturen? Betreft het hier wellicht de beginzin van die nieuwe, nogal prijzige, bundel met congresverslagen?

Ook al gebruiken historici doorgaans minder dan veel andere wetenschappers een eigen jargon om hun boodschap in te verpakken, het mag duidelijk zijn dat het hier geen willekeurig gekozen werk betreft uit het overzicht van wetenschappelijke publicaties, zoals vele faculteiten en onderzoeksinstituten dat jaarlijks samenstellen. De poëtische regels zijn van de hand van Geert Mak en beschrij-

² Geert Mak, *De eeuw van mijn vader* (Amsterdam 1999).

ven de Schiedamse zeilmakerij waar zijn vader in 1899 ter wereld kwam. Ze vormen het begin van *De eeuw van mijn vader* waarin de auteur de geschiedenis van zijn vader en zijn verdere familie vertelt en verweeft met de twintigste-eeuwse geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden. Mak heeft zijn familieleden geïnterviewd, hun correspondentie gelezen, hun foto's bekeken en hun bescheiden verschijningen in de pers van destijds getraceerd. De gegevens uit deze bronnen heeft hij met achtergrondinformatie uit de vakliteratuur bekwaam geplaatst binnen de grote lijnen van de geschiedenis.

De eeuw van mijn vader biedt een benadering van het verleden die veel Nederlanders aanspreekt. Het vuistdikke boek verscheen in de herfst van 1999 en bleef niet onopgemerkt. Mak had dan ook al eerder aangetoond, onder meer met zijn eind 1996 verschenen boek *Hoe God verdween uit Jorwerd* over de teloorgang van het Friese platteland, op boeiende wijze het verleden te kunnen beschrijven. Zijn nieuwe boek bereikte in het verschijningsjaar, waarin alom uitvoerig werd teruggeblikt op de ten einde lopende eeuw, een veertiende plaats in de top 10 van meest gekochte algemene boeken, een lijst die werd aangevoerd door *Het Testament* van John Grisham. Opboksen tegen de aanzienlijke verkoopcijfers van deze en andere populaire thrillers en romans van internationale ster auteurs is geen eenvoudige opgave, maar bleek in het daaropvolgende jaar geen onmogelijke opgave voor Mak. Hij slaagde er in 2000 in Grishams werk van de eerste plaats te verdringen, terwijl hij bovendien de *Trouw*-publieksprijs van dat jaar won. Daarmee was weliswaar de piek in de verkoop bereikt, maar de belangstelling was nog niet weggeëbd. Cijfers over 2001 maken duidelijk dat het kassucces dat jaar nog altijd op de tiende plaats stond.³ De verkoop loopt nog steeds - onder meer in een grote letter-editie - en inmiddels zijn er meer dan 350.000 exemplaren verkocht, een zeldzaam hoge oplage voor een non-fictie boek. Het aantal lezers was zelfs nog hoger, rekening houdend met de vele exemplaren van het boek die door meerdere lezers gedeeld zijn.

Welke status het boek daarmee bereikt had, werd begin 2002 duidelijk, toen de kiosketen Bruna haar klanten in de gelegenheid stelde om een boekenkast met welgeteld honderd boeken samen te stellen voor het koninklijke bruidspaar Willem-Alexander en Máxima. Naar verluidt duizenden klanten benutten de kans om een stem uit te brengen op één of meer boektitels die volgens hen niet mochten ontbreken en wellicht ook bijdroegen aan de inburgering van de kroonprinses. Het resultaat bestond uit een top 3 die, behalve twee welhaast onvermijdelijke, moderne klassiekers *Turks Fruit* van Jan Wolkers⁴ en Anne Franks *Het achterhuis*, ook de nieuwe publieksfavoriet, Maks *De eeuw van mijn vader*, bevatte. Voorwaar geen slecht resultaat voor een land waar men zich geregeld zorgen maakt over het historisch besef.

Academische non receptie

Het is welhaast overbodig om op te merken dat het goedverkochte boek, behalve door het grote publiek, ook enthousiast onthaald werd in de dag- en weekbladpers. Dit roept de vraag op hoe Nederlandse historici reageerden op deze bestseller en of zij verheugd waren over de grote belangstelling voor het verleden die zich hier onmiskenbaar manifesteerde. Het opmerkelijke antwoord luidt echter

³ Gerard Jager, Meest gekochte algemene boeken in 1999, <http://www.speurwerk.nl/bc/99toptit.htm>; Gerard Jager, Meest gekochte algemene boeken in 2000, <http://www.speurwerk.nl/bc/00toptit.htm>, 11 november 2002; CPNB top/100 2001: <http://www.boekblad.nl/archief/>, 11 november 2002.

⁴ Een boekenkast voor Máxima, http://www.bruna.nl/content/Genres/Homepage/acties/Maxima_top_100_inc.jsp, 11 november 2002.

dat hier nauwelijks aanwijzingen voor te vinden zijn. Historici hebben er eenvoudigweg amper woorden aan gewijd.

In zekere mate is deze academische *non receptie* verklaarbaar door het gegeven dat Mak niet de pretentie had een academisch werk te schrijven, ook al geeft hij blijk van zijn bekendheid met relevante vakliteratuur uit binnen- en buitenland. Mak leek niet bevangen door het streven de vaderlandse historici een nieuwe visie op de twintigste-eeuwse geschiedenis voor te leggen. Wat feitelijk nieuw is, althans onbekend voor niet-verwanten, zijn vooral de specifieke lotgevallen van de in het boek centraalstaande familieleden. Die zijn weliswaar zeer leeswaardig vastgelegd maar bieden geen uitzonderlijk beeld voor wie vertrouwd is met de twintigste-eeuwse Nederlandse geschiedenis. Integendeel, de persoonlijke lotgevallen worden min of meer als exemplarisch gepresenteerd. De uitvoerige informatie over de wereld waarin vader Mak en diens familieleden leefden, maakt het boek, behalve een levensschets van Mak senior, tevens tot een historische biografie van de Nederlandse samenleving in dezelfde periode.

Het uitgangspunt, waarbij Maks familie als het ware een sleutelgat vormt waardoor we een grote kamer aanschouwen, is niet nieuw. Veel wetenschappers en andere schrijvers gingen Mak voor in dit streven. Het is evenwel allesbehalve een standaarduitkomst dat dit uitgangspunt op zulke verdienstelijke wijze is verwezenlijkt. Dat alleen had al een reden kunnen zijn om het boek in aanmerking te laten komen voor een bespreking in vakbladen als de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* of het *Tijdschrift voor Geschiedenis*. Zover is het echter nooit gekomen.

Misschien was het geen desinteresse die het boek buiten de recensierubrieken van de respectabele vakbladen hield. Mogelijk is het boek gesneuveld tijdens het noodzakelijke selectieproces dat redacties moeten toepassen om het grote aanbod aan nieuwe titels enigszins beheersbaar te houden. Opvallend is dan wel dat een ander, goed vergelijkbaar boek - afkomstig van een iets jongere auteur die de grote ontwikkelingen uit de (naoorlogse) geschiedenis minder expliciet in haar verhaal verweeft - evenmin in aanmerking is gekomen voor een serieuze bespreking in de vakbladen. Ook het portret dat Judith Koelemeijer onlangs in *Het zwijgen van Maria Zachea. Een ware familiegeschiedenis* schetste van het veertienkoppige katholieke hoveniersgezin van haar Zaanse grootouders verwierf namelijk geen noemenswaardige aandacht in academische kring.⁵ Dit ondanks het feit dat al meer dan zestigduizend lezers deze met de NS Publieksprijs 2002 bekroonde geschiedenis 'vrēten', zoals het in *Vrij Nederland* plastisch werd uitgedrukt.⁶

Koelemeijers doel was om op een persoonlijke en journalistieke manier, zodoende bewust afwijkend van de aanpak van historici en sociologen, een authentieke familiegeschiedenis op te tekenen, met een sterk accent op de jaren vijftig en zestig. Voor haar verhaal baseerde Koelemeijer zich op *oral history*. De auteur raakte daarbij geïntrigeerd door de uiteenlopende wijzen waarop haar in karakter zo onderling verschillende ooms en tantes de tijd beleefden. Daarbij kon ze 'als je het rijtje afging, bij elke volgende broer of zus de maatschappelijke veranderingen het gezin zien binnendenderen.' Zo ontstond een herkenbaar en toegankelijk verhaal over het alledaagse leven van een oudere generatie, zonder dat dit ontaardde in zoetsappige *soap*. Het bekende patroon van geloof, hoop en liefde was daarin evenzeer aanwezig als verbittering, teleurstelling en eenzaamheid.

Het succes van het boek was aanleiding voor het treinreizigersblad *Rails* om in de welbekende *Privé*-stijl 'een exclusief interview' te presenteren met de tegen hun wens tot ware publiekslievelingen uitgegroeide familieleden. 'De telefoon staat niet meer stil: aanbiedingen voor reclames, filmrolletjes, of je het nieuwe gezicht van V8 wilt worden. Het houdt gewoon niet op! Er komen de vreemdste mensen aan de deur. Dit huis verandert langzaam maar zeker in een soort bedevaartsoord. Het lijkt hier wel Graceland.'⁷

Het feit dat dit citaat betrekking heeft op een historisch boek maakt al duidelijk dat het interview een parodie is. Een boek uit dit genre zorgt in Nederland doorgaans immers niet voor taferelen van sterrendom zoals we die vooral kennen uit de wereld van film, muziek en sport. Dit betekent echter niet dat historische boeken geen serieus te nemen impact hebben, of dat het betrekkelijk onbelangrijke verschijnselen betreft die de moeite van het bestuderen niet waard zouden zijn. Kan tegen die achtergrond worden volstaan met de mogelijke verklaring dat de gevestigde wetenschap voorbijgaat aan het werk van zowel Mak als Koelemeijer alleen vanwege een noodzakelijk keuzeprocess waarin publicaties met nieuwe gegevens en inzichten meer prioriteit krijgen?

Bestaat er behalve deze rationele afweging niet nog een andere uitleg voor deze non-receptie? Moet de verklaringsgrond niet eenvoudigweg worden gezocht in een zekere mate van *jalousie de métier*? Dit zou betekenen dat, juist omdat deze auteurs mikken op een groot publiek en dit - getuige de oplagecijfers - ook daadwerkelijk weten te bereiken, professionele historici hun werk negeren omdat zij er zelf slechts bij hoge uitzondering in lijken te slagen een dergelijke populariteit te verwerven. Bij wijze van camouflage zou dan worden verwezen naar mogelijke compositorische zwakheden en onzorgvuldigheden in de publicaties en de vermeende slechte smaak van het grote publiek.

Hoewel dergelijke gedachten ongetwijfeld circuleren in hoofden en wandelgangen, maakt de overheersende stilte die het werk van Mak en Koelemeijer in historische kringen omgeeft, het moeilijk om de opstelling van vakbroeders en -zusters op de juiste wijze te interpreteren. Het gebrek aan uitspraken uit academische kring dwingt de geïnteresseerde er welhaast toe om zich dan maar te verdiepen in de ronduit rancuneuze uitlatingen die verschenen in het Amsterdamse studentenblad *Propria Cures*. Hierin werd Mak voorgesteld als een zoeker naar 'verhaaltjes die nog net geen gemeengoed zijn' die de geschiedenis van zijn familie exploiteert. Het exemplarische koppelen van het familieverleden aan de grote geschiedenis werd in het doorgaans allesbehalve fijngevoelige tijdschrift op grove wijze bespot vanwege de zinsnede 'Dat gold ook voor de Birmaspoorweg die tweehonderdduizend mensenlevens kostte en waaraan mijn vader bijna crepeerde.' Deze manier om de grote geschiedenis de familie binnen te halen kwam de auteur te staan op de beschuldiging de oude Stalinistische opvatting te huldigen dat één dode een tragedie is, en een miljoen doden een statistiek.

Dergelijke opmerkingen zullen niet in alle gevallen met bijval zijn onthaald door Nederlandse academici. Maar ongetwijfeld zal gniffelend zijn ingestemd met de beschuldiging dat Mak een soort weemoedige boerenmetworst had geproduceerd: 'Populair onder zuinnige provincialen. Afgestemd op een ieder die bij het woord "vroeger" aan echte mensen denkt, aan eerlijkheid, hardvochtigheid, aan harten op de juiste plaats, aan hard werkende ambachtslieden van wie men altijd op aan kon, aan de tijd waarin geborgenheid nog met een grote G geschreven werd en alles authentiek was.' Maks 'teutverhalen van een oude tante' waren volgens die opvatting doorspekt met een hopeloze heimwee naar een idyllische tijd die nooit meer komt.⁸

⁵ Judith Koelemeijer, *Het zwijgen van Maria Zachea. Een ware familiegeschiedenis* (Zutphen 2001).

⁶ Martje Breedts Bruyn, 'Ze begonnen terug te praten', *Vrij Nederland* 63 (2002) 35, 64-66.

⁷ Ingmar Heytze, 'We gaan ten onder aan het succes van onze nicht' *Rails*, 51 (2002) 10, [ongepagineerd].

⁸ Peter Hoomans, 'Bloed en boter', *Propria Cures* 110 (1999) 10, 1.

Uit deze gechargeerde beschuldigingen blijkt zowel een duidelijke afkeer van een sentimentele benadering van het verleden als een zeker *dédain* voor het publiek dat zich hiervoor ontvankelijk verklaart. Dat dit laatste gevoel nota bene zelfs bij de auteurs – beïnvloed als zij zijn door hun academische vorming – niet ontbrak, blijkt uit de uittaling van Koelemeijer dat zij aanvankelijk bang was dat vooral *Libelle*-achtige vrouwen' geïnteresseerd zouden zijn in haar familiegeschiedenis.⁹ Voorkeuren voor een zeker publiek bestaan blijkbaar niet alleen onder historici.

De arrogantie van het historisch besef

Het is niet de gewoonte in het wetenschappelijk bedrijf om uitgebreid stil te staan bij de wijze waarop het publiek in aanraking komt met het verleden. Weliswaar bestaan er geen expliciete richtlijnen die het historici verbieden of ontraden om daar serieus aandacht aan te besteden, maar de ongeschreven regels van het vak lijken de boodschap te bevatten dat we ons daar maar niet al te veel over moet bekommeren. Is dit een zekere arrogantie die voortkomt uit de illusie dat historici een monopoliepositie bezitten inzake het verschaffen van historische kennis en zich derhalve nergens druk om hoeven te maken? Dat is merkwaardig. Niet alleen sluiten we ons daardoor als het ware af voor inzicht in de werking van de door ons vergaarde en uitgedragen kennis, maar we dwarsbomen daarmee bovendien een andere ongeschreven vakregel, namelijk de regel dat historisch besef overal aanwezig dient te zijn en stimulerend verdient.

Dat laatste valt af te leiden uit de vele klaagzangen die historici en andere cultuurdragers met name vanaf de jaren zeventig geventileerd hebben, waarin ze de vermeende teloorgang van het door hen zo vanzelfsprekend geachte historisch besef betreuren en veroordelen. Recent onderzoek heeft aangetoond dat dit historisch besef een normatief en nauwelijks uitgewerkt concept is, een stok om anderen mee te slaan die ervan verdacht worden niet of nauwelijks onvoldoende historisch besef te bezitten en te tonen, of hooguit historisch besef van onvoldoende kwaliteit. Historisch besef heeft betrekking op een grote hoeveelheid historische kennis waarvan de toepassing idealiter plaats dient te vinden volgens de gangbare academische maatstaven.¹⁰

Dat grote groepen in de samenleving niet dezelfde historische scholing hebben genoten als professionele historici – zodat niet blindelings van hen verwacht mag worden dat zij aan dergelijke eisen voldoen – wordt grotendeels genegeerd. En dat niet-historici wel eens hele andere motieven en uitgangspunten zouden kunnen hebben om op enigerlei wijze aandacht te schenken aan het verleden (of om het te negeren) wordt maar al te gemakkelijk vergeten. De wijze waarop mensen omgaan met het verleden varieert immers. Dat heeft alles te maken met de waarde die ze er aan toekennen, de belangstelling die ze er voor hebben, de kennis die ze bezitten en de tijd en energie die ze er aan besteden. Temidden van deze factoren is de rol van professionele historici beperkt.

Historici zijn zich er onvoldoende van bewust dat geschiedenis meer is dan alleen een academische discipline. Het is niet iets dat beperkt blijft tot een *tête à tête* tussen de gecertificeerde historicus en diens bronnenmateriaal. Het terrein waarop wij ons als universitair geschoolde historici begeven is geen afgezonderd reservaat dat door anderen uit respect wordt vermeden of genegeerd. Geschiedenis maakt immers deel uit van ieder individu en van elke groep; er bestaat eenvoudigweg geen mens zonder verleden. Het verleden van henzelf en anderen laat sporen na in hun bewustzijn en beïnvloedt hun

ontwikkeling, vormt hun identiteit en werkt, bewust of onbewust, door in het bestaan van alledag en zelfs in de toekomst. Ieder mens is per definitie een historisch wezen.

De door veel collega's stilzwijgend gehuldigde opvatting als zouden historici een monopolie hebben op het verleden, is onterecht. Niet alleen vanwege het praktische feit dat er zó veel verleden is dat het feitelijk onmogelijk is dat een relatief gering aantal historici zich hier geheel over zou kunnen ontfemen, maar vooral ook omdat het ontbreekt aan een legitieme reden die historici het recht geeft te definiëren dat geschiedbeoefening uitsluitend bestaat uit hun eigen activiteiten.

Ongeacht de veelomvattendheid en diepgravendheid van hun wetenschap, ongeacht de grote liefde die zij koesteren voor hun vak en ongeacht de pretenties die zij toekennen aan historische kennis en inzicht, moeten historici erkennen dat de publiekelijke en individuele omgang met het verleden in veel gevallen niet wordt bepaald door vakgenoten. Historici kunnen onderling afspraken maken over de praktische en ethische aspecten van hun wetenschappelijke werkwijze, en doen daar uiteraard verstandig aan. Het zou echter niet van veel realisme getuigen om te verwachten dat dergelijke overeenkomsten ook als bindend geacht worden door anderen, die zonder een vergelijkbare achtergrond vanuit een eigen invalshoek naar het verleden kijken.

Daarmee is niet gezegd dat er geen verschil zou bestaan tussen de geschiedbeoefening van historici en niet-historici. Het zou irrealistisch zijn om de kennis, vaardigheden en benadering van professionele historici klakkeloos gelijk te stellen aan die van 'leken' die specifieke vorming op dit gebied ontberen. Van belang is echter om geen van de betrokken partijen laatdunkend te benaderen.

Maatschappelijke inbedding

Het is opmerkelijk dat de toch vrij sterke maatschappelijke inbedding van de universitaire instituten waar historici worden opgeleid niet heeft kunnen voorkomen dat er zo weinig aandacht wordt geschonken aan de alledaagse omgang met het verleden. De genoemde inbedding overstijgt het gegeven dat de studenteninstroom een redelijke afspiegeling vormt van de hedendaagse jeugd en dat docenten en onderzoekers met beide benen in de wereld staan. Een minstens zo belangrijk aspect van de maatschappelijke inbedding is het feit dat de overgrote meerderheid van de jonge afgestudeerde historici al sinds enkele decennia niet meer automatisch terecht komt in de wereld van het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs waartoe de hen bijgebrachte kennis en vaardigheden het meest geschikt zijn.

Sommigen komen na hun afstuderen hooguit nog zijdelings in aanraking met geschiedenis, bijvoorbeeld als ondernemer of politicus, een ander deel van onze afgestudeerden blijft wel degelijk actief op historisch terrein, maar niet primair als onderzoeker. Het zijn de mensen die terechtkomen in het middelbaar onderwijs, in musea, in de media, in archieven en elders waar hun kwaliteiten eveneens tot hun recht kunnen komen.

Het is geruststellend om te kunnen constateren dat historici op tal van terreinen inzetbaar blijven. Zij lijken daar tegemoet te komen aan de verwachtingen van de werkgevers. Toch betekent dit niet dat iedereen de meest passende scholing voor zijn latere beroepsactiviteiten heeft ontvangen. Het overbrengen van historische en andere kennis aan belangstellenden steunt ongetwijfeld op tijdens de studie opgedane ervaring om informatie schriftelijk en mondeling te evalueren en te presenteren, maar vergt daarenboven extra vaardigheden. Deze hebben onder meer betrekking op het afstemmen van de informatie op uiteenlopende publieksgroepen. Dat die groepen allemaal eigen wensen, behoeftes en achtergronden hebben, blijft evenwel veelal buiten beschouwing in de eigenlijke opleiding Geschiedenis.

⁹ Breedts Bruyn, a.w., 64-66, aldaar 66.

¹⁰ Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum 2002).

Hoewel er nauwelijks nog een historicus is te vinden die ervan opkijkt dat collega's werkzaam zijn op tal van buiten-academische terreinen, wordt er – zowel aan universiteiten als daarbuiten – slechts mondjesmaat stilgestaan bij de rol die geschiedenis elders in de samenleving vervult. Natuurlijk zijn we al sinds jaar en dag vertrouwd met de bezinning op de geschiedwetenschap, vooral bestaand uit de *geschiedschrijving*, maar dit vizier is vooral gericht op historici en geschiedfilosofen en richt zich slechts in beperkte mate op de maatschappelijke functies van ons kennisgebied. Voorzover deze reflectie betrekking heeft op niet-vakgenoten blijft het grotendeels beperkt tot de identiteit en oriëntatie van grootschalige (veelal politiek georiënteerde) verbanden als de natie of de westerse beschaving – waarbij begrippen als identiteit, continuïteit, legitimering en oriëntatie terecht een belangrijke plaats innemen – of op de geschiedopvattingen van vooraanstaande cultuurdragers, met name van staatslieden en kunstenaars. De 'gewone man', al dan niet verenigd in kleinere groepen, wordt genegeerd.

Een belangrijk deel van de omgang met het verleden valt zodoende buiten boord bij de reflectieve bezigheden van historici. Erg bewust lijkt dat niet te gebeuren. Het heeft veeleer te maken met hun taakopvatting en zelfbeeld (overigens onderwerpen waar tot op heden relatief weinig aandacht aan is besteed) waarin geschiedenis wordt gereduceerd tot de geschiedvorsing die in handen is van de eigen kring van beroepsbeoefenaren. Dat er daarbuiten ook mensen zijn die belangstelling voor het verleden aan de dag leggen, ontgaat historici niet, maar is in hun ogen te vanzelfsprekend om bij stil te staan. Zelf worden ze sterk gegrepen door het verleden, dus waarom zou dat bij anderen niet het geval zijn? Historisch besef is in hun ogen een zo natuurlijk iets (zelfs zo natuurlijk dat er nauwelijks pogingen tot conceptualisering bestaan) dat dit onderwerp in hun gelederen pas ter sprake komt wanneer de overtuiging postvat dat het qua verspreiding en kwaliteit onvoldoende sterk zou zijn.

De uitgesproken, veelal negatieve oordelen die we als historici vaak paraat hebben over het historisch besef van de samenleving waarin we werken, staan in schril contrast met onze kennis van en belangstelling voor de omgang met het verleden door niet-historici. Achter de al te gemakkelijk door ons veronderstelde vanzelfsprekendheid van historisch besef schuilt een gebrek aan belangstelling voor de omgang van niet-historici met het verleden. Dit gaat gepaard met een zekere afkeer van het bonte en vooralsnog weinige overzichtelijke geheel van de alledaagse geschiedbeoefening.

Inzicht in de hedendaagse omgang met het verleden, dat wil zeggen: in de wijze waarop groepen en individuen gestalte geven aan hun relatie met het verleden en daar waarde aan hechten, vraagt om een breder vizier dat zich uitstrekt tot alle manifestaties van de historische cultuur. Deze historische cultuur, zoals we geschiedbeoefening in de brede zin van het woord kunnen aanduiden, omvat alle terreinen van het persoonlijk en maatschappelijk leven waarin het verleden in materiële of immateriële zin een rol speelt. Het gebruik en de verschijningsvormen van geschiedenis variëren voortdurend – mede onder invloed van de belangstelling voor geschiedenis, de aanwezige kennis over het verleden en de daaraan toegekende betekenis – en zijn daarmee indicatief voor de dynamiek van het fenomeen historische cultuur.

Hoewel soms geringschattend wordt gedaan over de historische oriëntatie van de hedendaagse, zo sterk op vernieuwing gerichte samenleving, bestaat er niettemin een grote en groeiende belangstelling voor het verleden, niet in de laatste plaats op het terrein van de vrijetijdsbeoefening. Deze krijgt onder meer gestalte in een toenemende waardering voor historische objecten, gebouwen, landschappen, in grootschalig museumbezoek, in door velen beoefende historische hobby's als genealogie en heemkunde, in opzienbarende audiovisuele producties geïnspireerd door historische onderwerpen en in talloze herdenkingsceremonies. Grote aantallen mensen vinden hierin een aanknopingspunt om

zich met het verleden bezig te houden. De wijze waarop individuen en groepen omgaan met het verleden is niet alleen afhankelijk van hun kennisniveau maar ook van hun gewoontes, wensen en opvattingen. De onder academici gangbare, afstandelijke en kritische benadering van het verleden is lang niet voor iedereen vanzelfsprekend.

Past & Identity studies

Een nieuw studietraject dat een brede oriëntatie biedt op de omgang met het verleden door individuen en groepen in uiteenlopende onderdelen van de samenleving is daarom geen overbodige luxe. Plannen daartoe worden momenteel ontwikkeld binnen de Nijmeegse afdeling Geschiedenis onder de voorlopige benaming Past & Identity studies (Publieksgerichte Geschiedenis). Hier zal kennis worden opgedaan van de veelzijdige hedendaagse historische cultuur die Nederland kent, vanuit een vergelijkend perspectief met historische culturen in eerdere tijdperken en in andere landen. Studenten vergaren daarbij kennis over de rol en betekenis van het verleden. Daarvoor is kennis vereist over de veelvormigheid van functies, verschijningsvormen en wijzen van overdracht van historische informatie en beelden in met name de eigentijdse samenleving. Deelgebieden van de historische cultuur die tot op heden in belangrijke mate buiten het aandachtsveld (en het opleidingsprogramma) van historici vielen, zoals bijvoorbeeld het veelvuldige commerciële gebruik van historische beelden in onder meer reclame-uitingen, zullen nadrukkelijk deel uitmaken van het studieprogramma.

Kennis over de omgang met het verleden verschaft de historicus bovendien nader inzicht in de maatschappelijke positie van zijn vakgebied en in de uiteenlopende persoonlijke en publieke behoefte aan en waardering van geschiedenis op alle mogelijke terreinen. Een student die het geplande traject succesvol doorloopt dient uiteindelijk in staat te zijn de mogelijke behoefte aan historische informatie van bepaalde individuen of groepen met een open blik te verwoorden en te analyseren om hier vervolgens in te kunnen voorzien op een creatieve, begrijpelijke en verantwoorde wijze die tegemoet komt aan de verwachting en het niveau van het desbetreffende publiek, zonder dat deze historicus zich daarbij al te parmantig opwerpt als wetenschappelijke bewaker van (de omgang met) het verleden. Daarmee wordt ook het ideaal van een betere aansluiting tussen geschiedwetenschap en samenleving gediend.

Binnen dit programma zal uiteraard aandacht worden besteed aan de achtergronden, voorkeuren en gedragingen van het publiek dat kennis neemt van de veelal in schriftelijke vorm gegoten producten van professionele historici. Zij vormen echter slechts een van de vele publieksgroepen die onderscheiden moeten worden. Bovendien dient 'publiek' niet als een statisch en onveranderlijk concept gezien te worden opgevat. Wie historische informatie tot zich neemt – consumeert – is geen willoze ontvanger. Informatie wordt immers verwerkt zodat het in zekere zin aansluit bij de reeds aanwezige kennis of tegemoet komt aan bepaalde behoeften. Vervolgens kan de verworven historische kennis weer met anderen gedeeld worden, zodat de historische 'consument' op een volgend moment de gestalte van historische 'producent' kan aannemen.

Deze vloeiende begrippen maken duidelijk dat omgang met het verleden een interactief proces is dat vele verschijningsvormen kan aannemen. Het is daarom verstandig om gebruik te maken van expertise die reeds op dit terrein voorhanden is bij onder meer de sociologie, de communicatiewetenschap en vooral ook bij de psychologie. Hoewel omgang met het verleden uiteraard ook maatschappelijk beïnvloed wordt, is zij in sterke mate afhankelijk van persoonlijke voorkeuren en andere

kenmerken. Alvorens de blik te richten op grote collectiviteiten, is het verstandig om eerst vast te stellen hoe individuen omgaan met het verleden.

Behalve door onderwijs, zal het terrein van de Past & Identity studies nader moeten ontwikkeld door nieuw onderzoek. Dat onderzoek zal een exploratief karakter vertonen aangezien we eerst dienen vast te stellen welke betekenis het verleden heeft in het alledaagse leven van de Nederlander. Met andere woorden: wie is waarom en wanneer in welke mate geïnteresseerd in geschiedenis en hoe komt dit al dan niet tot uiting? Vanuit dit vertrekpunt zijn verschillende aandachtspunten te formuleren. De beste manier om dit te illustreren is te laten zien welke vragen er opkomen wanneer we onze nieuwsgierigheid de vrije loop laten op dit terrein. De kleine stortvloed aan vragen die daar het gevolg van is, geeft een indruk van de vele nog te behandelen kwesties waaraan historici en andere wetenschappers tot op heden grotendeels voorbij zijn gegaan (al bestaan op deelterreinen ongetwijfeld impliciete veronderstellingen over mogelijke antwoorden).¹¹

Op de eerste plaats zal moeten worden vastgesteld wat de *betekenis* van het verleden is.¹² Wat verstaan mensen onder het verleden in het algemeen en concrete aanduidingen als 'geschiedenis' en 'historie' in het bijzonder? Het is zeker niet uitgesloten dat 'geschiedenis' uit de grote gebeurtenissen bestaat die als het ware op een voetstuk zijn geplaatst terwijl 'verleden' meer een persoonlijk iets is dat we allemaal bezitten en meedragen, terwijl deze begrippen bij anderen door elkaar lopen. Het is de vraag of dit betekent dat iedereen voortdurend de grote lijnen uit de geschiedenis op enigerlei wijze koppelt aan het persoonlijke verleden of dat een dergelijk aansluiting doorgaans juist ontbreekt. Interessant is ook de kwestie welk gewicht gehecht wordt aan de eenheid van het verleden; is het aan een fraaie overkoepelende tijdbalk toegekende belang wellicht inmiddels op ruime schaal ingeruild voor de losse snippers uit het verleden? Uiteraard moet ook de vraag gesteld worden waarmee geschiedenis en verleden geassocieerd worden, waarbij de blik niet beperkt dient te blijven tot begrippen, maar ook gericht moet worden op concrete objecten, personen en gevoelens. Voorts is het de vraag in hoeverre bepaalde concepten uit de geschiedwetenschap al dan niet weerspiegeld worden in de alledaagse opvatting van geschiedenis, zoals de distinctie tussen geologische en biologische geschiedenis (prehistorie) enerzijds en de geschiedenis van de mensheid anderzijds en het gebruikelijke onderscheid tussen feit en fictie.

Uit antwoorden op deze en soortgelijke vragen zal duidelijk worden in hoeverre mensen continuïteit en betrokkenheid ervaren tussen hun hedendaagse bestaan en het verleden. Dat is ongetwijfeld verwant aan de *interesse* voor het verleden maar valt hier niet automatisch mee samen. Interesse heeft

¹¹ Hoewel het onderzoek op dit terrein nog grotendeels in de kinderschoenen staat, bestaan er enkele inspirerende studies. De twee belangrijkste zijn afkomstig uit Groot-Brittannië en de Verenigde Staten en zijn gebaseerd op schriftelijk en telefonisch surveyonderzoek onder honderden volwassenen: Nicholas Merriman, *Beyond the glass case: the past, the heritage and the public in Britain* (Leicester 1991) en David Thelen en Roy Rosenzweig, *The presence of the past. Popular uses of history in American Life* (New York 1998). Daarnaast loopt momenteel het Australische project *Australians and the past* waarover informatie te vinden is op <http://transforming.cultures.uts.edu.au/past/>, 11 november 2002.

¹² Het normatief geïnspireerde onderzoek van Magne Angvik en Bodo von Borries (eds.), *Youth and history: a comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents* (Hamburg 1997) blijft hier buiten beschouwing, temeer daar het voornamelijk betrekking had op kinderen [Zie ook: http://www.erzwiss.uni-hamburg.de/Projekte/Youth_and_History/homepage.htm, 11 november 2002; Will Bouwman, *Youth and History in Nederland. Het Europese onderzoek naar historisch besef bij jongeren en de resultaten in ons land nader bekeken* ('s-Hertogenbosch 1997).

niet alleen betrekking op de mate waarin mensen geïnteresseerd zijn in geschiedenis, maar ook op de specifieke historische perioden, thema's en gebieden waar de belangstelling van het individu naar uitgaat. De een is nu eenmaal vooral geïnteresseerd in de eigentijdse geschiedenis, een ander meer in de Middeleeuwen. Soms richt die interesse zich op bijvoorbeeld Italië, soms juist op het eigen dorp. Waaruit zijn zekere voorkeuren voor de ouderwetse *histoire bataille* of voor de geschiedenis van het dagelijks leven te verklaren? En hoe abstract of concreet zijn deze specifieke aandachtsvelden dan voor de belangstellende; in hoeverre wordt daarbij distantie of betrokkenheid, vertrouwdheid of exotisme ervaren? Vastgesteld dient te worden of het in alle gevallen zo is dat historische onderwerpen die in geografisch, temporeel, thematisch danwel persoonlijk opzicht relatief nabij staan, meer belangstelling wekken dan andere onderwerpen.

Het hebben van belangstelling voor iets betekent nog niet direct dat deze interesse ook op een voor anderen duidelijk waarneembare wijze tot uiting komt. Je kunt sterk gefascineerd zijn door de Franse Revolutie, maar omdat je niet van lezen houdt, je tijd schaars is en je nog net iets meer belang hecht aan je wekelijkse fietstocht, resulteert dit niet noodzakelijkerwijs geregeld in een of meer concrete activiteiten. Historische activiteiten komen tot stand in een situatie, veelal in de vrije tijd, waarin tal van alternatieven bestaan om de beschikbare tijd op aangename wijze door te komen. Daarmee dient rekening gehouden te worden bij de analyse en beoordeling van de uiteenlopende historische activiteiten die door velen ontplooid worden.

Alvorens te kijken naar de mate van participatie in bepaalde activiteiten is het verstandig om vast te stellen op welke wijze mensen überhaupt in aanraking komen met representaties en manifestaties van het verleden. Dit betekent dat bekeken moet worden met welke intensiteit kennis wordt genomen van bepaalde representaties, bijvoorbeeld van nieuwsberichten over archeologische opgravingen in het plaatselijke dagblad, van historische documentaires op Discovery Channel en van de zoveelste herduk van *Nijmegen in oude ansichten*. Of wellicht moet geconstateerd worden dat geschiedenislessen op school, persoonlijke gesprekken met opa of oma of juist het bezoeken van themaparken als Archeon veel populairder zijn. Bijbehorende vragen luiden bijvoorbeeld welke vormen van representatie bij welke personen de voorkeur genieten (bijvoorbeeld wegens vermeende aantrekkelijkheid en betrouwbaarheid) en in hoeverre er daarbij sprake is van een verschil in de mate van verbondenheid met het verleden? In hoeverre wordt de populariteit van bepaalde representaties juist beïnvloed door de wijze waarop feit en fictie, bewust of onbewust, gescheiden of gecombineerd worden?

Uiteraard vormt het consumeren van historische media niet de enige manier om actief deel te nemen aan de historische cultuur. Ook andere uitingswijzen en activiteiten dienen in beeld gebracht te worden, zoals het bezoek aan historische musea, monumentale gebouwen en andere historische locaties of het beoefenen van als historisch te beschouwen hobby's. Van belang is om vast te stellen waarom de een op antieke gebruiksvoorwerpen jaagt, waarom een ander oude ansichtkaarten verzamelt van de streek waar hij is opgegroeid. Welk belang hecht de boefenaar hieraan en op welke manier plaatst hij zijn vondsten in zijn eigen beeld van het verleden? Meer in het algemeen: welke waardering wordt door uiteenlopende groepen en individuen gehecht aan historische spullen en het bezit daarvan? Of het aanschaffen en verzamelen van dergelijke objecten ook beschouwd moet worden als het vastleggen van geschiedenis, is nog geen uitgemaakte zaak. Wel mag duidelijk zijn dat het vastleggen van het verleden in uiteenlopende vorm ook als historische activiteit kan worden aangemerkt. Een voor de hand liggend voorbeeld is het maken van familie- en vakantiefoto's, terwijl ook het uitpluizen van de stamboom en de lokale geschied- of heemkundebeoefening - die beiden een groeiende populariteit

kennen - thuis lijken te horen in deze categorie. Dat brengt ons op de concrete en niet onbelangrijke vraag waarom vele tienduizenden Nederlanders zich tegenwoordig zo uitgeleid verdiepen in hun stamboom. Wat zijn de specifieke elementen waaruit hun belangstelling voortkomt en wat zegt dit over respectievelijk hun band met het verleden en de band met hun familie? Waarom leggen zij het verleden vast, waarom juist op deze wijze en hoe wordt deze belangstelling gedeeld?

In verschillende van deze deelvragen werd reeds het thema aangesneden dat eveneens van groot belang is, namelijk de *waardering* van het verleden. Daarbij betreft het zowel de waarde die wordt gehecht aan geschiedenis (en geschiedbeoefening) in het algemeen als aan afzonderlijke tijdvakken, gebeurtenissen en verbeeldingen daarvan in zeer verschillend formaat. Verwacht mag worden dat dit in verband staat met de waardering voor de daaropvolgende tijdsdimensies heden en toekomst. Wat vindt men belangrijk om over te dragen aan huidige en latere generaties? Nauw daarmee samen hangt het toegekende *belang* van het verleden. Hoe zien mensen het hedendaagse, min of meer praktische belang van het verleden? Wat beschouwt men als de implicaties van geschiedenis voor het persoonlijke leven? En, niet onbelangrijk, hoe worden uiteenlopende afwegingen en beslissingen beïnvloed door bepaalde beelden van het verleden en de attitudes op dat vlak?

Slot

Bij de behandeling van deze thema's en de beantwoording van de opgeworpen vragen dient steeds rekening gehouden te worden met de verschillende biografische achtergrondgegevens van het centraal staande individu. Niet alleen leeftijd en geslacht laten hun sporen na op de omgang met het verleden, ook opleidingsniveau, levensvisie en waardenpatroon zijn relevant. Door een onderverdeling van de bij verschillende hedendaagse generaties te verzamelen gegevens kunnen hypothesen worden opgesteld. Confrontatie met bestaande inzichten uit de psychologie en vergelijking met later vervolgonderzoek zal moeten duidelijk maken in hoeverre bepaalde vormen van omgang met het verleden gebonden zijn aan een bepaalde levensfase, een bepaalde generatie of een bepaalde tijd. Verschuivingen daarin kunnen vervolgens worden afgezet tegen de veranderende, in steeds sterkere mate post-materialistisch en individualistisch geïnspireerde normen en waarden, nieuwe mogelijkheden op het gebied van media en historische activiteiten, toenemende vrije tijd, een van vorm en inhoud veranderend onderwijsstelsel en andere factoren. Dan zal met meer zekerheid kunnen worden gesproken over het belang van geschiedenis voor de hedendaagse identiteit van het individu.

Wanneer dat – althans in grote lijnen – is vastgesteld, kan het vizier worden verbreed tot alle facetten van de maatschappelijke omgang met het verleden en kunnen we ons ook richten op het verband tussen de individuele omgang met het persoonlijke en kleinschalige verleden en de omgang met de algemene en grootschalige geschiedenis. Dat biedt historici de gelegenheid zich te bezinnen op hun eigen rol en aandeel in dit omvangrijke krachtenveld, waarbij de activiteiten van menig stamboomonderzoeker en de kassuccessen van Mak en Koelemeijer niet per definitie minder serieus worden genomen dan de eigen specifieke omgang met het verleden. Het wereldbeeld van de historicus zal daardoor niet direct overzichtelijker worden, maar wint wel aan diepte. Die verrijking is alleszins wenselijk. •

Geschiedwetenschap en publiekshistorie

• Ed Jonker

Geschiedschrijving kent altijd een publiek. Het merkwaardige idee dat geschiedbeoefening zou lijden aan functieverlies is een symptoom van het gebrek aan zelfvertrouwen van de moderne geschiedbeoefening in postmoderne tijden. Waarom beklagen historici zich er toch zo over dat ze geen aansluiting zouden vinden bij het spreekwoordelijke grote publiek?

Bij nader inzien blijkt het probleem anders te liggen. Het punt is niet zozeer, dat er voor geschiedschrijving geen publiek zou zijn. De klacht van historici is, dat het publiek het verkeerde soort geschiedenis wil. Als de professionele geschiedbeoefening geen gehoor dreigt te vinden, dan ligt dat eerder aan haar taakopvatting en repertoire, dan aan onverschilligheid bij het publiek. Integendeel, er bestaat een grote en gevarieerde behoefte aan historie.

Die behoefte komt voort uit velerlei motieven. Over de vraag waarom mensen zich met het verleden bezig houden is veel geschreven. In verhandelingen over de geschiedenis van de geschiedschrijving wordt een heel scala aan beweegredenen gegeven, waarbij de accenten verschillen, maar een paar vaste onderdelen telkens opduiken. Elke indeling van motieven voor geschiedschrijving is natuurlijk arbitrair. Hier is gekozen voor een nadere beschouwing van drie impulsen: identiteitsverschaffing, lering en vermaak.

Identiteitsverschaffing

Eerst dan de identiteitsverschaffing. Om onze persoonlijke identiteit op te bouwen hebben we behoefte aan structuur in het dagelijks leven. We moeten, om ons staande te kunnen houden in gezin en sociale omgeving, bekend zijn met de daarbinnen geldende gebruiken. Dan helpt het als er regelmaat is, gebaseerd op herhaling van gedragingen. Deze herhaalbaarheid kent een tijdsdimensie; ze maakt het met andere woorden mogelijk een geschiedenis van onze dagelijkse omgeving te construeren.

In grotere sociale verbanden worden regelmaat en bestaanszekerheid gevonden door aansluiting te zoeken bij handelwijzen die eerder ('altijd al') gevolgd zijn. Op dit niveau van identiteitsvorming spelen collectief geheugen of gemeenschappelijke herinnering een belangrijke rol. Individuen definiëren zich als onderdeel van een collectivum. Dat kan het gezin zijn, de familie, een politieke beweging, een sociale of culturele groepering, een natie, een ras.

Daartoe worden samenbindende tradities gecreëerd. Waar die ontbreken worden *roots* opnieuw gezocht, zeker in situaties en tijden waarin tengevolge van grote veranderingen weinig sociaal en emotioneel houvast is. Wie zoekt zal vinden: het fenomeen van de *invention of tradition* is een immens en immer groeiend werktein voor historici.

Dergelijke traditievorming (Huizinga sprak van 'worteltrekken') werkt naar twee kanten. Er is historische argumentatie gericht op identiteitsvorming die insluit, door uit te leggen wie er bij de groep horen en waarom dat leuk is. Er is ook argumentatie gericht op uitsluiting. Dan wordt duidelijk gemaakt wie er niet bij horen en waarom dát zo is. De eerste vorm is positief en meestal vreedzaam, de tweede polemisch en vaak agressief. Het is de vraag of de eerste zonder de tweede kan.

Het bekendste voorbeeld – en meteen *bête noire* van alle weldenkende historici van na 1945 – is het nationalisme. Begonnen als een poging tot opbouw van een democratische volksgemeenschap is het vroege nationalisme een vervoermiddel voor sociale en culturele solidariteit. Gaandeweg blijkt de cohesie van de eigen natie toch het uitsluiten van andere groepen met zich mee te brengen. Het nationalisme wordt agressief en verwordt tot platte zelfgenoegzaamheid ten koste van minderheden en buurvölker.

Identiteitsvorming kan dus systeembevestigend zijn, zelfs onderdrukkend, maar ook emancipatorisch. Vergeten of onderdrukte groeperingen zoeken en maken hun eigen geschiedenis en verlenen zichzelf daarmee identiteit en zelfrespect. Ook dit gaat vaak gepaard met uitsluiting door middel van vijandbeelden. Bekende recente voorbeelden, die in alle handboeken opduiken, zijn arbeidersgeschiedenis, *black history* en vrouwengeschiedenis.

Verzet, collaboratie, accommodatie

Een ander, al wat ouder, voorbeeld kan dienen om te illustreren hoe het proces van historische identiteitsvorming werkt. De fasering van de christelijke geschiedschrijving maakt zichtbaar hoe de groei van onderdrukte buitenstaander naar onderdrukkende *insider* historiografisch gestalte wordt gegeven.

Aanvankelijk bestond bij de eerste christenen weinig historische belangstelling. De verwachting was immers, dat het Einde en het Nieuwe Begin, de Wederkomst van Christus, snel zouden komen. Het idee van de komst van een nieuwe wereld is überhaupt niet gunstig voor historische contemplatie. Geschiedschrijving is in dit soort denken onbelangrijk, want ze verwijst naar een afkeurenswaardig verleden, dat gelukkig snel zal verdwijnen. Eschatologie, de leer van het einde, houdt eigenlijk ontkenning van de geschiedenis in.

Wanneer het einde wat langer op zich laat wachten, kan deze anti-historische houding moeilijk volgehouden worden. Men moet zich dan een plaats zien te veroveren binnen de bestaande verhoudingen. Om aan die behoefte tot culturele legitimatie te voldoen, ontstaat gaandeweg een christelijke historiografie. Deze christelijke geschiedschrijving is uiteraard gebaseerd op de Bijbel en op de eerbiedwaardige ouderdom van de Joods-christelijke beschaving als autoriteit. Het bekendste genre zijn de zogenaamde apologetieën tegen paganistische beschuldigingen over het verval van Rome tengevolge van christelijke invloed. Uitgelegd wordt, dat de christelijke wortels ouder zijn dan de heidense en dat het verval van Rome het gevolg is van de weigering om zich tot het nieuwe, ware geloof te bekeren. Dit is de fase van oppositie- of emancipatiegeschiedschrijving.

Na de oppositierol komen de christelijke geschiedschrijvers, zeker na de bekering en de overwinning (de volgorde van deze twee gebeurtenissen staat overigens niet vast) van keizer Constantijn in 313, in een andere positie te verkeren. Dan wordt de zogenaamde rijkstheologie ontwikkeld, waarin het lot van Kerk en christendom vereenzelvigd wordt met dat van Rome. Het Romeinse Rijk krijgt door Eusebius van Caesarea een speciale plaats in Gods heilsplan toebedeeld als vervoermiddel voor een snelle verbreiding van het christendom. Het christelijke wereldlijk gezag wordt priesterlijk gezalfd. Dit caesaro-papisme wordt, ook al is de term in het Latijn, met name in Byzantium gevonden en is nog steeds herkenbaar in de Griekse orthodoxie en in de Russische van vóór 1917. Het is *establishment*-geschiedschrijving of, in termen van de radicale vroege christenen gedacht, van culturele collaboratie.

Er is, in het westen van Europa, ook nog een vorm van accommodatiegeschiedschrijving ontwikkeld. Die is bedacht door Augustinus om het voor Kerk en christendom mogelijk te maken te functioneren onder of naast ander wereldlijk gezag dan dat van Rome. Het gaf na de val van het Romeinse Rijk een legitimatie voor een tijdelijke vorm van vreedzame coëxistentie van Kerk en heidendom.

Dit patroon van ontkenning van het verwerpelijke verleden van anderen, het oppoetsen van de eigen historische prestaties en het vervolgens ingroeien in de gevestigde orde is waarneembaar bij veel succesvolle emancipatiebewegingen. Culturele acceptatie leidt ertoe dat de eigen geschiedschrijving minder herkenbaar wordt. We hebben dat kunnen waarnemen bij recente stromingen als het liberalisme, het socialisme en het feminisme. Dat wil niet zeggen dat de historische legitimatie verdwijnt, ze verandert slechts.

Lering

De tweede drijfveer voor het schrijven van geschiedenis is een meer pragmatische vorm van lering. Men wil uit het verleden directe lessen trekken over wat er te doen staat in het heden en de toekomst. Ook dit is een oud genre. De middeleeuwse vorstenspiegels en de renaissancistische geschiedschrijving waren bedoeld om machthebbers uit te leggen welke voorbeelden navolgenswaardig waren en welk gedrag beter vermeden kon worden.

De meest concrete lessen worden vaak in de militaire geschiedenis getrokken. De zegswijze dat generaals zich voorbereiden op het winnen van de vorige oorlog verwijst naar de voorliefde voor historische analogieën bij krijgslieden. Berucht is de Franse trits 1870 - 1914 - 1940. Van de verloren oorlog van 1870 had de Franse generale staf geleerd, dat aanval de beste verdediging was. Deze *maxime* (*l'attaque, l'attaque, toujours l'attaque*) werd in 1914 in de praktijk gebracht, op het moment dat defensieve wapensystemen sterker waren dan offensieve. De les die daaruit werd getrokken kreeg gestalte in de Maginot-linie, die in 1940 achterhaald bleek.

Een bekende les uit de politieke geschiedenis is het zogenaamde trauma van München. Welke les moest uit de *appeasement* van 1938 getrokken worden? Dat deze op verzoening gerichte aanpak de Tweede Wereldoorlog niet had kunnen voorkomen. Voortaan moest, om een Derde Wereldoorlog te vermijden, hard worden opgetreden tegen totalitaire dictators als Stalin, Mao en Castro. Deze duidelijke historische bewegwijzering roept echter wel problemen op. Ten eerste is deze les omstreden gebleven. Was *appeasement* werkelijk tot mishukken gedoemd? En, volgend probleem, al zou de les van München onomstreden zijn, welke situaties zijn dan analoog aan die van 1938?

De historische analogie met 'München 1938' werd in ieder geval gedurende de Koude Oorlog tot en met Vietnam toepasbaar geacht. Zelfs in de Golfoorlog bleek ze nog werkzaam, door Saddam Hussein gelijk te stellen met Hitler. Toch is de analogie altijd aan twijfel onderhevig geweest. Was de irrationele maniak Hitler vergelijkbaar met de paranoïde, maar calculerende Stalin? Bovendien was er een concurrerende analogie, die van 'augustus 1914'. De Wereldoorlog die als een verkeersongeluk ontstond, tengevolge van het uit de hand lopen van militaire planningsmechanismen. Deze analogie is toegepast in theorieën over atomair evenwicht en vraagt om ander gedrag dan 'München'. Nodig zijn dan overleg, vertrouwenwekkende maatregelen, ja zelfs *appeasement*.

Soms zijn de twee analogieën of lessen naast en door elkaar gebruikt. Bekend is dat in de Cubacrisis van 1962 de officiële retoriek die van 'München' was. De communistische raketten moesten verwijderd worden, anders werd het menens. Maar naast dit gerol met spierballen speelde ook het besef dat diplomatieke confrontaties ongewild uit de hand konden lopen. Volgens de overlevering had Kennedy net Barbara Tuchmans boek over het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog gelezen. Daardoor was hij zich bewust van het gevaar van technisch-militaire onbeheersbaarheid van politieke conflicten. Overigens bleek het knap lastig om beide historische analogieën in één beleidslijn te vatten. In feite is dat bij de Cuba-crisis ook mislukt.

Het probleem blijft natuurlijk, dat er voor actuele situaties altijd meerdere historische analogieën gevonden kunnen worden. Wat de juiste is, blijkt op zijn vroegst achteraf, als het misschien te laat is. Vaak valt zelfs met terugwerkende kracht nog niet vast te stellen welke les geldig was. In het geval van de Koude Oorlog kan worden volgehouden, dat 'München' uiteindelijk gewerkt heeft. Met evenveel recht kan beweerd worden, dat de gelijkstelling van Stalin met Hitler vertragend en vertroebelend gewerkt heeft op de politieke analyse en besluitvorming.

Dat is ook het gevaar van de zogenaamde 'dode hand van het verleden'. De boodschap die uit het verleden opgepikt wordt, is altijd sterk bepaald door politieke voorkeur en leeftijd. De generatie van 1914 trok andere lessen dan die van 1940. Dat is begrijpelijk maar ook bedenkelijk: bij vaststaande politieke lessen kan verstarring in de beeldvorming optreden. Historische sjabloonvorming is niet bevorderlijk voor frisse analyses en creatieve politiek.

Vermaak

Een derde motief voor geschiedbeoefening is vermaak. Iets deftiger gezegd: culturele vernijking. We betreden nu het gebied van de historische interesse, van de a-pragmatische belangstelling voor het verleden. Bij deze vorm van historie is het niet primair de bedoeling om direct bruikbare maatschappelijke identiteit te vestigen of om direct uitvoerbare lessen te trekken. Bestudering van het verleden maakt ons, in de beoemde woorden van Jacob Burckhardt, niet 'klug für ein andermal, sondern weise für immer'.

Dit *Bildungs*-ideaal valt terug te vinden in het curriculum van het oude gymnasium, waar wel erg veel aan geschiedenis en antieke cultuur gedaan werd. Ook musea en monumentenzorg vallen in dit antiquarische stramien. Zij bedienen een aanzienlijk publiek met historische lekkernijen. Een nog groter publiek gaat voor historisch *fast food*. We komen dan in het land van ooit, dat vooral het land van de eigen jeugd en van oma en opa lijkt te zijn. Folklore, historische themaparken, *living history*, historische sporten, optochten en braderieën buitelen over elkaar heen.

Wat is er tegen op deze erfgoedindustrie? Het is een onschuldig vermaak, dat op allerlei niveaus van passieve ontspanning en actieve deelname genoten kan worden. Zeker is de aangeboden geschiedenis meestal sterk opgeleukt, zodat het verleden 'getemd' wordt. Dat maakt het geheel wat zoetsappig en bemantelt de duistere kanten van de geschiedenis. Niet elke vrijetijdsbesteding hoeft toch gebukt te gaan onder loodzware educatie?

Het wordt pas bezwaarlijk als de historische vrijetijdspassering overgaat in echte nostalgie. Als men zich meer thuisvoelt in het historisch museum dan in de kille buitenwereld is er toch iets mis. Deze vorm van romantisch wegdromen uit het ongewenste heden naar een geïdealiseerd verleden leidt tot inertie. Te grote verering voor de prestaties uit het verleden leidt tot culturele stagnatie. Uiteindelijk vervalt men tot escapisme en dit historisch vluchtgedrag leidt tot plichtsverzuim in het heden. Dit Nietzscheaanse verwijt aan de geschiedbeoefening heeft een lange geschiedenis, het is - in een wat andere vorm - ook al bij Descartes te vinden.

Historisch houvast

Geschiedenis heeft dus wel degelijk een groot publiek. De beeldvorming van het verleden voorziet in tal van culturele, sociale en politieke behoeften. Voor een dergelijk gebruik van de geschiedenis is een stabiel verleden nodig. Het verleden waaraan we onze identiteit ontleen moet geruststellend zijn. De lessen die we trekken vereisen een overzichtelijk verleden. Historisch vermaak vraagt om voorstellingen die van een duidelijke betekenis zijn voorzien. Het verleden moet klaar zijn, af.

Men is in traditionele voorstellingen van het verleden dan ook dol op ouderdom, die met voorouderlijke wijsheid wordt geassocieerd. Continuïteit suggereert deelname aan een ononderbroken stroom van generaties. Handig zijn vaste periode-indelingen, met een duidelijke sociale of culturele betekenis. De Tijd der Gilden, de Renaissance, de Verlichting, de Pruikentijd. Gebeurtenissen moeten een vaste afloop kennen. De Koude Oorlog is door het Westen gewonnen, nu weten we wat de zin ervan is geweest. Er is behoefte aan een vastgelegde rolverdeling tussen schurken en helden. Hitler, Stalin en Saddam deugen niet; Churchill, Truman en Bush zijn o.k. Men ziet ook graag een vaste volgorde bij herdenkingen, met vaststaande betekenissen. Op de avond van 4 mei zijn we ernstig, op 5 mei vieren we feest.

Modern historisch besef

Publiek genoeg dus, voor alle maten en soorten van historische informatie. Zoals gezegd, zit daar het probleem niet. De moeilijkheid ligt in de taakopvatting van (veel) professionele historici. Zij halen hun neus op voor dit soort gebruik van geschiedenis. Het is in hun ogen geen echte geschiedenis, gebaseerd op diepgaand historisch besef, maar verwerpelijke publiekshistorie.

Tekenend is het onderscheid dat John Tosh in zijn ook aan Nederlandse universiteiten veel gebruikte handboek maakt. In de derde druk van zijn *The pursuit of history* (1999) zet hij twee soorten geschiedenis naast elkaar. Geschiedenis met een sociale functie, zoals hierboven beschreven, noemt hij *social memory*. Die wantrouwt hij eigenlijk. Het is een verkeerd soort geschiedenis, die verstarrend en onderdrukkend werkt. Goede geschiedenis, in de dubbele zin van goed begrepen en moreel hoogstaand, noemt Tosh *historical awareness*. De basis voor dit echte historisch besef ligt in het ontstaan van het moderne historische besef rond 1800.

Hier volgt Tosh de klassieke verklaring van Reinhart Koselleck over de verdwijning van *Historia Magistra Vitae*. Volgens deze (geamputeerde) uitspraak van Cicero zou geschiedenis de leermeesteres van het leven zijn. Die opvatting dat we uit de geschiedenis lering kunnen trekken, dat het verleden voorbeelden bevat van bewonderenswaardig of afschuwwekkend gedrag is tot ver in de achttiende eeuw bepalend geweest voor de omgang met het verleden. Geschiedenis werd beschouwd als een grabbelton van leerzame voorbeelden, waar men in het heden nog steeds baat bij kon hebben.

Koselleck spreekt van *Historie* om aan te geven, dat men geschiedenis opvatte als een verzameling verhalen over en rond gebeurtenissen uit het verleden. Omdat er veel verhalen over het verleden bestonden, met uiteenlopende lessen, kon iedereen wel iets van zijn gading vinden. In principe was er voor elk wat wils. Voor iedere situatie en voor elke gewenste gevolgtrekking viel wel een toepasselijke historische vermaning te vinden. Bij al de verscheidenheid van het gebruik van het verhaalde verleden bleef één uitgangspunt gemeenschappelijk. Dat was de notie van continuïteit tussen verleden en heden. De lessen uit het verleden waren zinvol (te maken) omdat de situaties in heden en verleden vergelijkbaar geacht werden.

Die ervaring van de gelijkvormigheid van verleden en heden gaat volgens Koselleck in de tweede helft van de achttiende eeuw verloren. Tussen 1750 en 1850 ontstaat er in West-Europa een fundamenteel andere beschouwingwijze van maatschappij en geschiedenis. Men heeft niet meer het gevoel dat het verleden een voorbeeldfunctie kan hebben voor het heden. Het verleden wordt gezien als anders, ver weg en voorbij. Het kan niet meer dienen als directe leidraad voor het handelen in de nieuwe, ongekende en onbekende situatie van het heden.

Daardoor verandert ook de geschiedschrijving. Vanaf 1750 wordt langzamerhand de term *Historie* vervangen door *Geschiede*. Het verhaal, beter nog de verhalen in meervoud, krijgen minder gewicht dan het gebeurde zelf. De historici worden tot het enkelvoud 'geschiedenis'. Er is niet meer een veelvoud van

levende voorbeeldverhalen, maar slechts één dood verleden, waarover dus ook slechts één waar gebeurd verhaal te vertellen valt.

Als er maar één waar gebeurde geschiedenis is, dan wordt het van belang het verhaal erover waarheidsgetrouw te vertellen. Men moet dan afzien van nuttig gebruik van historici en er streng op toezien dat de historicus niets anders doet dan '...bloß zeigen, wie es eigentlich gewesen.'

Geschiedwetenschap

Deze uitspraak van Ranke, de grondlegger van het historisme, geeft aan dat men het verleden ernstig wenste te nemen. Ranke en de zijnen zagen zichzelf als voorvechters van een soort zelfbeschikkingsrecht van het verleden. De geschiedenis was meer dan een speelbal van het heden: ze had een eigen karakter en moest als zodanig met respect worden behandeld.

De historistische beschouwingswijze ziet het verleden als fundamenteel anders dan het heden. Deze erkenning van de culturele kloof die overbrugd moet worden, is methodisch vertaald in de hermeneutiek. Om motieven en handelingen uit het verleden te kunnen begrijpen moeten ze in hun historische context geplaatst worden. Dat vereist veel empirische kennis van het verleden. Pas op basis daarvan zijn contextualisering en inleving in het verre, vreemde verleden mogelijk. Een belangrijk element van het historisme is voorts het besef van ontwikkeling in de tijd. Dit sluit statische of cyclische tijdsopvattingen uit en legt de nadruk op historische veranderlijkheid.

In de genoemde (standaard)voorstelling van Tosh ligt, in de moderne geschiedwetenschap, gebaseerd op het historisme, het verschil tussen *social memory* en *historical awareness*. Het historistische uitgangspunt van veranderlijkheid en het hermeneutische voorschrift van contextualisering werken als tegengif tegen de historische misvattingen, waarop het publieke gebruik van geschiedenis berust. Echt historisch besef is dan een medicijn tegen de kritiekloze verering van traditie, die immers berust op een statische geschiedopvatting. Het is ook werkzaam tegen nostalgie, die berust op een selectieve waarneming van het verleden, met andere woorden, op een te beperkte contextualisering. En het is een nuttig middel tegen gemakzuchtig vooruitgangsgeloof, omdat het begrip ontwikkeling naast *Fortschritt* ook andere vormen van *Fortgang* impliceert.

Historisch besef is dus gedisciplineerde kennis van het verleden, die ingezet moet worden om misbruik van de geschiedenis te corrigeren. Tosh creëert zodoende een hiërarchie. Professioneel historisch besef is juister en moreel verkieslijker dan publiekshistorie. In zijn terminologie: *enquiry* gaat boven *belief*.

Die opvatting van Tosh wordt door een groot deel van het gilde der historici gedeeld. Ze reduceert de rol van geschiedwetenschap tot die van politieagent of waakhond. Want de taak van professionele historici wordt toch voornamelijk gezocht in het ontmaskeren van quasi-historische voorstellingen en dan met name van bedenkelijke mythes als nationalisme, racisme en kolonialisme.

Slechts de moderne, kritische geschiedwetenschap zou een volwassen relatie met het verleden mogelijk maken. Men misbruikt de geschiedenis dan niet, maar gebruikt deze ter gecontroleerde lering of vergeelijking, zonder daardoor nieuwe culturele of sociale mogelijkheden uit te sluiten. Het heet dan wel dat het verleden is 'verwerkt'. Vaak wordt een analogie gezien met psychotherapie: confrontatie en verwerking zouden leiden tot verzoening en redelijkheid.

Isolement

Deze opvatting van *Geschichtswissenschaft als Beruf* lijkt hoogstaand en bevredigend, maar er kunnen wat vraagtekens bij gezet worden. Om te beginnen moeten we ons afvragen wie al die te ontmaskeren mythes

eigenlijk hebben gemaakt. En dan komen we terecht bij de moderne, professionele historici uit de negentiende en de twintigste eeuw. Het is historici kennelijk slecht gelukt om zich aan hun eigen regels te houden. Is het dan niet kortzichtig en arrogant om te denken, dat wij het vanaf nu beter zouden doen? De blijvende onenigheid onder historici over maatschappelijk relevante onderwerpen als het kapitalisme, het kolonialisme en de Holocaust stemt sceptisch. Ook de recente historiografische veldslagen op de Balkan zijn geen opwekkend voorbeeld.

Men moet wel erg veel vertrouwen hebben in de kracht van de historische methode en in het zelfreinigend vermogen van de historische professie om te blijven geloven in de mogelijkheid van eerlijke, afstandelijke geschiedschrijving. Bescheidenheid lijkt gepast, want historici blijken onderhevig aan dezelfde menselijke emoties als het publiek waarvoor ze schrijven.

Bovendien, zelfs al zou distantie echt bereikt kunnen worden, hoe zinvol zou dat dan eigenlijk zijn? Het voorbeeld van Burckhardt geeft te denken. Diens eerder geciteerde uitspraak, dat geschiedbeoefening ons niet handiger of weerbaarder maakt, maar slechts levenswijsheid brengt, is in wezen escapistisch. Burckhardt was bevreesd voor revolutie en zag met angst en beven de snelle sociale, politieke en culturele veranderingen van de negentiende eeuw aan. Hij trachtte aan het heden te ontkomen door te vluchten in de studeerkamer.

Er zit dus een addertje onder het gras bij de volledige omarming van de moderne geschiedwetenschap. Volgens het recept van Tosh produceert ze namelijk bevoogdende kennis, terwijl geschiedbeoefening à la Burckhardt snel onttaardt in esoterische bespiegeling. In beide gevallen leidt dit tot isolement. Het grote publiek zit niet te wachten op historische schoolmeesters van de éne of de andere variant. Het wil gewoon identiteit en erfgoed.

(advertentie)

restaurant HET SAVARIJN

Lunch: maandag t/m vrijdag vanaf 12.00 uur
Diner: maandag t/m zaterdag vanaf 17.00 uur

zondag rustdag

Van der Brugghenstraat 14, 6511 SL Nijmegen
reserveren onder nummer 024 - 323 26 15

Komt dat zien: geschiedenis in Nijmegen

De toeristisch-historische beeldvorming van Nijmegen vóór en na de Tweede Wereldoorlog

• Martijn Icks

*O Stad, door oudheid verr' beroemt,
Wil vrij uw kruin omhoog verheffen
Dewijl geen plaats ooit wierdt genoemd,
Die u daar in kon overtreffen.
Hier kan hij, die d'aloutheid mind,
Zich op het aangenaamst vermaken
In zaaken, die zijn oog hier vind
't Aanschouwen en die d'outheid raken.*

H.K. Arkstee, gedicht 'Nijmegen, de oude hoofdstad der Batavieren' (± 1730)

Nog nooit eerder heeft onze wereld zoveel geschiedenis gekend als in de 21^e eeuw; een stelling die niet zo'n open deur is als ze op het eerste gezicht wellicht lijkt. Dat er heden ten dage meer eeuwen zijn verstreken dan ooit, wil immers nog niet zeggen dat er ook belangstelling voor dat lange verleden bestaat – en dat is nu net waar de bovenstaande uitspraak op doelt. Vanaf de negentiende eeuw is het historisch besef sterk gegroeid. Deze ontwikkeling is niet alleen te herkennen in de verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening, die met Ranke een aanvang nam, maar ook in de gestegen historische belangstelling van de massa. Geschiedenis is voor velen een bron van *entertainment* geworden, zoals Nietzsche al signaleerde: 'De oorlog is nog niet ten einde of deze verschijnt honderdvoudig in druk om als nieuwste prikkel te worden voorgeschoteld aan de naar geschiedenis snakkende mens.'¹³

In de wetenschappelijke literatuur van de twintigste eeuw is herhaaldelijk aandacht besteed aan het 'toerisme in de tijd', een term die door Raedts werd gebezigd in zijn inaugurele rede ter zake.¹⁴ Het fenomeen, dat onder andere museumbezoek, feestelijke herdenkingen en de restauratie van historische panden beslaat, wordt uitgebreid bestudeerd door Samuel. In zijn werk *Theatres of Memory* beschrijft deze historicus hoe de moderne mens omgaat met zijn verleden.¹⁵ Van belang daarbij is, dat het verleden vrijwel uitsluitend wordt gezien als iets om te bekijken, misschien zelfs om te bewonderen, maar niet als iets dat anderszins nog een rol speelt in onze hedendaagse maatschappij. Niet voor niets wordt

¹³ F. Nietzsche, *Over nut en nadeel van geschiedenis voor het leven; tweede traktaat tegen de keer* (Groningen 1994) 59.

¹⁴ P.G.J.M. Raedts, *Toerisme in de tijd? Over het nut van middeleeuwse geschiedenis* (inaugurele rede KU Nijmegen, 8 september 1995).

¹⁵ R. Samuel, *Theatres of Memory, 1: Past and Present in Contemporary Culture* (London/New York 1994).

wel gesproken van de 'musealisering' van onze cultuur: de geschiedenis wordt bewaard, tentoongesteld, maar men voelt er geen directe verbondenheid meer mee.¹⁶

Historisch toerisme is vaak verbonden met de stad, natuurlijk een plek bij uitstek om van het verleden te genieten. Veel musea, historische panden en monumenten zijn immers juist hier te vinden. Steden aanzelen gewoonlijk dan ook niet om met hun verleden te koop te lopen: hoe meer historie men te bieden heeft, hoe meer toeristen men kan trekken. 'Especially in historical towns, the inner city environment tends to be seen as a tourism recreation pro-duct,' aldus Jansen-Verbeke, die aan de hand van tien Nederlandse steden onderzoek heeft verricht naar de toeristische aantrekkingskracht van steden.¹⁷ Ook anderen hebben zich met deze materie bezig gehouden, zoals Ashworth, De Haan en de onderzoekers van het Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme.¹⁸

Dit artikel zal zich richten op het historisch toerisme in Nijmegen, per slot van rekening een van de oudste steden van ons land. Mijn aandacht zal daarbij uitgaan naar de manier waarop Nijmegen zich als historische stad presenteert. Hierbij zijn twee componenten te onderscheiden: 1) de nadruk die men legt op de lange, roemrijke geschiedenis van de stad; en 2) de manier waarop de overblijfselen uit die geschiedenis, met name gebouwen, voor het voetlicht worden gebracht. Omdat beide aspecten zo nauw met elkaar verbonden zijn, zal ik ze meestentijds gezamenlijk behandelen, tenzij een bepaalde bevinding slechts op één van beide van toepassing is.

Nijmegen is voor dit onderzoek echter niet alleen interessant vanwege zijn lange verleden. Naast historisch toerisme raakt ze namelijk nog een veld van onderzoek: de kwestie van verandering en continuïteit vóór en na de Tweede Wereldoorlog. Hoewel deze gebeurtenis in het dagelijks leven, en ook in de wetenschap, vaak als cesuur wordt gebruikt, betoogt Blom dat dit gezichtspunt misleidend is. Volgens hem werd Nederland tot de jaren zestig voornamelijk gekenmerkt door continuïteit; pas toen – en dus niet naar aanleiding van de oorlog – zetten de meeste maatschappelijke veranderingen in, die zouden leiden tot de wereld die we vandaag de dag kennen.¹⁹

Bloms these wordt tegenwoordig door de meeste historici aangenomen, maar gaat ze ook op voor het historisch toerisme? Juist met het oog op die kwestie is Nijmegen interessant: de stad is in de oorlog immers gebombardeerd, en als gevolg daarvan een aanzienlijk deel van haar historische bouwwerken kwijtgeraakt. De vraag die in dit artikel wordt gesteld, luidt dan ook: als we de toeristische beeldvorming van Nijmegen vóór en na de oorlog vergelijken, is er dan meer sprake van verandering of continuïteit met betrekking tot de manier waarop de stad haar historische karakter onder de aandacht brengt?

Natuurlijk brengt deze vraagstelling enige problemen met zich mee. In de eerste plaats kan men zich afvragen, wat onder 'Nijmegen' moet worden verstaan. Gaat het hier om de inwoners, om bepaalde organisaties, om het gemeentebestuur? Met het oog op het onderwerp heb ik ervoor gekozen, 'Nijmegen' voornamelijk op te vatten als de Nijmeegse VVV. Deze vereniging, die in 1893 op vrijwillige basis

¹⁶ D. Elshout, 'Musealisering van de cultuur: het museum als geheugen', *Kunst en beleid in Nederland* 4 (1990) 35-55.

¹⁷ M.C. Jansen-Verbeke, *Leisure, Recreation and Tourism in Inner Cities. Explorative Case Studies* (Nijmegen 1988) 6.

¹⁸ G. Ashworth en Th. de Haan, 'Van geschiedenis tot erfgoed: stedelijk verleden op de markt', *Recreatie en Toerisme* 22 (1990) 83-86; NRIT, *Erfgoed: toeristisch goed. Een onderzoek naar de toeristisch economische betekenis van monumenten en musea in Nederland* (Nijmegen 1983).

¹⁹ Voor een uitgebreidere uiteenzetting van het standpunt van Blom, zie onder andere: J.C.H. Blom, "De Jaren Vijftig" en "De Jaren Zestig?", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 112 (1997) 517-528.

ontstond, hield en houdt zich immers bezig met de toeristische propaganda voor de stad. Ik heb voor dit onderzoek dan ook veel gebruik gemaakt van folders en gidsen, die door de VVV werden uitgegeven. Samen met twee promotiefilms, die in respectievelijk 1920 en 1951 werden opgenomen, maken ze de hoofdmoot van mijn bronnenmateriaal uit; indien dat waardevolle gegevens opleverde, heb ik ze aangevuld met notulen en jaarverslagen. Om dezelfde reden komen hier en daar stukken ter sprake, die niet direct aan de VVV gerelateerd zijn (bijvoorbeeld een ingezonden brief van een Nijmegenaar), maar die zijn slechts van ondergeschikt belang.

De afbakening in tijd ligt eveneens problematisch. Graag wil ik benadrukken, dat ik in dit onderzoek geen *ontwikkeling* bekijk, maar twee *ijkpunten*, namelijk 'vóór' en 'na' de oorlog. Dat kan ook haast niet anders, omdat de folders en gidsen, die zoals gezegd een belangrijk deel van mijn bronnenmateriaal uitmaken, merendeels niet gedateerd zijn. Aanwijzingen met betrekking tot het jaar van uitgave – zoals de lengte van telefoonnummers en het al dan niet bestaan van bepaalde gebouwen of straten – geven weliswaar uitsluitsel of we hier met een vóór- of naoorlogse bron te maken hebben, maar een precies jaartal valt meestal niet te geven. Ruwweg zal mijn onderzoek de periode 1915-1970 beslaan, dus vijfentwintig jaar vóór tot vijfentwintig jaar na de oorlog. De reden hiervoor is dat, bij een langer tijdsbestek, de verschillen binnen de vóór- dan wel naoorlogse periode te groot zouden worden om van eenduidige vergelijkingseenheden te kunnen spreken.

Wat de indeling van het artikel betreft: in de eerste paragraaf zal ik de stedelijke ontwikkeling van Nijmegen in de betreffende periode schetsen. Het bombardement van '44 was immers niet de enige gebeurtenis die van invloed was op het historische karakter van de stad (zij het waarschijnlijk wel de belangrijkste); ook het verval van de benedenstad in de jaren dertig en de afbraak hiervan in de jaren vijftig, om twee voorbeelden te noemen, waren van belang. Deze paragraaf schept dus als het ware de historische context van verlies en behoud, waarbinnen de Nijmeegse VVV moest opereren.

De tweede en derde paragraaf behandelen respectievelijk de toeristisch-historische beeldvorming van Nijmegen vóór en na de Tweede Wereldoorlog, waarbij aandacht zal worden geschonken aan de eerder genoemde aspecten van geschiedenis en historische restanten. In de conclusie, tenslotte, worden overeenkomsten en verschillen tussen beide periodes vergeleken. Aan de hand van mijn bevindingen zal ik proberen een antwoord op de gestelde hoofdvraag te formuleren.

De stedelijke ontwikkeling van Nijmegen, 1915 1970

Nijmegen is een van de oudste steden van Nederland, waarschijnlijk gesticht in de tijd dat de Romeinen in ons land heersten. Het zou te ver voeren om hier de complete geschiedenis van deze nederzetting te beschrijven, al is het goed in gedachten te houden dat sommige resten uit dat lange verleden tot op de dag van vandaag bewaard zijn gebleven: het Valkhof, de Waagh, de Belvédère, enkele oude panden in de binnenstad, enzovoort. In deze paragraaf zal ik me echter beperken tot de stedelijke ontwikkeling van Nijmegen in de twintigste eeuw, ruwweg vanaf 1915, tot ruwweg 1970. Dit is immers de periode waarop ik me in mijn onderzoek wil richten.

Nijmegen is lange tijd een vestingstad geweest, omringd door hoge wallen. Dit heeft de groei van de stad ernstig belemmerd. Toen men in 1878 begon met de sloop van deze wallen, had dat dan ook grote gevolgen voor de stedelijke ontwikkeling. In een mum van tijd groeide Nijmegen uit haar voegen. De bebouwing werd uitgebreid richting zuiden en oosten, omdat hier een stevige ondergrond van zand voorhanden was. Aan het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw werden talloze villa's en herenhuizen opgetrokken; aanvankelijk in neo- en eclectische stijl, later in Jugendstil, met

veel aandacht voor hekken, toegangstrappen, deuren, topgevels, torentjes en dakkapellen. Hier vestigde zich de gegoede burgerij, die de oude binnenstad wilde ontvluchten. De betreffende panden, onder andere gelegen aan de radialen van het Keizer Karelplein, worden thans gerekend tot het Beschermd Stadsbeeld, dat in 1990 door de Nijmeegse gemeenteraad is omschreven.²⁰

Er werd echter niet alleen gebouwd voor de rijken. Tussen de radialen en op achterachterreinen vond volkswoningbouw plaats. De huizen waren van lage kwaliteit, maar vonden bij arbeiders niettemin gretig aftrek. De Woningbouwvereniging Nijmegen, die zich met het oog op de volksgezondheid aanvankelijk had gericht op de afbraak van krotten, leverde in 1910 haar eerste vijftien woningen op aan de Weurtse weg. Andere woningbouwverenigingen volgden dit voorbeeld: in 1915 bouwde de Gezonde Woning 73 woningen in Hengstdal, in 1923-1924 financierde De Gemeenschap de bouw van 85 woningen aan de Van 't Santstraat. Daarnaast verschenen eengezinswoningen in het Willems- en Waterkwartier. De aanleg van deze goedkope huizen werd sterk gestimuleerd door de komst van vele grote fabrieken en bedrijven in de nieuwe arbeiderswijken. Ook de stichting van de Katholieke Universiteit Nijmegen, in 1923, en de daarmee verbonden toestroom van studenten, verhoogde de vraag naar goedkope woonruimte.²¹

Na de economische crisis rond 1930 nam de bouwwoede enigszins af, maar Nijmegen bleef groeien. In 1870 had de stad zo'n 23.000 inwoners gehad; in 1940 was men de grens van de 100.000 gepasseerd. Met het oog op deze ontwikkeling kwam de gemeente in 1934 met het *Uitbreidingsplan*, waarin richting aan de toekomstige bouw werd gegeven. Een gebied aan het Maas-Waalkanaal (voltooid in 1927) werd bestemd voor haven en industrie; woonwijken voor rijk en arm werden ruimtelijk gescheiden door de eerste vooral in zuid en oost, de laatste vooral in west, rond het dorpje Hees, te plaatsen. Helaas schonk het plan weinig aandacht aan de bestaande bebouwing. Met name de middeleeuwse benedenstad, die door alle uitbreidingen en de aanleg van de Waalbrug in 1936 sterk aan economische betekenis had ingeboet, begon steeds meer te verpauperen. Bezorgde burgers richtten in 1938 de stichting *Sanering Oude Stad* op, maar het mocht niet baten: de plannen om dit stukje cultureel erfgoed om te toveren tot een 'groen balkon', voorzien van veel woningen voor de betere inkomens, werden door de Duitse bezetting gedwarsboemd.²²

Aanvankelijk leek het erop dat Nijmegen de jaren '40-'45 relatief ongeschonden zou doorkomen, althans in bouwkundige zin. Weliswaar kwamen regelmatig vliegtuigformaties overgevlogen, maar die waren van de geallieerden en hadden de industriecentra in het Rijnland en Roergebied als doelwit. Zo nu en dan werd een geallieerd vliegtuig door vijandelijk vuur getroffen en liet dan ongericht zijn bommen vallen, maar dit waren incidenten, waarbij de schade tot enkele gebouwen beperkt bleef. Niemand was dan ook voorbereid op het grootscheepse bombardement, waardoor Nijmegen op 22 februari 1944 getroffen werd. Al dan niet als gevolg van een noodlottige vergissing werd de stad door Amerikaanse piloten als doelwit gekozen, met alle rampzalige gevolgen van dien.

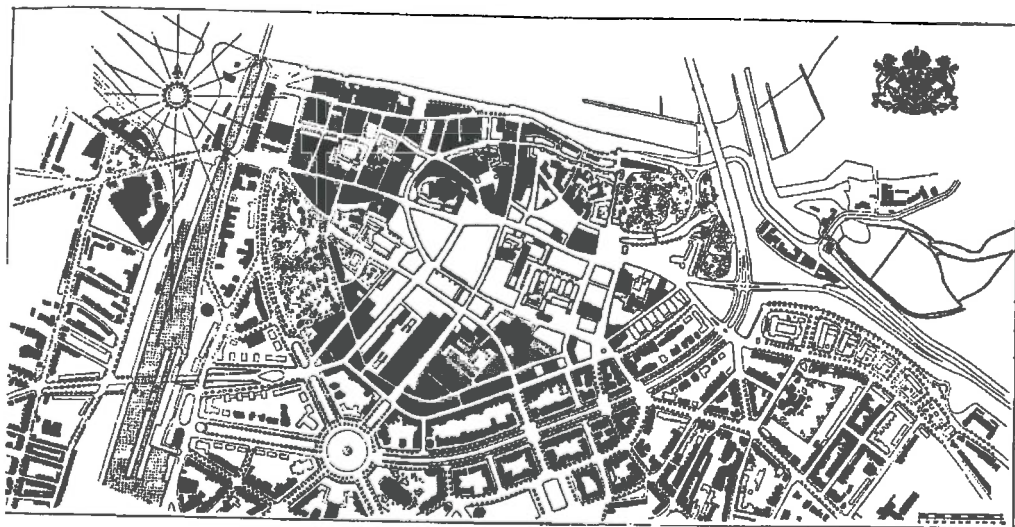
De schade was enorm. Het centrum van de stad werd volkomen verwoest: samen met de brand en beschietingen tijdens de bevrijding in september van hetzelfde jaar, ging zo'n 85 procent van de

²⁰ P.D.J. Ekkers en M.G.J. Ganzefles, 'De ruimtelijke ontwikkeling van Nijmegen 1900-1999 en verder', *Numaga Jaarboek 1999* (Nijmegen 1999) 118-163, aldaar 122.

²¹ Ekkers en Ganzefles, 'De ruimtelijke ontwikkeling van Nijmegen', 123.

²² Ibidem, 125-127.

aanwezige bebouwing verloren. Meer dan vijfduizend gebouwen werden vernietigd, waaronder duizenden woningen en de grootste winkels en hotels. Er vielen talloze doden en gewonden.²³

De verwoeste delen van Nijmegen. Bron: A.E.M.G van der Borg en G.J.A. Schampers, 'De sociaal-economische structuur van de stad en het wederopbouwplan', *Bouw. Centraal weekblad voor het bouwwezen* 4 (1949) 503-505, aldaar 503.

Ook op historisch vlak waren de verliezen niet te overzien. De Sint Stevenskerk, waarvan de oudste delen dateerden uit het midden van de dertiende eeuw, lag half in puin: de torenspits was neergestort en de westpartij van het gebouw had grote schade opgelopen. Andere kerken in de binnenstad, zoals de Augustijnenkerk en de Franciscuskerk, vielen ten prooi aan de vlammen, die vrij spel hadden. Het Raadhuis, daterend uit 1553, doorstond weliswaar het bombardement, maar werd enkele maanden later door de Duitsers in brand gestoken, waarbij de schepenbank, de beeldhouwwerken en andere historische schatten in vlammen opgingen. Bovendien lag, zoals gezegd, het centrum van de stad vrijwel helemaal plat, wat het verlies van vele oude gebouwen betekende. Niet voor niets zuchtte burgemeester Hustinx in de *Bouw* van 1949: 'Vóór de oorlog een bloeiende en welvarende stad, met een oud, doch intiem en aantrekkelijk centrum, (...) is het centrum van het naoorlogse Nijmegen slechts een troosteloze puinhoop, waar het zakenleven zich slechts moeizaam kan herstellen en waar de zo kenmerkende aantrekkelijkheden schuilgaan onder het trieste oorlogsbeeld.'²⁴ Hij hoopte dan ook, 'dat Nijmegen, dat steeds zo innig verbonden is geweest met het lot van ons vaderland en van oudsher zulk een voorname rol heeft gespeeld in de geschiedenis ervan, thans toch zeker zal kunnen rekenen op de steun en de hulp van het gehele Nederlandse volk.'²⁵

²³ R. Verheijen, 'De wederopbouw van Nijmegen na de Tweede Wereldoorlog, deel I', *Numaga* 29 (1982) 33-55, aldaar 34.

²⁴ Ch.M.J.H. Hustinx, 'Voorwoord', *Bouw. Centraal weekblad voor het bouwwezen* 4 (1949) 498-499, aldaar 498.

²⁵ Hustinx, 'Voorwoord', 498.

Na de oorlog zag Nijmegen zich gesteld voor verschillende grote problemen: het centrum moest worden herbouwd, de verpauperde benedenstad moest worden aangepakt en de stad moest worden uitgebreid om aan de vraag naar woningen en werkgelegenheid te kunnen voldoen. Het gemeentebestuur probeerde zowel het stadscentrum als de benedenstad gezamenlijk in wederopbouwplannen onder te brengen en door het Rijk te laten financieren, maar die vogel ging niet op: de verwachtingen van burgemeester Hustinx ten spijt bracht het Rijk naar voren, dat de verpaupering van de benedenstad al vóór de oorlog had ingezet en dus niet tot de oorlogsschade kon worden gerekend.²⁶

Rond 1960 was de wederopbouw van het centrum ongeveer voltooid. Hierbij had men een afweging moeten maken tussen de historische erfenis en de eisen, die aan een modern stadscentrum werden gesteld. Hoewel het oude stratenplan op sommige plaatsen flink werd gewijzigd, behield het stadsdeel rond de Sint Stevenskerk zijn historische sfeer. Op aandrang van de middenstand had men besloten tot de sloop van de gehavende Broerskerk en Augustinuskerk. Het Raadhuis en de Sint Steven bleven wel behouden: in respectievelijk 1953 en 1969 werden hun restauraties voltooid. De herbouw van beide pronkstukken werd bejubeld in een boekje met de veelzeggende titel *Noviomagum Revivens*.²⁷

Voor de benedenstad werd een nieuw plan ontworpen, *De Vijf Heuvelen*. Dit behelsde de bouw van een groene woonwijk met wandelpromenades, als verbinding tussen het herrezen centrum en de Waalkade. Door gebrek aan financiering werd het project telkens uitgesteld, hoewel de gemeente niet schuwde in de jaren vijftig alvast te beginnen met de sloop van de historische benedenstad. Herstel en renovatie van de panden zou pas na 1975 een aanvang nemen, hoewel men dan vanwege de laagconjunctuur zou kiezen voor een sobere, doelmatige opzet. Ook in de benedenstad ging dus veel historie verloren.²⁸

Het *Structuurplan 1951* bood een lange termijnvisie voor de stadsuitbreidingen. Hierin richtte men zijn oog op de randgemeenten. Met de gestage groei van de bevolking (ruim 134.000 inwoners in 1962) begon Nijmegen een steeds groter gebied te beslaan. Deze ontwikkeling werd alleen maar versterkt door de verhuizing van de universiteit naar het landgoed Heijendaal in 1964. Aan het eind van de jaren zestig was Nijmegen dan ook bloeiende stad van bijna 150.000 inwoners²⁹; hoewel ze een deel van haar verleden had verloren, had ze voor haar burgers blijkbaar nog niets aan aantrekkingskracht ingeboet.

Toeristisch historische beeldvorming vóór WOII

'In een stad als Nijmegen is, die uit de oudheid dateert; van alle oorlogen, te land, die in den loop der eeuwen hebben gewoed, haar deel heeft gehad; die de wisselingen op staatkundig en kerkelijk gebied heeft doorgemaakt en eerst in het laatste kwart van de vorige eeuw uit de enge banden van de vestingwerken is verlost, zijn natuurlijk nog allerlei sporen over van die lotswisselingen.'³⁰ Deze woorden treffen we aan in een vooroorlogs gidsje van 'Nijmegen Vooruit', de Nijmeegse VVV. Zoals men van een propagandistische tekst kan verwachten, steekt de auteur behoorlijk de loftrumpet over zijn ge-

²⁶ Ekkers en Ganzefles, 'De ruimtelijke ontwikkeling van Nijmegen', 128.

²⁷ J.A.B.M. Jong, *Noviomagum Revivens. Herstelde glorie van de Keizer Karel stad* (Nijmegen 1953).

²⁸ Ekkers en Ganzefles, 'De ruimtelijke ontwikkeling van Nijmegen', 130, 143-144.

²⁹ Ibidem, 131, 136.

³⁰ Gids *Het Valkhof en Oud Nijmegen*, 88, in: Gemeentearchief Nijmegen (GAN), bibliotheek, Br1003.

liefde Nijmegen. Opvallend daarbij is, dat hij zich expliciet richt tot een historisch geïnteresseerd publiek, 'wel kleiner in aantal, maar wellicht het grootst in belangstelling', waaraan hij wil vertellen 'over hetgeen er was en gebeurde en over hetgeen nog van het oude is bewaard gebleven'.³¹

De gids gaat vervolgens in op de geschiedenis van Nijmegen, waarbij een opsomming wordt gegeven van alle grootheden, die daarin een rol hebben gespeeld: Karel de Grote, Rederijk Barbarossa, een hele reeks Gelderse hertogen, enzovoort. Ook de historische bezienswaardigheden passeren de revue, waaronder de St. Geertruidskapel, de Belvédère, het St. Jansklooster, het Weeshuis en de Latijnse School. Parel op de kroon is volgens de auteur het Valkhof: 'Te Nijmegen geweest te zijn en het Valkhof niet te hebben bezocht, dat is zoo ongeveer te Rome te zijn geweest en den Paus niet te hebben gezien'.³²

Uit het voorafgaande blijkt, dat Nijmegen zich in de periode 1915-1940 wel degelijk profileerde als historische stad. De gegeven citaten staan niet op zichzelf: ook in andere publicaties van de VVV werd aandacht geschonken aan het verleden. Zo verscheen in 1928 de gids *Oud Nijmegen. Welkom!* Dit boekje was niet zozeer gemaakt voor de gemiddelde toerist, maar 'voor hen die in deze jachtige tijd stil willen staan bij het Nijmeegs verleden, en dat willen gaan zien wat in het stadsbeeld nog van dit verleden rest'.³³ De auteur bespreekt de Bataafse oorsprong van de stad; roemt Nijmegen en de Nijmeegse voorvaderen; en gaat dan over tot een beschrijving van alle bezienswaardigheden die dateren van vóór 1870, zoals het Valkhof en de stadspoorten. Hij sluit zijn werk af met de woorden: 'En zoo zijn er met betrekking tot de oude hoofdstad der Batavieren nog talloos vele gebeurtenissen, gebouwen en personen, waarvan het tegenwoordige geslacht weinig meer dan de naam kent, maar waarover toch zoo vele aardige dingen te vertellen zijn'.³⁴

Zowel de lange geschiedenis van Nijmegen als de vele overblijfselen daarvan komen dus in beide aangehaalde gidsen aan bod. Met betrekking tot het eerste aspect is het opvallend, hoeveel aandacht wordt geschonken aan de stichters van de stad, de Batavieren of Bataven. Deze stam was in de zestiende en zeventiende eeuw de inzet van felle debatten tussen Hollanders en Nijmegenaren, die allebei beweerden ervan af te stammen. Zo'n afkomst werkte statusverhogend, omdat de Bataven bondgenoten van de Romeinen waren geweest en een deel van de Romeinse glorie dus op hen (en hun nakomelingen) afstraalde. Nijmegen lijkt deze eer in de twintigste eeuw nog altijd te willen opstrijken, getuige de lovende woorden die in verscheidene gidsen en folders aan de antieke stichters worden besteed. Deze notie werpt een interessant licht op enkele regels uit een dichtbundel, die ter gelegenheid van het veertigjarig jubileum van de VVV in 1933 werd uitgegeven: 'De eerste nederzetting van Nijmegen kwam, Als Holland nog verzonken lag in poelen en moerassen'.³⁵

De argwanende lezer zou hier een steek onder de gordel kunnen vermoeden, om voor eens en altijd duidelijk te maken dat Nijmegen – niet Amsterdam, of enige andere Hollandse stad – kan bogen op de eervolle Bataafse afkomst.

³¹ *Het Valkhof en Oud Nijmegen*, 11, in: GAN, bibliotheek, Br1003.

³² *Ibidem*, 3, in: GAN, bibliotheek, Br1003.

³³ *Gids Oud Nijmegen*, in: GAN, bibliotheek, Br2864.

³⁴ *Oud Nijmegen*, in: GAN, bibliotheek, Br2864.

³⁵ Jubileumdichtbundel *Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer Nijmegen Vooruit' veertig jaar, 1893 1933*, 9, in: GAN, bibliotheek, Br5482.

In hoeverre dit vermoeden juist is, is helaas niet meer precies te controleren. De archieven van de Nijmeegse VVV zijn bij een brand tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan, zodat een expliciete formulering van haar toeristisch-historische beleid en doelstellingen ontbreekt. Niettemin kunnen uit het beschikbare bronnenmateriaal enkele zaken worden afgeleid. Zo is het duidelijk, dat Nijmegens verleden weliswaar voor de doeleinden van 'Nijmegen Vooruit' werd ingezet, maar lang niet altijd overheerste in de pogingen toeristen te lokken. Ook vóór de oorlog blijkt men al in de gaten te hebben gehad, dat een deel van de roemrijke stadsgeschiedenis in verval was. De historische waarde van de verpauperende benedenstad werd dan ook gerelativeerd: 'Vooral in de oude stad gelegen tusschen de Hezelstraat en de Waag treffen wij nog verschillende van die oude straten, steegjes of typische gasjes aan, die eenmaal tot de meest gewaardeerde deelen van het oude Nijmegen gerekend werden, maar nu tot de achterbuurten behooren'.³⁶

Een andere indicatie waaruit blijkt dat niet alle toeristen evenveel op hadden met de Nijmeegse geschiedenis, blijkt uit het feit dat de auteurs van de folders en gidsen hun historische uitweidingen expliciet richtten tot een publiek dat 'kleiner in aantal' was, zoals we al zagen. Dit komt het duidelijkst naar voren in de gids *Oud Nijmegen*, waarin de auteur zich erover beklaagt dat niemand zich in de tegenwoordige 'struggle for life' (we schrijven 1928) nog om zijn verleden bekommert.³⁷ Hoewel de druk van de gids alleen al op het tegendeel wijst, zal er waarschijnlijk een kern van waarheid in zijn kritiek gezeten hebben: in veel vooroorlogse publicaties van de VVV speelt het verleden namelijk helemaal niet zo'n prominente rol als we tot nu toe hebben gezien.

De *Gids voor Nijmegen en omstreken*, die vanaf het begin van de eeuw tot 1955 regelmatig in herziene uitgave verscheen, geeft slechts een korte beschrijving van de 'stichting, wording en ontplooiing' van Nijmegen. Historische trekpleisters passeren weliswaar de revue, maar minstens evenveel aandacht gaat uit naar voorzieningen als eet- en uitgaansgelegenheden. Bovendien wordt een groot deel van het werk in beslag genomen door de in de titel vermelde 'omstreken'. Natuurschoon staat daarbij hoog in het vaandel, terwijl ook de Heilig Land-Stichting in 1917 een apart hoofdstuk krijgt.³⁸

Enkele gidsen uit de jaren dertig plaatsen het Nijmeegse verleden nog minder in de schijnwerpers. Bezienswaardigheden als het Valkhof en het Raadhuis worden genoemd, maar er wordt met geen woord gerept over de Bataven, Karel de Grote of Nijmegens status als oudste stad van Nederland. In plaats daarvan richt men zich in zo'n driekwart van de gids op het heuvelland rond Nijmegen en plaatsen als Hees en Neerbosch. De toeristische aantrekkelijkheid van Nijmegen zelf wordt niet bijzonder hoog ingeschat, blijkens de woorden: 'Wie een bezoek aan Nijmegen brengt, heeft meestal het plan naar Beek en Berg- en-Dal te gaan. De elektrische tram, die van het Hunnerpark vertrekt, brengt hem er gemakshalve heen.' En passant wordt dan, als ware het een extra optie, de suggestie gedaan: 'Maar om naar het Hunnerpark te komen kan men intusschen ook de wandeling door de stad doen en het merkwaardigste zien, of langs de singels gaan'.³⁹

Kijken we tenslotte naar de film *Nijmegen 1920*, dan krijgt het historische karakter van de stad daar ook niet de hoofdrol. De productie werd in opdracht van de gemeente Nijmegen gemaakt door Willy Mullens, die daarbij werd geholpen door de secretaris-penningmeester van 'Nijmegen Vooruit', P.A. Rutgers. Het betreft een stomme film, voornamelijk opgenomen vanaf het dak van een tram.

³⁶ *Het Valkhof en Oud Nijmegen*, 88, in: GAN, bibliotheek, Br1003.

³⁷ *Oud Nijmegen*, in: GAN, bibliotheek, Br2864.

³⁸ *Gids voor Nijmegen en omstreken* (1917), GAN, bibliotheek, Br2997.

³⁹ *Beknopte gids van Nijmegen. Met plattegrond en wandelkaart*, 5, in: GAN, bibliotheek, Br3638.

Deze voert ons door de stad en de directe omgeving. Wederom geldt daarbij: prominente historische attracties worden voor het voetlicht gebracht, maar moeten de aandacht delen met winkelstraten en het indrukwekkende panorama van Nijmegen vanaf de Waal. Bovendien kan men zich afvragen, of het Mullens in de eerste plaats ging om de historische waarde van de gefilmde gebouwen, of louter om het feit dat ze 'mooie plaatjes' opleverden – een overweging die nu eenmaal zwaar weegt bij iedere cameraman, zeker als er zonder geluid wordt gefilmd.⁴⁰

De voorlopige conclusie moet luiden dat Nijmegen zich vóór de Tweede Wereldoorlog weliswaar als historische stad profileerde, zowel wat status als bezienswaardigheden betreft, maar minstens even intensief poogde de andere toeristische voorzieningen en het natuurschoon van de omgeving onder de aandacht te brengen. Of deze handelswijze na de oorlog veranderde, zal in de volgende paragraaf worden besproken.

Toeristisch historische beeldvorming na WOII

'Het is eigenlijk een winstpunt voor Nijmegen dat het gebombardeerd is en de oude stad wordt afgebroken. Daardoor maakt Nijmegen nu een unieke kans om zich te ontwikkelen tot een stad die een sfeer weet op te brengen zoals b.v. Dusseldorf. Van Nijmegen is nog alles te maken, als men het maar toeristisch wil bezien. Wij moeten er naar drijven, Nijmegen die plaats te geven.'⁴¹

Het optimisme dat spreekt uit bovenstaande woorden, in 1962 door een geïnteresseerd burger aan 'Nijmegen Vooruit' gericht, zal niet door alle leden van de Nijmeegse VVV zijn gedeeld. Zoals in de eerste paragraaf werd beschreven, waren tijdens het bombardement vele historische overblijfselen vernietigd of zwaar beschadigd geraakt. Bovendien had de VVV zelf bij een brandstichting haar kantoor in vlammen zien opgaan, tezamen met het archief en al het propagandamateriaal, die daar ondergebracht waren. Geen wonder dus, dat de voorzitter en secretaris van de Provinciale Geldersche VVV vlak na de oorlog schreef: 'Wat kunnen wij den vreemdeling bieden? (...) voorlopig kunnen wij hier vrij laconiek op antwoorden: "Ruïnes."⁴²

Toch bleef men niet bij de pakken neerzitten. Enkele pagina's verder, in hetzelfde verslag, komen we de waarschuwing tegen: 'Voorkomen dient te worden, dat door de eenzijdige voorlichting de stad [Nijmegen, M.I.] alom wordt beschouwd als een onherstelbaar verminkt oorlogsslachtoffer, dat men met een variant op de betiteling der Turksche hoofdstad gaat spreken over de "zieke man aan de Waal".⁴³ Daarbij moest de werkelijkheid niet rooskleuriger worden voorgesteld dan ze in feite was: 'VVV-propaganda moet (...) op waarheid berusten. Is dit het geval niet dan voelt de vreemdeling zich bekocht en uiteindelijk zal het vreemdelingenverkeer meer schade dan voordeel bij dergelijke onjuiste propaganda vinden.'⁴⁴ 'Nijmegen Vooruit' zag zich dus gesteld voor een moeilijke taak: hoe moest men de stad aan toeristen verkopen, zonder de geleden verliezen te verzwijgen?

⁴⁰ Film *Nijmegen 1920*, GAN, Beeldcollecties, Videocollectie, DVcamnr. 24.

⁴¹ Ingezonden brief G. Keyser, GAN, Nieuw Secretarie Archief Nijmegen (NSAN), rubriek 'cultuur', stukken betreffende toerisme, inv.nr. 6378.

⁴² Rapport 'Bijdrage aan den opbouw van het VVV-wezen in de getroffen Geldersche steden', 5, in: GAN, bibliotheek, Br5482.

⁴³ 'Bijdrage', 13, in: GAN, bibliotheek, Br5482.

⁴⁴ Ibidem, 14, in: GAN, bibliotheek, Br5482.

Zoals blijkt uit de folders en gidsen, die in de periode 1945-1970 door de VVV werden uitgegeven, hanteerde men verschillende strategieën om dit probleem aan te pakken. In de eerste plaats kon men natuurlijk nog altijd furore maken met de lange geschiedenis, die aan de stad ten grondslag lag. 'Nijmegen, reeds meer dan 1850 jaren geleden door de Romeinse Keizer Trajanus tot stad verheven,' lezen we in een naoorlogse folder, 'kan bogen op een historie als wellicht geen tweede stad in Nederland.'⁴⁵ Een andere folder haalt de Bataven nog maar eens van stal: 'In de schemering van de jaartelling stichtten de Batavieren hier hun Oppidum Batavorum.'⁴⁶ Daarna wordt Karel de Grote genoemd; net als de Bataven krijgt dit historisch personage na de oorlog in folders en gidsen evenveel aandacht als ervoor.

Het lange verleden van Nijmegen was echter niet het enige wapen, dat de Nijmeegse VVV in haar arsenaal had. Men ging evenmin voorbij aan de historische resten, die de jaren '40-'45 hadden overleefd. Hierbij vallen twee dingen op: enerzijds probeerde men de gevolgen van de oorlog te relativeren, anderzijds benadrukte men, hoe wonderbaarlijk Nijmegen het nieuwe met het oude wist te verenigen.

Een goed voorbeeld van het eerste verschijnsel is de folder *Nijmegen en omstreken*, die een opsomming van historische bezienswaardigheden geeft: onder andere de Karolingische kapel, de Barbarossa-ruïne en de Belvédère. Over de oorlogsschade wordt opgemerkt: 'Van de historische bouwwerken, in het nieuwe centrum gelegen, bleven enkele gespaard; de overige zijn geheel in stijl gerestaureerd.'⁴⁷ Dit wekt de indruk, dat alle geleden verliezen zijn verholpen en de stad volledig in haar oude glorie is hersteld. Veel oude panden en verscheidene kerken zijn naar aanleiding van de jaren '40-'45 echter voorgoed verloren gegaan. Waarschijnlijk gaat het in deze passage dan ook vooral om de Sint Stevenskerk en het Raadhuis, waarvan de restauratie in het eerdergenoemde *Noviomagum Revivens* ook al werd bejubeld.

Minder verhullend is een folder, die het desastreuze effect van de oorlog wél onderkent. Toch sluit deze eveneens af met een positieve noot: 'Ondanks zware verwoestingen in de laatste wereldoorlog, waarvan vooral de Nijmeegse binnenstad het slachtoffer werd en ondanks het schrikbarend verval van de tot totale verdwijning genoemde oude benedenstad, heeft Nijmegen toch nog heel wat schil-derachtige en imposante herinneringen aan een rijk verleden behouden.'⁴⁸ Men stelt hier de zaken dus iets minder rooskleurig voor, ook met betrekking tot de verpauperende benedenstad. Voornoemde folder *Nijmegen en omstreken* had hierover slechts te melden, dat de bezoeker zich 'met wat vrijmoedige fantasie' nog kon voorstellen, hoe het 'middeleeuwse Nijmegen met zijn steile straten en gassen' er in betere dagen had uitgezien.⁴⁹

Het tweede verschijnsel, namelijk de lofzang op de versmelting van 'oud' en 'nieuw' in Nijmegen, treffen we in verschillende folders en gidsen aan. Daarbij worden dus niet alleen de historische elementen van de stad aangeprezen, maar ook het nieuwe centrum, dat na de oorlogsjaren verrees: 'Nijmegen (...) paart op gelukkige wijze het verleden aan het heden. Dat verleden gaat 2000 jaren terug. (...) Het heden is de moderne stad, na de oorlog nieuw opgebouwd uit de verwoestingen van 1944/45. In dit heden passen de monumenten uit het verleden wonderwel. Deze combinatie van oud

⁴⁵ Folder *Gastvrij Nijmegen. Vol bloemen, kleur en licht!*, in: GAN, bibliotheek, Br3561.

⁴⁶ Folder *Nijmegen, stad aan de rivier*, in: GAN, bibliotheek, Br3561.

⁴⁷ Folder *Nijmegen en omstreken*, in: GAN, bibliotheek, Br 5482.

⁴⁸ Folder *Tips voor trips in Nijmegen en omgeving*, in: GAN, bibliotheek, Br3561.

⁴⁹ *Nijmegen en omstreken*, in: GAN, bibliotheek, Br 5482.

en nieuw is de charme van de prettige woon- en werkstad Nijmegen, die het natuurschoon naast de deur heeft.⁵⁰

Dat er toch nog behoorlijk wat verbittering bestond over de historische verliezen, blijkt uit de promotiefilm *Stad aan de rivier*. Deze werd in 1951 op initiatief van de VVV opgenomen. Het tijdstip is niet toevallig: de stad was rond '50 weer grotendeels uit het puin herrezen en kon onder de nationale aandacht worden gebracht. Niettemin bevat de film een opmerkelijke scène, waarin twee acteurs – een bezoeker van Nijmegen en zijn gids – naar de gedeeltelijk gerestaureerde Sint Steven staren. 'Maar er is toch wel veel vernieuwd,' merkt de bezoeker op. De gids antwoordt: 'De restauratiewerken zijn in volle gang. En dan komt er weer eens ruzie, die in het klein begint, en groeit en groeit tot de brokken erbij liggen. En dan maar weer repareren... tot de volgende ruzie.'⁵¹ Hieruit blijkt eens te meer, dat men ook bij de VVV de oorlog nog lang niet vergeten was.

Toch werd ook na '45 niet alle propaganda opgehangen aan het verleden van Nijmegen. Men was zich er terdege van bewust dat de stad, ondanks haar lange geschiedenis, niet uitblonk in (historische) bezienswaardigheden. Zo verzuchtte de VVV in haar jaarverslag van 1962, 'dat wij het, helaas, moeten stellen zonder toeristische attracties of bezienswaardigheden van grote allure.'⁵² De oplossing daarvoor werd vooral gezocht in de openlegging van de Waalkade, die het visitekaartje van Nijmegen zou kunnen zijn. Dat de oude benedenstad hiervoor moest verdwijnen, vonden veel VVV-leden niet zo'n ramp: de zwaar verpauperde krottenwijk was hen toch al een doorn in het oog. In het VVV-jubileumboekje van 1953 staat: 'En wanneer eenmaal de bouwvallige benedenstad zal zijn gesloopt en vervangen door prachtige woongelegenheid op het z.g. groene balcon, dan zullen stad en omgeving een toeristisch geheel vormen, van een wel zeer bijzondere bekoring.'⁵³

Niet alles werd dus op de kaart van de geschiedenis gezet – lang niet alles, in feite. De film *Stad aan de rivier* houdt zich niet alleen bezig met de Sint Stevenskerk en andere monumenten, maar schenkt ook veel aandacht aan de goede hotels en pensions, die in Nijmegen te vinden zouden zijn; aan het mooie landschap rond de stad; aan de Heilig Land-Stichting; aan eetgelegenheden; aan speelwei de Goffert; aan concertgebouw de Vereeniging en andere uitgaansgelegenheden.⁵⁴ Ook de talloze folders en gidsen, die de VVV liet drukken, concentreerden zich voor een belangrijk deel op deze zaken – zoals we al zagen, besteedde men veel lovende woorden aan de 'moderne winkelcity', die in Nijmegen ontstaan was. Men gaf de heer Keyser dus niet geheel ongelijk, toen hij in zijn eerder aangehaalde brief beweerde dat het bombardement een zegen voor de stad was geweest. Een inventaris van objecten uit het 'nieuwe Nijmegen', die men onder de aandacht wilde brengen, omvatte onder andere het universiteitscentrum op Heyendaal, de schouwburg en de Goffert. Deze objecten, 'ofschoon in het algemeen niet te rekenen tot de toeristische inventaris van de stad,' zouden 'toch stellig veel allure hebben en de belangstelling van de vreemdeling zeker waard zijn.' Dat nam echter de trieste constatering niet weg, dat 'zij Nijmegen, naar onze mening, niet verheffen tot het predicaat Toeristen-stad.'⁵⁵

⁵⁰ Folder *Nijmegen*, GAN, bibliotheek, Br5482.

⁵¹ Film *Stad aan de rivier*, GAN, Beeldcollecties, Videocollectie, DVcamnr. 20.

⁵² VVV jaarverslag 1962, 6, in: GAN, NSAN, rubriek 'organisme', VVV vergaderverslagen t/m '68, inv.nr. 9111.

⁵³ Jubileumboekje *VVV Nijmegen Vooruit 1893 1953*, 36, in: GAN, bibliotheek, Br5482.

⁵⁴ *Stad aan de rivier*, GAN, Beeldcollecties, Videocollectie, DVcamnr. 20.

⁵⁵ VVV jaarverslag 1961, 8, in: GAN, NSAN, rubriek 'organisme', VVV vergaderverslagen t/m '68, inv.nr. 9111.

Wat dit betrof bleven de leden van de VVV vrij negatief: ondanks de lovende woorden, die ze in hun publicaties aan hun stad wijdden, meenden zij dat Nijmegen het toeristisch gezien vooral zou moeten hebben van de mooie omgeving, en eventueel van de Waalkade. De vraag 'is Nijmegen toeristenstad?' werd door hen dan ook beantwoord met de woorden: 'Wij zouden willen stellen, dat Nijmegen een aantrekkelijk centrum is van een toeristisch zeer aantrekkelijk gebied'⁵⁶ – een laatste indicatie dat aan de toeristisch-historische waarde van de stad zelf niet al te grote verdiensten werden toegekend.

Nijmegen, kortom, bleef zich na de oorlog als historische stad profileren. Het verlies aan oude gebouwen werd daarbij gerelativeerd, terwijl de combinatie van 'oud' en 'nieuw' als iets aantrekkelijks en typisch Nijmeegs werd gepresenteerd. Net als vóór de oorlog ging er echter minstens evenveel aandacht uit naar andere toeristische voorzieningen, en de trekpleisters uit de omgeving.

Conclusie

Is er meer sprake van verandering of continuïteit met betrekking tot de manier waarop Nijmegen – in concreto de Nijmeegse VVV – het historische karakter van de stad vóór en na de Tweede Wereldoorlog onder de aandacht bracht? Ik ben geneigd, in antwoord op deze vraag de nadruk te leggen op de continuïteit. Zowel vóór als na de oorlog wees Nijmegen toeristen op haar lange verleden. Dezelfde historische gebouwen werden in de folders en gidsen genoemd. Bovendien werd de rol van het verleden in de toeristisch-historische beeldvorming van Nijmegen niet kleiner door de geleden historische verliezen, wat op zich een opmerkelijke constatering is.

Natuurlijk was er wel sprake van kleine veranderingen. Na de wederopbouw werd telkens de harmonie tussen 'oud' en 'nieuw' in Nijmegen geprezen, een maatregel die vóór de oorlog niet nodig was: er bestond toen immers nog niet zo'n groot contrast tussen beide aspecten. Ook wees men in naoorlogse folders en gidsen op de restauratie van beschadigde bouwwerken, waartoe voorheen eveneens de noodzaak had ontbroken – er viel toen immers nog niet zoveel te restaureren. Een enkele maal, bijvoorbeeld in de film *Stad aan de rivier*, wordt daarnaast verbittering uitgesproken over de historische verliezen, maar gewoonlijk worden deze gerelativeerd. Moeten we de VVV geloven, dan was de oorlogsschade dus lang niet zo erg als ze op het eerste gezicht leek.

Dit optimistische standpunt van 'Nijmegen Vooruit' doet vermoeden, dat Bloms relativering van de breuk tussen de voor- en naoorlogse periode ook voor het toerisme geldt, in ieder geval in Nijmegen. Het is echter belangrijk een onderscheid te maken tussen het *beleid* van de VVV en de *werkelijke situatie*. De laatste was, zoals we in de eerste paragraaf hebben gezien, wel degelijk ernstig: het historische hart van Nijmegen ging bij het bombardement verloren en verschillende historische bouwwerken raakten zwaar beschadigd. Daarnaast was de oude benedenstad zo verpauperd, dat deze na de oorlog moest worden gesloopt. Vóór 1944 bezat Nijmegen dus veel meer een historisch karakter, dan erna.

De verklaring voor het feit dat de VVV zo'n continu beleid bleef voeren met betrekking tot de geschiedkundige schatten van de stad, moet daarom mijns inziens vooral worden gezocht in de aard van deze organisatie. 'Nijmegen Vooruit' had in eerste plaats als doelstelling, zoveel mogelijk toeristen naar Nijmegen te lokken. De stad moest worden verkocht; er moest reclame voor worden gemaakt.

⁵⁶ Jaarverslag 1961, 7, in: GAN, NSAN, rubriek 'organisme', VVV vergaderverslagen t/m '68, inv.nr. 9111.

Zelfs als men zich in zo'n geval voorneemt eerlijk te blijven ten opzichte van de doelgroep, zal men toch eerder geneigd zijn de positieve, dan de negatieve kanten van de stad te benadrukken.

De implicatie van deze veronderstelling is, dat geschiedenis een belangrijke rol speelt voor toeristisch Nijmegen. Dit komt ook naar voren uit de bronnen: hoewel de folders en gidsen zich ook op andere attracties richten (bijvoorbeeld het natuurschoon), komt de Nijmeegse historie zowel voor als na de oorlog ruimschoots voor het voetlicht. Geschiedenis was in de toeristische beeldvorming van de stad weliswaar geen allesbepalende factor, maar kon zeker niet worden uitgevlakt.

Natuurlijk zijn deze conclusies vrij algemeen, en hebben zij slechts een voorlopig karakter. Om te komen tot definitieve uitspraken over de toeristisch-historische beeldvorming van Nijmegen – voorzover definitieve uitspraken in de geschiedwetenschap mogelijk zijn – zal een nieuw, breder onderzoek moeten worden opgezet. Daarin zal meer aandacht moeten uitgaan naar de VVV: wie zaten er in deze organisatie, welk beleid formuleerden zij en in hoeverre slaagden ze erin, dat beleid ook uit te voeren? De respons van het publiek op de beeldvorming zal in acht moeten worden genomen, en Nijmegen zal vergeleken moeten worden met andere steden. Het spreekt vanzelf, dat folders en gidsen bij zo'n studie als bronnen niet afdoende zullen zijn: andere zaken, zoals de notulen van de VVV, zullen veel nauwer bij het onderzoek betrokken moeten worden dan in dit artikel het geval was.

Wellicht zal een dergelijke studie niet alle historici relevant toeschijnen. Hoe de massa met het verleden omgaat, zal door een 'professional' al vlug als naïef en misschien zelfs als schadelijk worden gezien. Toch heeft het weinig zin een elitaire houding aan te nemen. We kunnen het gelijk van Nietzsche niet negeren: geschiedenis is in de moderne tijd een bron van entertainment geworden. Of de geschiedkundige het nu leuk vindt of niet, hij zal zijn terrein met het grote publiek moeten delen – en dat is niet per se een slechte zaak. Een verhoging van de historische belangstelling komt per slot van rekening ook de geschiedwetenschap ten goede; is het niet in de vorm van animo voor bepaalde onderzoeken en tentoonstellingen, dan wel in een verhoogde inzet voor het behoud van historische resten. Bovendien kan de onbevooroordeelde blik van de leek een verfrissende kijk bieden op zaken die in de wetenschap al keer op keer zijn uitgekauwd. Daarmee biedt geschiedenis als entertainment een interessante invalshoek, waar ook de beroepshistoricus wel degelijk belang bij heeft. •

'Geen historicus van de vierkante meter'

Een interview met prof.dr. Remieg Aerts

• Froukje van Dooren en Carla Hoetink

Terwijl in de landelijke politiek de strijd om de zetels in alle hevigheid is losgebarsten, komt in Nijmegen een einde aan de (leer)stoelendans. Met de aanstelling van Remieg Aerts als hoogleraar Politieke Geschiedenis vanaf 1500 heeft de afdeling Geschiedenis weer een volwaardige bezetting. Aerts, afkomstig uit Groningen, verwierf de laatste jaren bekendheid met publicaties over het snijvlak van politiek en cultuur in Nederland. Wij spraken met hem over het universitair onderwijs, de politieke geschiedenis en – niet in de laatste plaats – over zijn toekomst aan de KUN.

De kleinschaligheid van de KUN

Nieuwe wetenschappelijke inzichten, een andere werkomgeving en nieuwe collega's. Remieg Aerts ziet uit naar de veranderingen die met zijn aantreden als hoogleraar gepaard gaan: 'Het spreekt mij aan om in een heel ander deel van het land te gaan werken, aan een heel andere universiteit en voor een groot deel in een ander vakgebied dan ik in de laatste jaren gedaan heb. Ook de schaal van de KUN is anders dan ik in Groningen gewend ben. De betreffende kleinschaligheid van de afdeling Geschiedenis leek mij juist een van de aantrekkelijke dingen aan Nijmegen. De geschiedenisafdeling aan de RUG is namelijk heel erg groot: meer dan veertig procent van de Nederlandse geschiedenisstudenten begint dáár zijn studie. Begint wel te verstaan, want de aantrekkingskracht van Groningen is mede gebaseerd op het zogenaamde waaiermodel: studenten kunnen na hun propedeuse Geschiedenis verder met de opleidingen Internationale organisaties of Journalistiek. Hoewel de meesten verder gaan met Geschiedenis, heeft de grote instroom toch te maken met deze mogelijkheid. Vanuit die situatie ben ik gewend aan eerstejaarsonderwijs met 270 studenten en 13 parallelgroepen – en dan heeft het formaat van Nijmegen wel iets aardigs. Je staat iets dichterbij je studenten en collega's en het onderwijs is overzichtelijker.'

Van deze Nijmeegse kleinschaligheid hoopt Aerts vooral te kunnen profiteren bij zijn onderwijstaken. Tel daarbij op het systeem van het studentactiverend onderwijs (SAO) en de kersverse hoogleraar lijkt met zijn neus in de boter te vallen. Kern van de geschiedenisopleiding in Nijmegen is immers het actief verwerven van kennis en vaardigheden door het maken van opdrachten en de discussie hierover in kleine werkgroepen. Geschiedenis studeren aan de KUN betekent niet dat je alleen maar luistert naar docenten en hen tijdens een tentamen napraat. Ofschoon Aerts nog weinig ervaring heeft met het SAO, ziet hij veel voordelen in deze vorm van onderwijs: 'Gezien de stijl van het huidige middelbaar onderwijs is het idee achter het SAO heel goed. Het heeft best wel iets leuks om colleges te houden voor hele grote zalen, maar in kleine groepen intensief met studenten werken is een stuk interessanter. Het is geen passief onderwijs en vergt veel eigen inzet en verantwoordelijkheid van de studenten. Ik ben heel erg benieuwd of ze dat hier waarmaken.'

De bevoegenheid waarmee hij over het lesgeven praat, toont dat Aerts het verzorgen van onderwijs als een wezenlijk onderdeel van zijn hoogleraarsambt ziet. 'Ik heb nooit een carrière gewild die alleen maar onderzoek inhoudt, ook al heb ik daar de afgelopen jaren verschillende mogelijkheden toe gehad. Tijdens mijn promotieonderzoek heb ik vanaf het begin docent willen zijn om het vak over te

mogen dragen. Om bij studenten als het ware het licht aan te laten gaan; te merken dat ze tot inzicht beginnen te komen en er aardigheid in krijgen: daar doe ik het voor. Die overdracht vind ik erg belangrijk, maar wanneer je alléén maar lesgeeft slijt je repertoire af. De combinatie met onderzoek is daarom van groot belang. Door voortdurend in contact te staan met je onderzoek vernieuwt het onderwijs zich en blijft het ook voor studenten boeiend.'

Het initiëren van nieuwe onderzoeksprojecten en het aantrekken van de broodnodige financiële middelen vormt een ander aspect van het hoogleraarschap. Voor de gewenste interactie tussen onderwijs en onderzoek zal Aerts dan ook grotendeels zelf moeten zorgen. Ambitieuze zal Aerts zichzelf niet gauw noemen, maar in zijn nieuwe functie wil hij zich zeker actief gaan inzetten voor het indienen van onderzoeks-aanvragen. 'Vernieuwende onderzoeksprojecten zijn altijd goed voor een universiteit: je brengt een hoop geld binnen en kunt Aio's en postdocs aantrekken om het onderzoekswerk te verrichten. Ik zal graag bij NWO of andere instanties duidelijk maken dat er nog genoeg onderwerpen zijn die speciale aandacht verdienen.'

Iets anders is het of Aerts op korte termijn zelf een bijdrage kan gaan leveren aan dergelijke studies. 'Veel ruimte om aan een nieuw onderzoeksproject mee te werken, heb ik niet meer: twee lopende onderzoeken zullen tot minstens 2007 al mijn onderzoekstijd absorberen. Er is een boek in de maak over de geschiedenis van Amsterdam, een integrale stadsgeschiedenis op basis van de huidige stand van onderzoek. Ik zal het deel schrijven over het leven in de hoofdstad tussen 1815 en 1875. Dit onderzoek omvat daarmee veel meer dan alleen de politieke geschiedenis. Dit in tegenstelling tot de tweede opdracht die ik voor mijn benoeming hier in Nijmegen reeds had aangenomen. De Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen heeft mij uitgenodigd om een biografie te maken van Thorbecke. Heel graag, want het wordt hoog tijd dat er eens een hedendaagse, wetenschappelijke biografie van deze grote staatsman verschijnt! Het sluit bovendien mooi aan bij het politiek-historisch onderzoek dat nu aan de KUN gebeurt.'

Remieg Aerts (Amsterdam 1957) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

In 1997 promoveerde hij cum laude bij prof.dr. C.A. Tamse en prof.dr. E.H. Kossmann op de cultuurhistorische studie *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw. Het tijdschrift De Gids*. Voor dit proefschrift ontving hij maar liefst vier prijzen: de Studieprijs van de stichting Praemium Erasmianum in 1997, de SNS-bank/RuG-dissertatieprijs in 1998 en in 2000 de dr. Wijnaendts-Francken-prijs van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en de D.J. Veegens-prijs van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

Aerts was tot voor kort als docent Nieuwste Geschiedenis verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis van de RuG. Recent werkte hij mee aan de verschijning van een aantal bundels op het gebied van de politieke cultuur, waaronder *Het land van kleine gebaren* (1999) en *Het persoonlijke is politiek* (2002).

Per 1 januari zal Aerts aan de KUN verantwoordelijk zijn voor het leerstoelgebied Politieke geschiedenis vanaf 1500. De komende jaren zal hij zich als onderzoeker bezighouden met de voltooiing van een deel van de integrale stadsgeschiedenis van Amsterdam (1815-1875) en met de recent toegekende opdracht van de KNAW om de biografie van Thorbecke te schrijven.

Academische loopbaan

Het gesprek komt op het begin van de academische loopbaan van de nieuwe hoogleraar. Hij koos er eind jaren zeventig voor om in Groningen geschiedenis te gaan studeren. 'Daar heerste toen, net als aan andere universiteiten, een tamelijk gepolitiseerd klimaat. Het was zelfs zo dat de docent aan het begin van het college zijn politieke stellingname gaf, zodat de studenten wisten in welk licht ze zijn verhaal moesten aanhoren.' Ondanks zijn belangstelling voor de politieke geschiedenis sprak hem die verregaande politisering niet zo aan. 'Toen ik studeerde wilde ik ook studeren, en niet vanuit Groningen werkzaam zijn aan de wereldrevolutie die ongetwijfeld vanuit de universiteiten zou beginnen. Dus ik heb eigenlijk heel braaf en hard gestudeerd en veel gelezen.'

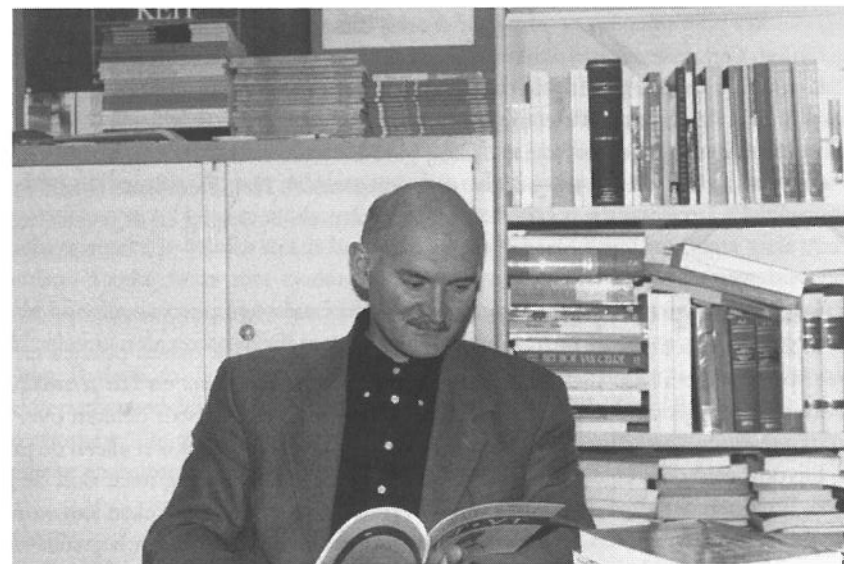

Foto: Carla Hoetink

Het enthousiasme waarmee hij aan het begin van zijn studie de wetenschap tegemoet trad, is in de loop der jaren niet afgenomen. 'Ik zou zonder twijfel weer voor de wetenschap kiezen, en goede kans dat het weer geschiedenis zou zijn.' Die keuze werd overigens niet zozeer ingegeven door een hang naar fantasierijke verbeeldingen van het verleden. 'Sommige mensen zijn altijd al bezig met ridders en kastelen, zetten vlaggetjes op en spelen veldslagen na, maar dat heb ik nooit gehad. Ik heb niet zo'n beeldende belangstelling voor het verleden. Toen ik geschiedenis ging studeren had het bij wijze van spreken net zo goed filosofie geweest kunnen zijn, het ging mij er namelijk om inzicht te krijgen in het functioneren van dingen. Daarvoor leek geschiedenis me wel de beste algemene opleiding. Wat me toen ik ging studeren al trof, was dat mensen die klagen over hun eigen tijd niet begrijpen in welke ontwikkeling ze zitten. Je hoort mensen altijd mopperen dat het allemaal achteruit gaat, dat de samenleving niet deugt of dat de politiek niet deugt. Dat komt voort uit een gebrek aan achtergrondkennis. Die wilde ik in mijn studie opdoen. Geleidelijk aan ben ik me daarbij meer specifiek gaan interesseren

voor het denken van mensen in het verleden. Wat dachten mensen in het verleden en in wat voor soort wereldbeschouwingen waren ze eigenlijk opgesloten?’

In een tijd waarin politieke ideologieën overal het universitaire klimaat bepaalden, was het voor een student met interesse in de cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis niet altijd even eenvoudig die voorkeur in de studie door te laten klinken. ‘Er lag bovendien een sterke nadruk op economisch-sociale geschiedenis, die zich vooral bezighield met het onrechte deel van de mensheid en daar was ik toch niet zo verschrikkelijk voor in. Niet dat ik het niet sneu vond voor al die onrechte mensen in het verleden, maar om nou allemaal landbouwgeschiedenis te gaan doen... Mijn voorkeur ging uit naar cultuurgeschiedenis en dat was destijds een heel marginaal gebied.’

Naarmate zijn academische loopbaan vorderde, verbreedde die interesse zich naar de cultuur als afspiegeling van het politieke. Aerts: ‘Het gaat daarbij om politieke of ideologische boodschappen in culturele activiteit. Omgekeerd vind ik het belangrijk te kijken naar de culturele setting van de politiek. Het is als het ware pianospelen met gekruiste handen.’ Zijn dissertatie over het tijdschrift *De Gids* en de liberale cultuur in de negentiende eeuw is een duidelijk bewijs van deze stelling. ‘Dat is een studie met een tijdschrift als uitgangspunt, maar daarbij gaat het ook over de vraag wat liberale cultuur in feite is; dé cultuur van hét liberalisme bestaat niet, integendeel. Het liberalisme is zelf een vorm van cultuur: een politieke stroming die is ontstaan uit een culturele beweging en er tevens heel nauw verwant mee is.’

Cultuurhistoricus op een politieke leerstoel

Niet alleen in zijn proefschrift zocht Aerts nadrukkelijk het grensvlak tussen politiek en cultuur op. Ook in twee van zijn meest recente publicaties, *Het land van kleine gebaren* en *Het persoonlijke is politiek*, ligt de nadruk op de zogenoemde politieke cultuur. ‘Dat is een manier van denken over politiek die verder kijkt dan instituties en het strikte parlementaire werk: je onderzoekt niet alleen de productie van regeringen, bijvoorbeeld de wetgevende arbeid en de bestuursmaatregelen, maar ook de politiek zelf als fenomeen. We doen net alsof de politiek iets is wat niet van buitenaf bekeken kan worden. Je kunt ook naar de politiek kijken als een type instelling waarin een club van mensen bepaalde omgangsvormen hebben en zich door stijlverschillen laten leiden. Vanuit die benaderingswijze komen dan culturele elementen bovendien in de beschouwing van politiek leven. Pas echt interessant wordt politiek wanneer je kijkt naar de wisselwerking met de maatschappij.’

Aerts’ interesse voor de politieke cultuur verradt zijn Groningse afkomst. De universiteit van Groningen is de laatste jaren namelijk een van de belangrijkste pleitbezorgers voor het inzicht dat politiek en cultuur niet als twee gescheiden werelden opgevat moeten worden. Vanouds was de geschiedenis van politieke theorieën, ideeën en stelsels aan de RUG sterk vertegenwoordigd in de personen van Kossmann en Ankersmit. In deze traditie zocht de volgende generatie, waaronder naast Aerts ook oud-collega en Gronings hoogleraar Henk te Velde, naar een nieuwe verruiming van het politieke onderzoeksterrein. Die werd gevonden in de studie naar de politieke cultuur. Hebben we daarmee ook het voornaamste benoemd dat Aerts meebrengt uit Groningen? ‘Ik geloof dat overal in het vakgebied van de politieke geschiedenis geaccepteerd raakt dat de invalshoek van politieke cultuur een verbreding is. In de Nijmeegse onderzoekspraktijk heeft dat misschien nog minder ingang gevonden; hier ligt in ieder geval sterk de nadruk op de institutionele en parlementaire geschiedenis. Dat wekt gezien de aanwezigheid van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, duidelijk vanuit die doelstelling werkend, geen verbazing. Ik zou een groot voorstander zijn van een nauwe samenwerking met het CPG,

zowel in het onderzoek als in het onderwijs. De strikte parlementaire geschiedenis móét worden behandeld. En het is dan ook uitstekend dat het CPG en soortgelijke instellingen basispublicaties leveren waarin staat wat er in de politiek gedaan en gebeurd is. Dat maakt het voor historici zoals ik weer mogelijk om afstandelijker, op een ruimere manier met de politiek om te gaan. Ik vind absoluut niet dat je het alleen maar over politieke cultuur moet hebben en helemaal niet meer over institutionele politieke geschiedenis, dat zou verkeerd zijn. Maar ik denk dat het heel goed is dat je in Nijmegen een aanvulling krijgt en niet alleen op de meer institutionele manier bezig bent.’

Met het schrijven van een biografie over Thorbecke is Aerts naar eigen zeggen ook meer op het terrein van de ‘traditionele’ politieke geschiedschrijving beland. Het strikt politiek-historische onderwerp was zelfs een belangrijk motief naar deze leerstoel te solliciteren. Aerts’ invulling hiervan verdraagt echter opnieuw een onbedwingbare dwang de breedte in te gaan. In Nijmegen verwacht hij daar zeker de ruimte voor te vinden. ‘Toen ik hier gesprekken had met de commissie heb ik gezegd dat ik het me zo voorstel: er is maar één terrein en dat is geschiedenis. En er is dus ook maar één historicus en dat is een algemeen historicus. Je zou wel kunnen zeggen dat de geschiedenis deelterreinen heeft, maar je kunt het ook anders zien. Dan heb je het niet over gescheiden deelterreinen, maar over benaderingen, visies op het vak. Zo kun je kijken naar het culturele aspect van het verleden, maar evengoed naar het politieke aspect. Het is maar in welk licht je het verleden wilt stellen. Of je nu een rood, groen of blauw licht opsteekt, je bekijkt steeds het verleden als geheel.’ Zijn Groningse visie op het Gelderse driestromenland steekt Aerts niet onder stoelen of banken: ‘Peter Rietbergen bijvoorbeeld is nu weliswaar de hoogleraar cultuurgeschiedenis, maar hij heeft net zoveel verstand van politieke geschiedenis als ik, zeker van de vroeg-moderne periode. Hij is evenmin louter cultuurhistoricus als ik politiek historicus ben. Ik denk dat ik het met Rietbergen daarom wel goed eens zal kunnen worden, ook al is hij officieel verantwoordelijk voor een ander terrein binnen de opleiding.’ Aerts denkt dus niet in strikt gescheiden stromen: ‘Op den duur is het misschien juist mogelijk om in een later stadium van de studie het politieke en culturele wat dichter bij elkaar te brengen.’

Ruime slag

De thematische indeling waar de opleiding Geschiedenis in Nijmegen voor heeft gekozen, brengt ook een verbreding van het leerstoelgebied met zich mee: de leeropdrachten politieke, culturele en economisch-sociale geschiedenis beslaan de hele tijdspanne vanaf de Middeleeuwen. De publicatielijst en het werkterrein van Aerts wijzen daarentegen duidelijk in de richting van een negentiende-eeuwse specialisatie. ‘In de vroeg-moderne tijd heb ik me inderdaad nooit verder verdiept. Over de periode vanaf de zeventiende eeuw heb ik wel gepubliceerd, dus daar weet ik zelf iets van. Het zwaartepunt van mijn belangstelling ligt echter in de jaren tussen de late achttiende en de vroege twintigste eeuw, een soort hele lange negentiende eeuw. Deze aanstelling zal dus nog wel de nodige bijscholing vergen.’

Toch voorziet de nieuwe hoogleraar politieke geschiedenis weinig problemen: ‘Op zichzelf is een leerstoel sinds 1500 een enorm terrein. De collega’s van soortgelijke leerstoelen als de economisch-sociale en culturele geschiedenis zullen ook niet voortdurend college geven over alle uithoeken van hun leerstoelgebied. Een hoogleraar is formeel eindverantwoordelijke voor onderwijs en onderzoek in zijn tijdvak en onderwerp, maar dat betekent niet dat hij zelf, persoonlijk, over die hele periode naar alle aspecten onderzoek hoeft te doen. Je vormt samen met je collega’s een team dat verantwoordelijk is voor de politieke geschiedenis en daarin moet je proberen de onderwijs- en onderzoekstaken zo te verdelen dat het leerstoelgebied het beste is afgedekt: de één houdt zich bezig met de vroeg-moderne

tijd, de ander met de twintigste eeuw, en ik vorm dan een soort schakelfiguur die de middenperiode doet. Dat is ook de praktijk in de huidige bezetting. Komend jaar zal die verder vormgegeven worden, zodat er een vast team komt te staan voor een flink aantal jaren. Elke collega zal daarbij zijn eigen periode of specialisme hebben; je moet immers ook doen waar je goed in bent. Niemand zal van mij verwachten dat ik prachtige dingen schrijf over 1501 of iets dergelijks.'

Het praktische beheer van het ruime leerstoelgebied lijkt dus gewaarborgd. Samen met zijn collega's van de afdeling en het CPG verwacht Aerts voldoende kennis in huis te hebben om alle aspecten van de politieke geschiedenis te kunnen belichten. En dat past de historicus Aerts, die zich, zo is inmiddels gebleken, weinig aantrekt van begrenzingen in ruimte of tijd. 'Het is voor mij zo vanzelfsprekend om dingen in een tijdsdimensie te zien. Gebeurtenissen komen niet zomaar op uit het niets; ze zijn onderdeel van een ontwikkeling die al 20, 200 of 2500 jaar aan de gang is. Interesse voor dat brede perspectief sluit dan ook mooi aan bij de langere tijdsperiode van de leerstoel. Ik moet kunnen werken met een wat ruimere slag; ik ben geen historicus van de vierkante meter.'

Onderwijsvernieuwingen aan de KUN

Vertaald naar het onderwijs vindt Aerts dat geschiedenisstudenten binnen hun opleiding zo'n zelfde brede oriëntatie moeten kunnen ontwikkelen. Meer aandacht voor interdisciplinariteit zoals het College van Bestuur voor ogen staat, is in zijn ogen voor historici minder relevant: 'Geschiedenis is in feite al een interdisciplinair geheel. Het raakt alle levensterreinen, maar dan in een historische dimensie. Je hoeft je als historicus nooit te vervelen of beperkt te voelen.' In de huidige, maar veel meer nog in de toekomstige onderwijspraktijk is die verbreding vooral geplaatst in het minorgedeelte van de Bachelor. Verspreid over twee jaar krijgen studenten de mogelijkheid een drietal minoren te kiezen, samen goed voor eenderde van het totale bachelorprogramma. Het resterende gedeelte, de zogenoemde major, duurt 2 jaar.

In de concrete plannen ter invulling van de BaMa bij geschiedenis aan de KUN heeft Aerts zich nog niet voldoende kunnen verdiepen, maar ook in Groningen werd hij al geconfronteerd met de implementatie van de van hogerhand opgelegde plannen. Plannen waar hij overigens, zoals velen, nooit om gevraagd zou hebben. 'Op zichzelf had voor mij die hele BaMa-operatie niet gehoeven, een standpunt waar ik wel niet de enige in zal zijn. Het is ons natuurlijk toch gewoon opgedrongen door een minister die niet wist waar hij het over had, zoals dat met alle onderwijshervormingen gaat. Maar goed, we zitten er nu eenmaal aan vast en moeten er maar uitvoering aan geven. Als er nou een aardige kant aan zit, dan is het wel de mogelijkheid om als faculteit een mooi pakket van minoren te maken. Je volgt als student dan weliswaar een uitgekleed bachelorprogramma, dat in zijn omvang en inhoud echt het minimale is voor een academische opleiding, maar hebt daarnaast de mogelijkheid je eigen belangstellingsterrein te vormen.' In tegenstelling tot de vroegere vrije ruimte zit in de minorpakketten meer structuur, een ontwikkeling die Aerts als positief beoordeeld. 'Met minoren wordt een meer coherent programma aangeboden, zonder de keuzemogelijkheid van de student af te schaffen. Wanneer je, zoals dat met de oude vrije-ruimtevakken nog mogelijk was, voortdurend overal onderdelen uitplukt en daar je studie mee opbouwt, dan mis je een cumulatieve kennis en vaardigheden. Je doet dan telkens vakken op basisniveau en dat vind ik voor een academische opleiding niet goed.'

Door het nadenken over de praktische invulling van het bachelor- en masteronderwijs worden historici opnieuw gedwongen na te denken over wat zij als de kern van hun vak beschouwen. Aerts heeft daar duidelijke ideeën over. 'Als je nadent over de inhoud van een driejarige bachelor en je af-

vraagt waar je mensen dan eigenlijk voor opleidt, dan komt het accent toch heel sterk te liggen bij een nuttige maatschappelijke, niet een wetenschappelijke vorming. Ik vind natuurlijk wel dat er in de bachelor een zodanige basis gelegd moet worden, dat mensen die in de wetenschap verder willen niet tekort gedaan wordt. Maar het accent zal liggen op maatschappelijke omgang met geschiedenis. Wat ik dan wel belangrijk vind, is dat historici, geschiedenisstudenten, niet alleen kennis maken met de moderne geschiedenis, maar juist ook met de oude en middeleeuwse geschiedenis. Waarom? Omdat het een heilzame operatie is je onder te dompelen in het andere – bijna zoals een cultureel antropoloog andere culturen bestudeert. Door de moderne samenleving te contrasteren met andere soorten maatschappijen, uit ons eigen verleden, kun je er als historicus achter komen wat haar identiteit is.'

Ook de master van Geschiedenis moet volgens Aerts een sterk maatschappelijk karakter krijgen, daar steeds minder mensen als vanzelfsprekend voor de wetenschap worden opgeleid. 'Het opleiden voor een maatschappelijke of voor een wetenschappelijke functie hoeft elkaar niet in de weg te staan. Van een academisch historicus wordt namelijk verwacht dat hij kritisch, analytisch en reflecterend heeft leren nadenken. Die basiskennis moet je hoe dan ook in de wetenschappelijke opleiding Geschiedenis opdoen. Een kleine groep mensen zal daarmee verder gaan en zich in een researchmaster vormen tot een actief wetenschapsbeoefenaar. Voor het merendeel moet diezelfde basiskennis echter voldoende zijn om een beargumenteerde opinie te geven over maatschappelijke vraagstukken. De kennis van het verleden is geen loze kennis, dat is niet de kennis van een amateur, dat is geen lukraak geroep van deze of gene journalist die alles een beetje heeft bekeken; dat is gefundeerde kennis.'

Naast de gewone master Geschiedenis zal de KUN vanaf 2006 ook de nieuwe master Publieksgerichte Geschiedenis aanbieden Aerts: 'Het lijkt me uitstekend als er een master komt waarin het raakvlak tussen psychologie en geschiedenis onderwerp van studie is: hoe wordt historische kennis gevormd en aan wat voor historische kennis heeft de samenleving behoefte? Het is in ieder geval een wetenschappelijke richting waarmee Nijmegen zich niet alleen verdienstelijk kan maken, maar zich ook zal onderscheiden van andere universiteiten.'

Academische ethos

Op onze vraag of hem, zo voor het begin van zijn hoogleraarschap in Nijmegen, nog dringende kwesties van het hart moeten, antwoordt Aerts na enig nadenken: 'Het is natuurlijk geen appel aan studenten en je zult er de wereld ook wel niet mee veranderen, maar ik hecht er wel aan dat studenten zich de academische waardigheid bewust blijven. Een academische studie is immers nog steeds de hoogste soort opleiding die we in dit land kennen en ik vind dat het niet alleen aan de universiteit is om die standaard van wetenschappelijkheid te handhaven. Studenten moeten die attitude ook willen hebben. Hun studie moet niet zoiets zijn als een bijbaantje, iets wat ze doen als ze toevallig niets lucratievers te doen hebben. Eigenlijk verwacht ik van alle studenten de inzet en motivatie die ze hier in het honoursprogramma zo stimuleren. De studie biedt een basisprogramma aan, meer niet. Alles wat je ervan wil maken, dat moet je er zelf in investeren. Gewoon door te lezen, te lezen en nog eens te lezen, te onderzoeken en te oefenen met schrijven. Ik zou eigenlijk willen dat je in colleges telkens zo veel van een student vraagt, dat hij naar adem moet happen, dat het eigenlijk net een beetje te moeilijk is. Ik verzet me er vreselijk tegen dat je naar de beleavingswereld van de jongere moet afdalen om leuk en aardig gevonden te worden; zo moet de academische wereld niet zijn. Het moet moeilijk zijn, eigenlijk zo moeilijk dat je denkt: "Ik moet echt meer gaan lezen om het nog te kunnen begrijpen". Pas dan

kom je ook vooruit, anders gaat het te langzaam. Of dit ook een reële eis is? Ik weet niet of je je collegezalen volkrijgt als je voortdurend een dergelijk beroep op studenten doet...'

De opvatting dat de inhoud pas op de tweede plaats komt, zal de hoogleraar desondanks blijven bestrijden. 'Bij vakken die er kennelijk niet toe doen – zoals geschiedenis – wordt het accent vaak op de presentatie gelegd. Aan docenten economie, bedrijfskunde, rechten of geneeskunde wordt helemaal niet gevraagd of ze lollig en leuk zijn. Studenten studeren dat gewoon om er later geld mee te verdienen. Maar het is een misverstand dat wij een soort funstudie zijn, waar een student vooral een jofele tijd moeten hebben.' Het mag duidelijk zijn: Aerts heeft de academische waardigheid van de geschiedbeoefening hoog in het vaandel staan. Betekent dit dat we helemaal geen leuke colleges van Aerts hoeven te verwachten? Niets is minder waar: 'Ik zal absoluut mijn best doen om een college veeleisend én leuk te maken.' Maar, zo voegt hij snel toe: 'Leuk zijn is geen doel op zich – een studie is leuk doordat zij boeiend is.'

Geef de pen door...

Poelhekke en het postcodeboek

• Jan Kuijs

Als eerstejaars student Geschiedenis volgde ik in het studiejaar 1970/71 onder anderen bij wijlen professor Jan Poelhekke (1913-1985) 'het hoorcollege', dat gegeven werd in een dansschool aan de Gerard Noodtstraat. Er waren nog geen strak geprogrammeerde blokken met bijbehorende blokboeken. Een blokboek was toen alleen nog maar een bepaald soort incunabel. De hoogleraren Geschiedenis gaven elk een wekelijks hoorcollege vanaf het begin tot aan het einde van het studiejaar. Na het volgen van twee jaar hoorcollege werd de student geacht rijp te zijn voor het succesvol afleggen van een literatuurtentamen. Het onderwerp van de hoorcolleges varieerde van jaar tot jaar en bestond zeker niet uit een systematische behandeling van de handboekstof. Bij Poelhekke was het onderwerp 'capita selecta'. Het bleek in de praktijk een bonte aaneenschakeling van allerlei anekdotes uit de geschiedenis en geschiedwetenschap, gelaardeerd met de persoonlijke belevenissen van de hooggeleerde. Zo vertelde hij eens dat hij op een keer als niets vermoedende toerist een Zuid-Italiaanse kerk was binnengegaan en vervolgens door de pastoor werd gedwongen om als misdienaar in te vallen, omdat de enige misdienaar ter plaatse het had laten afweten. Over de Sacco di Roma kon hij praten alsof hij er zelf bij was geweest. Wij waren geamuseerd, over de man en zijn verhalen, maar de draad van het verhaal konden we zelden ontwaren. Een van mijn jaargenoten was op een gegeven moment zo dapper om zijn vinger op te steken en te vragen, wat wij nu eigenlijk moesten opschrijven. Vriendelijk antwoordde Poelhekke dat hij in het geheel niet verwachtte dat wij studenten systematisch aantekeningen zouden maken. Zijn college was slechts bedoeld om naar te luisteren en gevoel voor geschiedenis te krijgen. Sinds de colleges van Poelhekke heeft de uitdrukking 'capita selecta' voor mij een ominieuze lading gekregen.

Van het oeuvre van prof. Jan Poelhekke ben ik nooit een grote liefhebber geworden. Zijn taalgebruik wordt door zijn bewonderaars als 'barok' aangeduid, maar ik heb zijn stijl altijd ervaren als geforceerde mooidoenerij, die bepaald niet bijdraagt aan de toegankelijkheid van de inhoud. Toch is er één artikel van Poelhekke dat ik met meer dan normale belangstelling heb gelezen. Ik moest eraan denken, toen ik midden in de zomervakantie op de gang toevallig collega Meindert Evers ontmoette, die mij overviel met het dringende collegiale verzoek de pen van hem over te nemen. Ongewild werd ik voor de opgave gesteld bij wijze van vriendendienst een 'leuk stukje' over een willekeurig onderwerp te schrijven. Zo moet het Poelhekke ook ongeveer destijds zijn vergaan, vermoed ik.

Het onderwerp van het bewuste artikel is nogal een vreemde eend in de bijt in het werk van Poelhekke, evenals de door hem gehanteerde onderzoeksmethode. Onderwerp en methode wekken de indruk het resultaat van een noodgreep te zijn. De auteur moest een aardig stukje schrijven, maar wist niet waarover. Het was bestemd voor de afscheidsbundel van mr. P. Beltjes, scheidend archiefinspec-
teur in de provincie Gelderland, die in 1979 verscheen onder de curieuze titel Gelders Mengelwerk.

Poelhekkes onderwerpkeuze was origineel: onder de Poelhekkiaanse titel 'Mijmeringen over Gelderse straatnamen' stelt hij een onderzoek in naar het voorkomen in Gelderse steden van straatnamen die vernoemd zijn naar personages uit de geschiedenis van Gelderland. Zijn bronnengebruik is

zonder meer innovatief: het toen kersverse postcodeboek van PTT-Post. Je kunt je het haast niet meer voorstellen. De introductie van de postcode in 1978 ging gepaard met een hoeveelheid publicitair geweld die nauwelijks onderdeed voor het publiciteitsoffensief dat aan de introductie van de euro voorafging. Nederlanders kregen in 1978 geen eurokit, maar wel gratis een dik postcodeboek en een setje briefkaarten, die gratis konden worden verstuurd op voorwaarde dat de postcode was ingevuld.

Voor Poelhekke was de invoering van de postcode de 'zoveelste verontmenselijking van de tot dusverre vertrouwde dingen des dagelijkschen levens'. Hij steekt in zijn opstel de draak met de in het postcodeboek gebruikte afkortingen en cryptische vermeldingen zoals 'beerenb str, r de zie r de beerenb str', waarachter – helaas naar Poelhekke vreest onopgemerkt door de gebruiker – een flinke brok vaderlandse geschiedenis schuilgaat. Ook hekelte hij het negeren van trema's en het veranderen van de 'ij' in 'y'. Wat dit laatste betreft, leef ik met hem mee, aangezien ik zelf al jaren een jaren een dubbelleven moet leiden als Jan Kuijs, respectievelijk Jan Kuys.

Poelhekke is niet louter negatief over het postcodeboek, want dit overzicht van alle straatnamen in Nederland bood zijns inziens mogelijkheden voor nieuwe vormen van historisch onderzoek. Omdat hij eerder toevalligerwijs had ontdekt dat in Den Bosch een groot aantal straten naar Brabantse hertogen en hertoginnen was vernoemd, wilde hij met het postcodeboek in de hand eens nagaan in hoeverre Gelderse gemeenten straten naar Gelderse hertogen hadden vernoemd. Bij zijn onderzoek waagt de hooggeleerde zich zomaar aan enig kwantitatief onderzoek, al wordt dit modernistische uitstapje zorgvuldig ingepakt in Poelhekkiaanse teksten. Op grond van een combinatie van turfwerk en kwalitatieve beschouwingen komt hij zelfs tot een classificatie van vijf onderzochte Gelderse steden. Tiel voert de ranglijst aan en krijgt een cum laude, terwijl zijn eigen woonplaats Nijmegen de hekken-sluiters is en 'na ernstige aarzeling' een 'even voldoende' krijgt toebedeeld.

Waarom kreeg Nijmegen zo'n lage waardering van de auteur? In de eerste plaats omdat hier te weinig straten zijn vernoemd naar leden van het Huis van Oranje. De Vader des Vaderlands ontbreekt, evenals zijn zonen. 'Maar ja', verzucht Poelhekke, 'een Prins van Oranje is nu eenmaal geen okapi en geen mazurka'. Een niet mis te verstane sneer aan het adres van degenen die de naoorlogse wijken van Nijmegen van straatnamen hebben voorzien. Tegelijk maakt het duidelijk waar Poelhekkes voor- en afkeur ligt. Hij toont in een aantal opzichten ook wel waardering voor het werk van de Nijmeegse commissies voor straatnaamgeving. Dat een nationale beroemdheid als Karel V in de Gelderse stad Nijmegen geen straat heeft gekregen, vindt hij terecht. Die was tenslotte 'de finale opslokker – zij het niet helemaal zonder kauwen – van Gelre's eigen hertogelijkheid'. Tevredenheid uit hij over de straten die in zijn stad naar bekende Gelderse historici zijn vernoemd, zoals Pontanus, Slichtenhorst, Sloet en Nijhoff. Hoe zou hij overigens gedacht hebben over onze nieuwe stedelijke trots, de Mankenstraat? Zou hij over deze historische falsificatie ten nutte van de Nijmeegse middenstand zijn banvloek hebben uitgesproken? Ik had het hem graag willen vragen.

De Gelderse graven, hertogen en hertoginnen zouden onder de Nijmeegse straatnamen niet voorkomen, als we afgaan op het lijstje dat Poelhekke in zijn artikel geeft, maar dit moet ik bestrijden. De graven Otto I en II (resp. 1182-1207 en 1229-1271), hertog Reinald II (1326-1343) en zijn gemalin Eleonora van Engeland (1318-1355), hertog Arnold (1410-1473) en hertogin Catharina van Bourbon (11469) hebben allen in Nijmegen een straat of weg gekregen. Hier stelt zich de vraag hoe Poelhekke al die hertogelijke straten en wegen in zijn eigen stad van inwoning over het hoofd heeft kunnen zien. Daarom eerst maar eens zijn bron geraadpleegd: de eerste druk van het postcodeboek. Dat is overigens een praktisch probleem, want waar vind je tegenwoordig nog een exemplaar van de eerste druk

uit 1978? Hier moest een mediëvist tot zijn verbazing ontdekken dat contemporaine bronnen nog sneller van de aardbodem kunnen verdwijnen dan middeleeuws perkament. Aanwezig in de UB? Helaas niet.

Gelukkig kon ik na enig rondvragen in de familie nog een exemplaar bemachtigen. Een collector's item, weet ik nu. Daarin vond ik onder 'nymegen' (sic, P. had gelijk met zijn kritiek): ottostr, eleonorawg en cathannawg. Zijn ze door Poelhekke over het hoofd gezien, of heeft hij ze niet als 'hertogelijke' straten herkend? De wel degelijke bestaande Reinaldstraat en Amoldstraat ontbreken in het postcodeboek. Dat het postcodeboek onvolledig was bleek al snel na verschijning en ook Poelhekke signaleert dit defect in zijn artikel. Het is daarom des te merkwaardiger dat hij in die wetenschap niet ter controle de plattegrond van zijn geliefde keizerstad erbij heeft genomen. Wat het ontbreken van de Amoldstraat betreft, moet ik ter verdediging van het postcodeboek opmerken dat deze straat terecht ontbreekt: het is een straat zonder gebouwen en dito huisnummers, zo is mij gebleken bij een onderzoek ter plaatse. Het postcodeboek heeft dus zijn beperkingen als bron voor straatnamen.

Het oordeel dat Poelhekke velde over het historische gehalte, en in het bijzonder het Gelders-historische gehalte, van de Nijmeegse straatnamen moet op grond van mijn bevindingen in positieve zin worden bijgesteld. Daarbij moet nog worden opgemerkt dat de gemeente Nijmegen anno 2002 vergevorderde plannen heeft om allerlei historische plekken in de stad te markeren, bijvoorbeeld door het aanbrengen van een herinneringsplaquette en/of een toelichtend tekstbordje. Ik stel op grond van dit alles voor het 'even voldoende' van Poelhekke op te waarderen tot een 'ruim voldoende'.

De vrolijkste inwoner van Nijmegen die ik ken heet Peter Altena. Hij is leraar Nederlands, auteur van diverse publicaties over Nederlandse letterkunde, echtgenoot en huisvader. Met hem bespreek ik regelmatig telefonisch het wel en wee van de Nijmeegse intelligentsia en de laatste stunts van de lokale politici. Hij werkt ook nog aan een proefschrift en om die reden kun je hem regelmatig in de leeszaal van de UB aantreffen. Vast en zeker heeft hij een paar nuttige tips voor lezers van ET•VT die leraar willen worden en/of een proefschrift willen schrijven. Daarom geef ik de pen graag aan hem door. •

Boeken Top 5

• Hans Blom

Er is bijna geen enkel historisch instituut dat zich zo publieksgericht mag noemen als het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). Vandaar dat de redactie besloot om de directeur hiervan, hoogleraar Hans Blom, te vragen naar zijn boeken top vijf. Blom studeerde van 1961 tot 1968 geschiedenis in Leiden en promoveerde daar in 1975. Vanaf 1970 werkte hij aan de Universiteit van Amsterdam, sinds 1983 als hoogleraar Nederlandse geschiedenis. Hij is sinds 1996 directeur van het NIOD. Blom publiceerde over diverse onderwerpen uit de negentiende en vooral twintigste eeuwse geschiedenis van Nederland.

Kiezen! Het lijkt zo aardig, gemakkelijk en een bron van vreugde. Toch leidt het elke keer weer tot twijfel, aarzeling, irritatie en onnodig getreuzel. Ook ditmaal, door ET•VT gevraagd naar mijn boeken top vijf, liet ik mij verleiden, enigszins verbaasd dat iemand daar weet van zou willen hebben, maar natuurlijk ook gestreeld door de aandacht. De lezer zij echter gewaarschuwd. De keuze is willekeurig. Met even goede redenen hadden hieronder vijf andere titels kunnen staan. Gedwongen tot een keuze liet ik mij uiteindelijk leiden door het belang dat een boek – voor zo ver ik dat zelf kan beoordelen – in een bepaalde fase van mijn ontwikkeling als historicus heeft gehad. Daarom geeft de volgorde ook geen rangorde naar betekenis aan.

1. J. Fabricius, *De scheepjongens van Bontekoe* (Den Haag 1923)

Zoals bij zovelen wortelt mijn keuze voor geschiedenis in mijn vroege jeugd. Romantisch-nationalistische kinderboeken verslond ik, de onderwijzers op de lagere school vertelden begeesterd over het nationale verleden en het maatschappelijke en intellectuele milieu, waarin ik opgroeide, leverde al evenzeer een voedingsbodem. Ik noem hier de absolute topper, die ik al verscheidene malen ook door anderen heb horen noemen, *De Scheepjongens van Bontekoe* van Johan Fabricius. Het werd mij voorgelezen, ik las het vele malen zelf, las het voor aan mijn kinderen en over enige jaren zijn de kleinkinderen aan de beurt: een echte klassieker. Het staat bovendien voor een soort boeken, waarvan er steeds weer nieuwe verschijnen, maar waarvan er ook vele, zoals *De Scheepjongens*, de toets der tijd doorstaan. Zo las ik behalve alles van Joh. C. Kievit en Joh. Been bijvoorbeeld ook de boeken van P. Louwerse, een negentiende eeuwse succesauteur, die nog uit de schooltijd van mijn grootvader van moederskant daaterden. Behalve de echte jeugdboeken – hoewel *De Scheepjongens* volgens de flaptekst bestemd was voor 8 tot 88-jarigen – waren er natuurlijk ook de vereenvoudigde versies van volwassenenliteratuur en de simpel gehouden biografieën van de 'groten der aarde' in de 'Gulden Sporen Serie'. Al dat soort leesvoer deed mij al tijdens mijn lagere schooltijd besluiten later geschiedenis te gaan studeren. Eigenwijs als ik ben, heb ik dat ook nooit meer veranderd.

2. W.F. Hermans, *De Donkere Kamer van Damocles* (Amsterdam 1958)

In mijn middelbare schooltijd raakte ik toe aan de 'echte literatuur'. Zonder de geschiedenis ontrouw te worden las ik jarenlang ook veel romans en probeer ik daar nog steeds af en toe tijd voor te vinden. Voor zo ver ik mij herinner was het eerste boek, waarmee ik niet op kon houden en waarin ik dus een nacht lang doorlas, W.F. Hermans' *De Donkere Kamer van Damocles*. Ook dat is geen bijster verrassende keuze. Het boek heeft velen gefascineerd. Ik noem het behalve om de intrinsieke kwaliteit ervan ook omdat de wijze waarop hier over de bezettingstijd geschreven werd zo totaal afweek van het toen (de jaren vijftig van de vorige eeuw) gangbare publieke verhaal over de oorlog. Ik wil niet zeggen dat mijn latere professionele belangstelling voor dit deel van het verleden door *De Donkere Kamer* is gewekt. 'De oorlog' had thuis al eerder in mijn beeld van het verleden een plaats van het allergrootste belang gekregen. De verzetshelden van de bezettingstijd en Willem van Oranje waren als het ware één categorie. Herdenken was vanzelfsprekend, een innerlijke behoefte en nooit plicht. Maar de manier waarop ik later over die periode ben gaan denken en schrijven is zeker mede beïnvloed door deze klassieke Nederlandse roman.

3. R.R. Palmer, *A History of the Modern World* (New York 1950)

Het boek dat in mijn Leidse studententijd vermoedelijk het meest van invloed is geweest op mijn kijk op het verleden is R.R. Palmer's *A History of the Modern World*. Opnieuw gaat het om een overbekend klassiek werk. Decennia lang zijn overal in de wereld studenten geschiedenis met dat boek opgegroeid. De eerste druk verscheen in 1950. Vele malen werd het herdrukt. Ik bezit nog steeds de uit 1956 daterende *Second Edition, Revised with the Collaboration of Joel Colton*. Mijn druk is van 1963, toen ik het aanschafte omdat het als handboek was voorgeschreven voor het tentamen Algemene Geschiedenis. En als zodanig was het en is het nog altijd briljant: het is glashelder, trekt grote lijnen zonder nuances te veronachtzamen, werkt met overtuigende concepten zonder de concreetheid van het historische verhaal geweld aan te doen, het is bovendien steeds boeiend geschreven. Kortom, het is een modelhandboek. Ik raadpleeg het nog steeds af en toe en bijna altijd ben ik onder de indruk van de trefzekerheid waarmee allerlei zaken worden uiteengezet. Natuurlijk heeft het een sterke bias. Het is het klassieke verhaal van de westerse geschiedenis met een ondertoon van vooruitgangsoptimisme. Juist daarom voldoet het volgens velen niet meer. Daar zit wat in. Maar uit ervaring weet ik hoe moeilijk het is een ander handboek te vinden, dat een 'moderner' geschiedverhaal op even heldere en overtuigende wijze neerzet. Zo'n helder geschiedverhaal is er wellicht ook niet meer. De huidige fase van geschiedschrijving lijkt zich vooral te kenmerken door het morrelen aan dat klassieke verhaal van de westerse geschiedenis. Om dat goed te doen moet je het klassieke verhaal natuurlijk wel grondig kennen. Palmer leverde dat raamwerk en ik ben hem er dankbaar voor.

4. I. Schöffer, *Veelvormig Verleden. Zeventien studies in de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 1987)

In het vak ben ik vooral werkzaam geweest op het terrein van de Nederlandse geschiedenis. Dat was, ondanks de nationalistische toonzetting van mijn schooltijd, betrekkelijk toevallig. In mijn studietijd, waarin wij het nationalisme juist als achterhaald beschouwden en in zekere mate zelfs als verwerpelijk, had het heel goed ook een ander kant op kunnen gaan. Maar er was in Leiden ook Ivo Schöffer die mij als het ware aan de Nederlandse geschiedenis bond. Hij was er hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis. Van 1966 tot 1970 was ik bij hem eerst kandidaatsassistent en later doctoraalassistent. Hij beval

me aan in Amsterdam, waar ik vanaf 1970 werkte. Ik promoveerde bij hem en hij betrok me bij het Menten-onderzoek, waaraan we vanaf begin 1977 tot ver in 1979 vrijwel fulltime werkten. Als representatief voor zijn fraaie oeuvre neem ik daarom de bundel artikelen op die verscheen bij zijn afscheid als hoogleraar: *Veelvormig Verleden. Zeventien studies in de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 1987). Ik bewonder de wijze waarop hij keer op keer een onderwerp wist aan te pakken: informatief, analytisch scherp en daarmee heel verhelderend (dikwijls tegelijk verrassend) en zeer raak en fraai typerend. Eindeloos vaak heb ik bijvoorbeeld in colleges, lezingen en artikelen de alinea geciteerd waarin hij kort en krachtig de verschillende zuilen typeert. Je ziet het voor je. Mijn inspiratie me met verzuiling bezig te houden ligt zeker mede in zijn werk daarover. Hetzelfde geldt voor de geschiedenis van de joden in Nederland en voor de bezettingsgeschiedenis. Voor de liefhebber smokkel ik een titel mee. Ter gelegenheid van Schöffers tachtigste verjaardag werd het zeer boeiende twee uur durende interview dat hij in 2001 gaf aan O.V.T. gepubliceerd: *Je moet ook een beetje durven. Ivo Schöffers over zichzelf, de oorlog en de geschiedenis* (Leiden 2002; Leidse Historische Studiën 8). In dat interview vertelt hij voor het eerst in het openbaar uitvoerig over zijn belevenissen in de bezettingstijd. Het is indrukwekkend in de bijna achteloze wijze waarop hij praat over zijn niet geringe activiteiten en die van zijn familieleden bij het verbergen van joden. Het is opnieuw fraai typerend in de manier waarop hij zijn ouderlijk huis tegelijk afstandelijk en met emotionele verbondenheid beschrijft.

5. P. de Rooy, *Op zoek naar volmaaktheid. H.M. Bernelot Moens en het mysterie van afkomst en toekomst* (Houten 1991)

Na deze klassieke en algemeen erkende meesterwerken een recent boek dat het verdient deze status te hebben, maar het om ondoorgrondelijke redenen niet kreeg. Naar mijn mening is *Op zoek naar volmaaktheid. H.M. Bernelot Moens en het mysterie van afkomst en toekomst* van Piet de Rooy (Houten 1991) één van de hoogtepunten uit de Nederlandse geschiedschrijving van de laatste decennia. In een buitengewoon soepele stijl beschrijft De Rooy het wonderlijke, ja bizarre leven van een curieus, overigens zeker niet succesvol man. Aan de hand daarvan snijdt hij een reeks belangrijke wetenschaps-, cultuur- en sociaal-historische vraagstukken van de decennia rond 1900 aan en geeft een aantal haarscherpe analyses. Dus: een mooi verhaal, belangrijke vraagstukken, nieuwe inzichten, concreet historisch gehouden. Wat wil men eigenlijk nog meer? Zo hoort geschiedenis geschreven te worden. Het blijft een raadsel waarom het bij een paar aardige recensies bleef en het boek vrijwel direct min of meer in de vergetelheid raakte. Ik geef toe dat ik met De Rooy bevriend ben. Dat kan deze aanprijzing verdacht maken. Maar dat is onvoldoende reden het na te laten. Laat ieder die het niet vertrouwt vooral de proef op de som nemen door *Op zoek naar volmaaktheid* zelf te lezen. Gelukkig lijkt De Rooy's laatste boek *Republiek van rivaliteiten* fundamentele aandacht te trekken.

Lettres Provinciales

Afscheid Edwin

De redactie en het bestuur van ET•VT hebben onlangs helaas afscheid moeten nemen van Edwin van Meerkerk. Na zijn promotie eindigden zijn werkzaamheden voor dit tijdschrift. We zullen zijn aanwezigheid en inzet erg missen.

Geschiedenis blijft 'booming business'

Voor het derde achtereenvolgend jaar is het aantal eerstejaarsstudenten geschiedenis gestegen. Waren er vorig jaar op 1 oktober zesenzeventig eerstejaars, dit jaar kon de afdeling er negenentachtig noteren.

Remieg Aerts nieuwe hoogleraar Politieke geschiedenis

Per 1 januari 2003 is dr. R.A.M. Aerts benoemd tot hoogleraar Politieke geschiedenis. De oude leerstoelen Nieuwe en Nieuwste geschiedenis houden dan definitief op te bestaan. Met deze aanstelling is het gat dat viel na het vertrek van Prof.dr. J. Bosmans eindelijk opgevuld. Elders in dit nummer treft u een interview met de heer Aerts aan.

Nieuwe hoogleraar antieke en middeleeuwse wijsbegeerte

Prof.dr. J.M.M.H. Thijssen is per 1 december 2002 benoemd tot hoogleraar 'Geschiedenis van de antieke en middeleeuwse wijsbegeerte' bij de Faculteit der Filosofie, met een gelijke leeropdracht bij de Faculteit der Letteren.

Oratie Carla van Baalen

De kersverse hoogleraar Parlementaire Geschiedenis na 1945, Mw.prof.dr. C.C. van Baalen, zal haar oratie, getiteld *Een rituele dans in de Tweede Kamer? Klagen over kabinetsformaties, 1946-2002*, houden op 28 februari 2003 om 15.45 uur.

Johanna Naber scriptieprijs voor Nijmeegse studente geschiedenis

Janneke Janssen heeft op 11 oktober de landelijke Johanna Naber scriptieprijs gewonnen op het terrein van gender- en vrouwengeschiedenis. Haar scriptiebegeleider was Maria Grever. De Johanna Naber-prijs wordt eens in de twee jaar uitgereikt door het IIAV en de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. Aan de prijs is een bedrag van 500 Euro verbonden en een oorkonde. Er waren 13 scripties ingezonden. De prijs werd uitgereikt door de jury waarin onder andere zitting hadden de roman-schrijfster Cynthia McCleod en de vorige winnares, Kirsten Sniijders, ook een studente die bij Maria Grever aan de KUN is afgestudeerd.

Frye Stipendium voor Marloes Schoonheim

Het College van decanen heeft op 9 december jl. onze redactrice en aio drs. Marloes Schoonheim het I.B.M. Frye-stipendium toegekend. De stipendia hebben het doel om de vrouwelijke promovendi aan te moedigen om hun wetenschappelijke loopbaan na de voltooiing van hun proefschrift voort te zetten. Vanaf 1990 reikt het College van Bestuur daartoe jaarlijks een toelage van maximaal 3.500 euro uit aan veelbelovende vrouwelijke assistenten en onderzoekers in opleiding (aio's en oio's). Marloes, de hartelijke felicitaties van de ET•VT redactie!

Hoe oud is Nijmegen?

Het afgelopen jaar is de academische discussie weer opgelaaaid over de leeftijd van Nijmegen. Het historisch genootschap *Numaga* hangt de visie aan dat Nijmegen in 2005 haar 1900-jarig bestaan kan vieren. Vanuit die visie is enige jaren geleden een groot onderzoeksproject 'stadsgeschiedenis' opgezet, waaraan ook de afdeling Geschiedenis haar steentje bijdraagt. De bedoeling is dat het resultaat van de onderzoekingen uitkomt in het jubileumjaar 2005. Echter, zoals in een vorige aflevering van *Lettres Provinciales* bericht, kwam de Maastrichtse archeoloog Titus Panhuysen met het bewijs dat de Godenpijler, die in 1980 bij het Kelfkensbos is opgegraven, ongeveer uit het jaar 17 stamt. Dat maakt Nijmegen als nederzetting een stuk ouder, en daarmee de viering van 1900 jaar bijna achterhaald.

Vervolgens brandde in politiek en wetenschappelijk Nijmegen de discussie los. Nog steeds is het zo dat Nijmegen in het jaar 104/105 marktrechten verwierf – maar de stad had al rond het jaar 98 haar naam en stadsrechten ontvangen, zo bleek uit de archeologische vondsten die Haalebos vlak voor zijn dood nog deed. Daarnaast is er de Godenpijler, die in ieder geval bewijst dat er in het jaar 17 al een nederzetting van formaat was.

De academici zijn er nog niet uit. Ook politiek Nijmegen liet echter van zich spreken. Het College van Burgemeester en Wethouders besloot de viering '1900-jaar stad' toch door te laten gaan, maar de raad stak hier een stokje voor. GroenLinks en het CDA (resp. de grootste college- en de grootste oppositiepartij) dienden een motie in om in 2005 te vieren dat Nijmegen 2000 jaar bestaat. Argumentatie was onder meer dat het getal 1900 op zijn minst ook arbitrair genoemd kan worden. Daarnaast zal de angst meegespeeld hebben dat Maastricht alsnog met de titel 'oudste stad van Nederland' aan de haal zou gaan. Het College heeft echter in deze duale tijden vooralsnog de motie naast zich neergelegd. Wordt (ongetwijfeld) vervolgd...

Tentoonstelling 'Van Schout naar Wout' in De Stratemakerstoren

Tot 28 februari 2003 nog loopt de tentoonstelling 'Van Schout naar Wout' in het museum De Stratemakerstoren aan de Waalkade. De tentoonstelling is thematisch opgebouwd en laat diverse aspecten van de geschiedenis van de politie aan bod komen. Dat loopt uiteen van de transportmiddelen en de uniformen tot de diverse communicatiemiddelen. Ook blijken de politietaken in omvang te zijn toegenomen. De tentoonstelling besteedt voorts aandacht aan de positie van de vrouw in de politie en toont een aantal typische vrouwelijke politietaken. Bovendien blijkt dat de Nijmeegse politievrouwen zich onderscheidden van haar collega's elders in het land.

Vanzelfsprekend gaat de tentoonstelling in op de rol van de politie bij belangrijke gebeurtenissen uit de Nijmeegse geschiedenis. Zo wordt ook de rol van de politie bij de Piersonrellen gememoreerd. De expositie is fragmentarisch opgebouwd, en voor wie meer wilt weten over de Nijmeegse politie is er de brochure "Hermandad aan de Waalstad".

Hora est! Gepromoveerde historici in Nijmegen

Op 18 november promoveerde drs. J.M.A. Maenen bij prof. dr. H. de Schepper (promotor) en dr. H. Beekelaar (co-promotor) op zijn proefschrift, getiteld *De invoering van het metrieke stelsel in Nederland tussen 1793 en 1880*.

Op 20 november promoveerde drs. J.F.G. Boex bij prof. dr. J.A.H. Bots op zijn proefschrift, getiteld *De "Bibliothèque Française" van Henri Du Sauzet, 1730-1746*.

(advertentie)

Alle politieke feiten uit een roerig jaar op een rijtje

Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2002 - Nieuwkomers in de politiek

Met onder andere:

- Paul Lucardie over nieuwe politieke partijen
- Jos de Beus over de verwachtingen van partijen en hun allochtone nieuwkomers
- Willem Breedveld en Anne Bos over de opmars van Pim Fortuyn in de politiek en de media
- Interviews met Hans van Mierla en Rob van Gijzel

En verder:

- Een chronologisch overzicht van de belangrijkste politieke gebeurtenissen van 2002
- diverse politiekhistorische artikelen en boekbesprekingen

Het jaarboek verschijnt onder redactie van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis

Het Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2002
onmisbaar voor iedereen die in politiek geïnteresseerd is

Omvang: 200 pagina's
Uitvoering: Paperback
ISBN: 90 12 09574 3
Prijs: € 15,-
Verkrijgbaar in de boekhandel

Sdu Uitgevers

www.sdu.nl/uitg/geschiedenis

Recencies

K. Ribbens, *'Zullen wij nog terugkeren....' De jodenvervolging in Amersfoort tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amersfoort: Uitgeverij Bekking 2002), 176 pp., ISBN 90-6109-550-6.

Geschiedfilosofische debatten ten spijt kan het werk van een historicus soms bestaan uit het eenduidig reconstrueren van een periode of gebeurtenis in het verleden. Het probleem waarmee de geschiedschrijver kampt, verschuift dan van keuzes in methoden en theoretische perspectieven naar meer praktische kwesties: hoe de geschiedenis te reconstrueren terwijl recht wordt gedaan aan de complexiteit ervan?

Kees Ribbens, momenteel als universitair docent verbonden aan de opleiding geschiedenis van de KUN, zag zich met dit probleem geconfronteerd toen hij namens de Nederlands-Israëlitische Gemeente Amersfoort door de Universiteit van Utrecht werd benaderd de geschiedenis te beschrijven van de jodenvervolging in Amersfoort tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zich inlezen in het onderwerp kon Ribbens nauwelijks: over dit onderwerp was niet eerder gepubliceerd. In een boek over de geschiedenis van de joodse gemeente van Amersfoort uit 1977 is de periode 1940-1945 letterlijk verbeeld als een zwarte pagina. Voorts had Ribbens niet de beschikking over een breed scala aan primaire bronnen die de jodenvervolging zowel van de kant van de daders, slachtoffers als omstanders belichtten. De archieven van de Nederlands-Israëlitische Gemeente Amersfoort zijn tijdens de oorlog vernietigd. Delen van de archieven van de gemeentepolitie, ongetwijfeld van dubieuze aard, zijn na de oorlog verdonkeremaand. Ribbens moest de geschiedenis van de Amersfoortse jodenvervolging reconstrueren op basis van historisch materiaal uit gemeentearchieven, het relaas van enkele overlevenden en het dagboek van een Amersfoortse jood die in 1943 in Sobibor vermoord werd. De delicate aard van het onderwerp in ogenschouw nemend vereiste de geschiedschrijving op basis van deze bronnen een bijzondere fijngevoeligheid. Ribbens schrijft in zijn verantwoording dat hij ervan bewust is dat hij niet aan alle stemmen evenveel recht heeft gedaan. Desalniettemin hebben zijn werkzaamheden geresulteerd in een heldere en overzichtelijke geschiedenis van de jodenvervolging in Amersfoort.

De wijze waarop de persecutie verliep, wordt door Ribbens weergegeven op een wijze die even voorspelbaar als duidelijk en juist is. Het boek vangt aan met een schets van de joodse gemeenschap in Amersfoort voor de oorlog. Daarna volgt een uiteenzetting over de manier waarop de door de nazi's gehanteerde en overal toegepaste werkwijze van registratie, isolatie en deportatie van joden uitpakte voor de 632 joden die in Amersfoort woonden. Ribbens gaat daarnaast in op joodse gevangenen in kamp Amersfoort en op joden die via onderduik aan vervolging probeerden te ontkomen.

'Zullen wij nog terugkeren....' De jodenvervolging in Amersfoort tijdens de Tweede Wereldoorlog sluit af met een hoofdstuk over het naoorlogs herstel van de joodse gemeente en over de wijze waarop de verwoeste gemeenschap in de eerste jaren na de oorlog de holocaust herdacht. Dit laatste betreft het specialisme van Ribbens die zijn proefschrift schreef over alledaagse historische cultuur in Nederland na

de Tweede wereldoorlog, en wat mij betreft had dit hoofdstuk langer mogen zijn. Ribbens verhaalt op heldere wijze maar zonder afgestompt over te komen de moeizame weg die overlevenden af moesten leggen om woonruimte en goederen terug te krijgen bij hun terugkeer naar Amersfoort uit concentratiekampen of onderduikadressen – minder dan de helft van de joodse ingezetenen heeft de bezetting niet overleefd.

De eens zo gerespecteerde en gezeten joodse gemeenschap kon weer opnieuw beginnen. Zoals in veel steden in Nederland was van de synagoge nauwelijks meer iets over: de inrichting was geplunderd en vernield. In verband met het tekort aan brandstof aan het einde van de oorlog waren veel houten onderdelen, zoals de galerij die vrouwen van mannen scheidde, gestolen. In de zomer van 1945 koos de opnieuw verzamelde joodse gemeenschap een nieuw bestuur – een bureaucratische handeling die de drang naar normalisering en vermenselijking van de situatie waarin teruggekeerde joden zich bevonden, kenschetst. In juli 1945 werd onder leiding van een Canadese veldrabbijn in de zwaar beschadigde synagoge weer een dienst gehouden die werd bijgewoond door zowel joodse overlevenden uit Amersfoort als joodse geallieerde militairen. Enkele maanden later werd een nieuwe rabbijn aangesteld die zich met een zware taak belast zag: het opnieuw leven inblazen van een gemeente wier potentiële leden knokten met de gruwelijke herinneringen aan de voorgaande jaren, met het verlies van familie en vrienden, met het strijden voor het herstel van hun materieel bestaan waarbij ze maar al te vaak werden tegengewerkt. Zij die de nieuwe gemeente moesten gaan vormen beschouwden hun joodse geboorte vaak 'als een blok aan hun been en [waren] vastbesloten deze ballast kwijt te raken'. Naast een overeenkomstige religieuze en culturele achtergrond vormde de gemeenschappelijk gedeelde ervaring van de vervolging, door iedereen als enig in zijn soort ervaren, echter ook een belangrijke reden waarom de joodse gemeente weer samenkwam.

Wie de historiografie over de holocaust volgt, wordt al snel opgeslokt door het discours over de grote vragen naar de mate van schuld van betrokken partijen – de Duitse bevolking, de collaborateurs, de kerken. Recent nog werd met David Kertzers *The Popes Against the Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism* (Knopf 2001) en *A Moral Reckoning: The Role of the Catholic Church in the Holocaust and Its Unfulfilled Duty of Repair* van Daniel J. Goldhagen (Knopf 2002) een nieuw impuls aan de discussie gegeven. De debatten die uit publicaties als deze voortkomen verzanden vaak in ambivalente discussies over de vraag of de historicus een moreel oordeel mag vellen over de geschiedenis en op basis van welke bronnen en methoden hij dat denkt te kunnen doen. Dit soort boeiende betogen gaan *au fond* echter over gruwelijkheid van de alledaagse, lokaal ondervonden werkelijkheid van de holocaust, zoals beleefd door joden in Amersfoort. Ribbens' *'Zullen wij nog terugkeren....'* De jodenvervolging in Amersfoort tijdens de Tweede Wereldoorlog is daarmee niet alleen een monument voor de joodse gemeenschap van Amersfoort en voor de stad zelf. Het door een accuraat historicus zorgvuldig en in detail reconstrueren van dit stuk verleden is in het belang van een internationaal gevoerd, multidisciplinair gevoed, ethisch debat waar de historiografie nog heel lang haar tanden in stuk zal bijten.

Marloes Schoonheim

Marloes Schoonheim (1976) is als AiO verbonden aan de opleiding Geschiedenis aan de KUN, waar zij onderzoek doet naar de invloed van religie op het demografisch gedrag van Katholieken en Nederlands-Hervormden in Nederland gedurende de periode 1870-1970.

O nlangs werd in Apeldoorn een groot historisch festival gehouden, waar bezoekers kennis konden maken met het verleden. Diverse ambachten en historische figuren waren te bewonderen, waaronder 'middeleeuwse' handelaars, een heuse stadsomroeper (als getogen Apeldoornse kan ik instaan voor de volslagen ongerijmdheid van deze figuur) en een rijtoer door de stad van Willem III en zijn vrouw Maria Stuart; de koning-stadhouder is immers de bouwer van het hoogtepunt van dit Veluwe dorp, paleis Het Loo. De rol van deze Oranjetelg werd vertolkt door niemand minder dan Hans van Willigenburg. Het aantal bezoekers van dit meerdaagse festijn overtrof zelfs dat van de nationale herdenking van de vijftigjarige bevrijding, die hier in 1995 plaatsvond. Dergelijke gebeurtenissen, meestal door geschied-wetenschappers met dédain genegeerd, onderstrepen het belang van een studie naar de alledaagse historische cultuur in Nederland. Bij het historisch gehalte van 'de maatschappij' hoeven we ons overigens niet veel illusies te maken, zo blijkt uit het volgende citaat.

Op 16 oktober 1951, twee weken nadat de NTS is begonnen met televisie-uitzendingen in Nederland, verzorgt de KRO voor de eerste maal [sinds de bezetting -EvM] een televisieprogramma. Na een inleidend woord van KRO-voorzitter Kors wordt de aandacht gericht op het verleden. In een langdradig gesprek met de katholieke publicist en burgemeester van Oss, Louis de Bourbon, wordt ingegaan op het zogeheten Naundorff-mysterie. Centraal daarbij staat de vraag of De Bourbon afstamt van de laatste Franse kroonprins. Het onderwerp van het programma is min of meer willekeurig gekozen. Van een historische thema-avond is geen sprake; het gesprek wordt gevolgd door een programma over pottenbakken.

De 'alledaagse historische cultuur', met andere woorden de geschiedenis-buiten-de-wetenschap, wordt door Ribbens voor het eerst tot object van onderzoek gemaakt. Wat is de plaats van het verleden in de maatschappij? Hoe geven mensen vorm aan hun band met de geschiedenis? In deze studie, die begint met een aanklacht tegen de arrogantie van de geschiedwetenschap (we krijgen woorden als 'gebrekkelig' en 'hooghartig' naar ons hoofd geslingerd) passeren alle aspecten van het historisch besef van de gewone Nederlander de revue, van toeristische uitstapjes tot historisch televisiedrama.

Het 'Geschiedenisgerichte Publiek', om het thema van deze ET•VT te parafraseren, maakt op uiteenlopende manieren kennis met het verleden. In de eerste plaats wordt vanuit de overheid en diverse instanties gewerkt aan historische kennis, historisch besef en behoud van overblijfselen uit het verleden. Met name het onderwijs beoogt daarbij de identiteit van de burgers te vormen. In *Een eigen tijds verleden* zien we hoe hierbij steeds sterker de nadruk wordt gelegd op de recente geschiedenis en maatschappelijke vaardigheden, in plaats van feitenkennis en vaderlandsliefde. Deze verjonging en verbreding van het verleden wordt ook zichtbaar in de ontwikkelingen op museaal en monumentaal gebied. Hoewel de geschiedenis alom tegenwoordig lijkt, benadrukt Ribbens de grote verschillen tussen de lagen van de bevolking, zowel in de manier en mate waarin zij met het vak geschiedenis in aanraking komen op school, als in het bezoek aan musea. Ook onder het volk lijkt de omgang met het verleden dus een elitaire zaak.

In de bestudering van het historisch gehalte van de in het ANWB-blad *De Kampioen* aangeprezen toeristische bestemmingen, komt Ribbens tot de meest interessante conclusies in zijn boek. Het aantal keren dat toeristen wordt aangeraden eens een bezoek te brengen aan een museum of monument

bleekt in de loop van de jaren aanzienlijk te zijn toegenomen. Ook in de door de Toeristenbond uitgebrachte reisgidsen wordt steeds meer aandacht besteed aan historische zaken, zowel wat betreft concrete reisdoelen als wat betreft de algemene historische achtergrond van de plaats van bestemming. Deze ontwikkeling betekent echter niet dat de houding ten opzichte van het verleden is veranderd; op enig continuïteitsbesef heeft Ribbens *De Kampioen* niet kunnen betrappen. 'De belangstelling voor historische objecten en attracties komt grotendeels voort uit het feit dat ze afwijken van veel hedendaagse equivalenten. Niet zozeer hun verre verwantschap maar juist hun anders-zijn maakt ze de moeite van het aanschouwen waard.'

De bestudering van de cultuur van het herdenken in Zwolle, een volgende casus uit *Een eigentijds verleden*, zou logischerwijs meer moeten laten zien van het besef van verbondenheid met het verleden. De herdenking van het 750-jarig bestaan van de stad, geboorte- en sterfjaren van bekende stadgenoten en de jaarlijkse herdenking van de Tweede Wereldoorlog vormen een continu element van het leven in de Overijsselse hoofdstad. Lange tijd zijn deze evenementen een min of meer elitaire gelegenheid, maar vanaf de jaren '70 wordt steeds meer gehoor gegeven aan de roep om ook de bevolking, en dan met name de jeugd, erbij te betrekken. Dit geldt in hoge mate voor de oorlogsherdenkingen; feesten ter ere van stadgenoten kunnen nogal eens in het water vallen, zoals dat van Thorbecke in 1972, dat niet veel verder kwam dan een matig bezochte tentoonstelling.

Wie verwacht met *Een eigentijds verleden* een boek in huis te halen met het gezelligheidsgehalte van een bezoek aan Archeon of Efteling, komt bedrogen uit. Het proefschrift van Ribbens is een degelijke academische studie naar de omgang van niet-historici met het verleden om hen heen. De mate waarin ze daarmee omgaan is, zo blijkt, verbazend hoog. Met de kennis die de lezer achteraf heeft, kan de vraag worden gesteld in welk kader de alledaagse historische cultuur geplaatst had kunnen worden. Voor een belangrijk deel valt de geschiedbeleving van de burger onder te brengen in een hang naar romantiek. Aan de in de geschiedwetenschap gestelde normen van objectiviteit, historiciteit en contextualisering laat het publiek zich echter maar weinig gelegen liggen. Pogingen van overheidswege om door middel van het propageren van het verleden de betrokkenheid bij eigen dorp, stad of land te vergroten hadden daarbij wisselend succes. De grote vraag die na lezing van het boek rijst, is wat ons historici nu te doen staat. In hoeverre is de gesignaleerde kloof problematisch, en als die dat is, hoe kunnen bruggen worden geslagen? Terecht waagt Ribbens zich niet aan een poging deze vragen te beantwoorden.

Edwin van Meerkerk

Edwin van Meerkerk (1972) studeerde geschiedenis en filosofie aan de KUN en promoveerde in 2001 op de achttiende-eeuwse boekhandel en uitgeverij. Momenteel werkt hij als docent 'Renaissance and Reformation Thought' aan Emerson College te Well (L.) en doet hij onderzoek naar cultuurgeschiedenis van Nijmegen in de Nieuwe Tijd.

Ben Gales is aan de Nijmeegse universiteit afgestudeerd in de geschiedenis, hoofdvak economische en sociale geschiedenis. Hij schreef een verhandeling over het Limburgse steenkolenbedrijf en in het bijzonder over de technologische aspecten daarvan. Anders dan in de dissertatie lag toen overigens het accent op de moderne periode. De auteur is inmiddels al een geruim aantal jaren werkzaam als economisch historicus aan de Groningse universiteit. Hij heeft intussen een reeds behoorlijk lange wetenschappelijk-publicistische weg achter de rug, die hem gevoerd heeft langs zaken als het verzekeringsbedrijf, de spoorwegen, de industriepolitiek en de Maastrichtse armenzorg.

De dissertatie handelt over de ontwikkeling van het Limburgse mijnbedrijf in de achttiende en negentiende eeuw, dat wil zeggen een periode die dit bedrijf weliswaar een nog slechts zeer beperkte afzet toeliet, maar die toch een prelude vormde op de expansie tot een industrie van nationaal belang in de twintigste eeuw. Een onderwerp van nog kleine proporties dus, maar door de auteur voorzien van een behandeling van een brede inhoudelijke en methodologische signatuur. Het boek levert op die manier discussiestof van ruimere strekking dan alleen maar die van de engere context van een bedrijfstak die zich vooreerst slechts in geringe dimensies kon ontplooien.

Laten we nu ingaan op de hoofdlijnen van het boek. Het gaat om bedrijfsgeschiedenis waarin ook gereede aandacht wordt geschonken aan de relaties tot de regionale en nationale economieën. De afzetmogelijkheden in het bijzonder komen daarbij aan de orde. Op microniveau komen bedrijfsvoering en bedrijfspolicy in beeld, eerst van exploitatie door een abdij, later door een moderne mijnonderneming.

In het centrum van de bestudering van de bedrijfsvoering staat in dit boek de techniek. 'Techniek' is een zeer breed en complex begrip, dat niet alleen houwelen, stoomketels, bouten en moeren omvat, maar ook bedrijfsplannen en informatie, dus zowel materiële als immateriële aspecten. Maatschappelijke en institutionele factoren bepalen naast en in verbinding met specifiek economische en technologische voorwaarden de selectie van technieken uit de mogelijkheden die zich in een bepaald tijdperk aandienen. Deze selectie ligt vervat in een bedrijfsplan, dat een vorm van systeemlogica; een set van opvattingen en normen inzake goede bedrijfsvoering is. Daarbij moet in het mijnbedrijf ook rekening worden gehouden met de fysisch-geografische gesteldheid van de bodem waaruit gedolven wordt, onder meer de natuurlijke waterhuishouding, de dikte en – horizontale of schuine – ligging van de steenkoollagen. In de economische, maatschappelijke en institutionele voorwaarden spelen kosten en afzetprijzen, concurrentie en de specifieke eigendomsverhoudingen een rol. Verder zijn de transportmogelijkheden of -hindernissen van belang: afstand of nabijheid van potentiële afzetgebieden en de aanwezigheid of juist het ontbreken van waterwegen en het spoor.

Teneinde zich een weg te kunnen kappen in dit bos van bedrijfsinterne en -externe krachten en contexten zoekt Gales steun in economische en institutionele theorie en in theorie omtrent techniekkeuze. Van essentieel belang is daarbij, dat de in Engeland wijd verbreide en in zuiver technologisch opzicht meest geavanceerde techniekvorm – in casu uiteraard de stoomtechniek – niet perse en op elk moment waarop zij beschikbaar is, ook in alle andere regio's de superieure keuze zou zijn. Dit is overigens een belangrijk inzicht onder techniekhistorici. De Limburgse steenkoolwinning is tot ver in de negentiende eeuw nu niet bepaald een expansief en bloeiend bedrijf geweest, maar technologische

achterlijkheid was daarvan niet de oorzaak, aldus Gales. De traditionele afwateringstechnieken, dé technische uitdaging in het mijnbedrijf, inclusief verbeterde versies daarvan, bleven in Limburg lange tijd effectiever dan de inschakeling van stoom. In andere continentale mijnbouwgebieden was het toentertijd niet veel anders. De vooruitgang van de voornaamste bovengrondse techniek, namelijk de aanleg van spoorwegen, was voor de rond 1900 intredende expansie van de bedrijfstak van minder belang dan de koopkrachtstijging bij het publiek. Deze expansie was daarom in Gales' kernachtige bewoording 'een gift van God'.

Gales verbindt aan zijn beschrijvingen en analyses ook vergelijkingen met andere mijnbouwregio's in N.W.-Europa, zowel in de naaste Duitse en Belgische gebieden als in Engeland. Er kan wat betreft benaderingswijze en methodologie veel inspiratie uit het boek worden gehaald. Op diverse, soms ondergeschikte punten zou men met de auteur in discussie kunnen treden. Laat ik één, meer principieel aspect nemen, namelijk dat van de gekozen institutionele benadering.

Lag in de economische geschiedschrijving eerder, ongeveer in de jaren 1950-1970/'80, een sterk accent op de toepassing van economische macro- en microtheorie en bijbehorende statistische dataverzameling en -bewerking – een neiging tot reductie van economisch-historische verschijnselen tot hun kwantitatieve dimensies –, sindsdien is er weer een soort beweging terug naar de 'aloude' institutionele verklaringsgronden. Dit zijn voorwaarden en factoren van juridisch-economische, mentale en ook politieke aard. Daartoe behoren heersende of betwiste opvattingen, waarden en normen die het menselijk handelen structuur en richting geven. In techniekhistorisch opzicht is er dan het idee dat techniekkeuze niet alleen afhankelijk is van de autonome ontwikkeling van de techniek zelf of van eng-economische en kwantificeerbare factoren, maar ook van andere omstandigheden.

Hoewel Gales aan het begin van zijn studie de betekenis van de institutionele dimensie voor de bedrijfseconomische en -technische ontwikkeling naar voren schuift, lijken gaandeweg zijn tekst de economische factoren en dan met name de beperkingen dan wel groei van de regionale en interregionale afzetmogelijkheden en de afzetprijzen de doorslag te geven. Aan het einde van het boek vindt geen systematische afweging plaats van het relatieve gewicht van deze meer strikt economische variabelen en de institutionele vormen en condities. Gesuggereerd wordt overigens wel bij wijze van hypothese, dat zulke vormen en voorwaarden ertoe doen. In het boek wordt evenwel geen duidelijke conceptualisering geboden van institutie en hun werking. Zo'n conceptualisering zou ook duidelijk moeten specificeren, via welke mechanismen institutionele voorwaarden in (mede-)bepalende zin richting zouden kunnen geven aan zaken als bedrijfsvoering en bedrijfspolicy.

Bij ontstentenis van deze specificatie draagt de institutionele factor het risico het welhaast alleen al op methodologische gronden te moeten afleggen tegen de kracht van de eng-economische verklaring. Dat was nu juist een van de redenen waarom er in de jaren 1950 en 1960 in de kring van economische historici een sterke switch optrad naar laatstgenoemde verklaringsvorm. Dit was immers onder meer uit ontevredenheid met de causale onbestemdheid van veelal op mentale en institutionele gronden stoelende verklaringen. Eenzelfde geringere mate van causale specificatie geldt overigens voor veel andere tegenwoordige studies die een aanmerkelijk, soms zelfs doorslaggevend gewicht hechten aan de institutionele factor. Hebben de abdijsmonniken van weleer en modernere mijndirecties in hun bedrijfseconomisch doen en laten niet een redelijk rationeel pad gevolgd, dus redelijkerwijs het bedrijfseconomisch optimum benaderd? Is dat dan dankzij of ondanks de vigerende institutionele vormen? Of bezaten deze vormen, telkens wanneer dat nodig was, voldoende manoeuvreer- of aanpassingsmarges? Een ander probleem is natuurlijk, dat institutionele verklaringsmoedellen een belangrijk

en onvermijdelijk element van onweegbaarheid in zich dragen, althans vergeleken met het typische soort weegbaarheid van de kwantitatieve modellenbouw. Het boek van Gales zou inspiratie kunnen bieden voor een meer principiële beschouwing van de werking van de hoe dan ook gewichtige institutionele factor.

Lout Bots

Lout Bots (1942) is als universitair hoofddocent economisch en sociale geschiedenis verbonden aan de KUN. Zijn wetenschappelijke en publicistische aandacht gaat met name uit naar de geschiedenis van de economische en sociale ideeën in Europa vanaf de achttiende eeuw en de historiografie van zijn vakgebied.

Auteursgegevens

Froukje van Dooren (1980) studeert geschiedenis aan de KUN. Momenteel is zij als hoofdredacteur verbonden aan ET•VT.

Carla Hoetink (1980) studeert geschiedenis aan de KUN. Momenteel is zij student-assistent bij het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG).

Martijn Icks werd op 19 maart 1981 geboren in het Limburgse Tegelen. Momenteel is hij vierdejaars student Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Daar wil hij gaan afstuderen op de excentrieke Romeinse Keizer Heliogabalus.

Ed Jonker studeerde geschiedenis aan de universiteit Utrecht, waaraan hij nu verbonden is als hoofddocent historiografie. Zijn belangstelling gaat vooral uit naar de manier waarop geschiedenis bijdraagt aan de vorming van het collectief geheugen van de samenleving, in het bijzonder naar het functioneren van geschiedenis in het dagelijks leven. Samen met twee collega's publiceerde hij onlangs daarover Leen Dorsman, Ed Jonker, Kees Ribbens, *Het zoet en het zuur. Geschiedenis in Nederland* (Amsterdam 2000).

Dr Kees Ribbens (1967) studeerde nieuwste geschiedenis aan de KU Nijmegen en promoveerde aan de Universiteit Utrecht op het proefschrift *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945 2000* (Hilversum 2002). Hij is als universitair docent verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de KUN.

Auteursaanwijzingen

De redactie vraagt de auteurs van artikelen en andere kopij rekening te houden met onderstaande aanwijzingen, zodat de bijdragen zo snel mogelijk in de gewenste vorm geplaatst kunnen worden.

- ET•VT ontvangt uw bijdrage bij voorkeur op diskette of als attachment per e-mail, als *rtf*-bestand.
- Een artikel omvat ongeveer 6000 woorden, een recensie ongeveer 1000 woorden.
- Gelieve voor de rubriek auteursgegevens de redactie te informeren over uw geboortjaar, huidige functie en eventueel afstudeerrichting en universiteit.
- Gelieve in geval van een artikel een korte samenvatting (circa 150 woorden) van de inhoud mee te zenden voor de website van ET•VT <<http://www.kun.nl/etvt/>>.
- Wees spaarzaam met het gebruik van tabellen en grafieken.
- Plaats in het notenapparaat na het nootnummer een spatie en sluit de noot niet af met een harde return. Gebruik alleen voetnoten en voeg geen eigen voetnootopties toe. Wees spaarzaam met verklarende voetnoten.
- Naar boeken wordt als volgt verwezen: R.R. Palmer en J. Colton, *A History of the Modern World* (New York/Toronto 1978⁵) 155-161.
- Naar artikelen als volgt: A. Otten, 'Rationeel geweld voor God. Fundamentalisme in Egypte', *ET•VT* 19 (2000) 2, 3-15, aldaar 12. Gebruik s.v.p. geen Romeinse cijfers om de jaargang aan te geven.
- Naar artikelen in bundels als volgt: J.M.W. Binneveld, P.W. Klein en H.H. Vleesebeek, 'De groei van de welvaartsstaat', in: P.W. Klein (ed.), *Van stapelmarkt tot welvaartsstaat* (Rotterdam 1975) 109-134, aldaar 114. Geef s.v.p. begin- en eindpagina aan en vermijd het gebruik van e.v(v). en dergelijke.
- Naar bronnen op CD-ROM wordt op dezelfde wijze verwezen als naar artikelen uit bundels.
- Naar zelfstandige web-, ftp- en gophersites als volgt: H. Termeer, *Faculteit der Letteren*, 26 april 2001, <<http://www.let.kun.nl/>>.
- Naar webpagina's op grotere websites als volgt: M. Schoonheim, 'Spaghetti aio e oio', op: H. Termeer, *Faculteit der Letteren Home*, 26 april 2001, <<http://www.let.kun.nl/personeel/aiool/recept.html>>. Eindig s.v.p. altijd de pagina's met de juiste bestandsnaam óf met een schuine streep en let op hoofdlettergebruik.
- Naar berichten op discussielijsten en in nieuwsgroepen als volgt: Marieke van Delft <Marieke.vanDelft@KB.NL>, 'Artikelen gevraagd', op: *Discussielijst van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging* <NBV-L@NIC.SURFNET.NL>, 19 december 2000.